

ОЛЕКСАНДР
МУРАНОВ

—
(ЛЕГЕНДИ
І ПРАВДА
ПРО ВОДОСПАДИ
СВІТУ)
—

*Науково-художня книжка
Для середнього та старшого
шкільного віку*

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1979

*«У СВІТІ ВОДОСПАДІВ» —
ПЕРША В НАШІЙ КРАЇНІ КНИЖКА
ПРО ОДНЕ З ЧУДЕС ПРИРОДИ — ВОДОСПАДИ.
НЕ ОБМЕЖУЮЧИСЬ ОПИСОМ САМИХ ВОДОСПАДІВ,
АВТОР ПОДАЄ ЦІКАВІ ІСТОРІЇ ЇХ ВІДКРИТТЯ,
РОЗПОВІДАЄ ЗАХОПЛЮЮЧІ ЛЕГЕНДИ Й ПЕРЕКАЗИ,
ПОВ'ЯЗАНІ З ВИНИКНЕННЯМ
ЦИХ НЕРУКОТВОРНИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПРИРОДИ,
ДАЄ БАГАТО ПІЗНАВАЛЬНОГО
МАТЕРІАЛУ.*

*Авторизований
переклад з російського рукопису
Миколи Сидоренка*

*Художнє оформлення
Володимира Гончаренка*

ВІД АВТОРА

Ця книга про водоспади світу.

Щоб написати її, автору довелося затратити кілька десятків років на збір матеріалів і на... роздуми. За цей час прочитано багато заміток і статей в журналах та газетах, кілька брошур і тільки одну книжку. Це була праця Е. К. Рашлейя, англійського мандрівника, натураліста, великого знавця водоспадів земної кулі; видали її в Лондоні у 1935 році.

Я ознайомився з книжкою Рашлейя уже після закінчення Великої Вітчизняної війни. Відтоді світ водоспадів полонив мене, я полюбив ці чудові витвори природи і почав збирати усі відомості про водоспади, які тільки можна було знайти. В результаті нагромадилася сила-силенна різноманітного матеріалу — заміток, виписок, фотографій, бібліографічних карток, різних довідок.

А тим часом минали роки. Для юних читачів автор написав книги про найбільші ріки світу, про унікальні озера, незвичайні і грізні явища природи. А за книгу про водоспади не наважувався взятись — усе здавалося, що недостатньо підготовлений для цього.

Та якось цілком несподівана обставина підштовхнула мене взятись за перо.

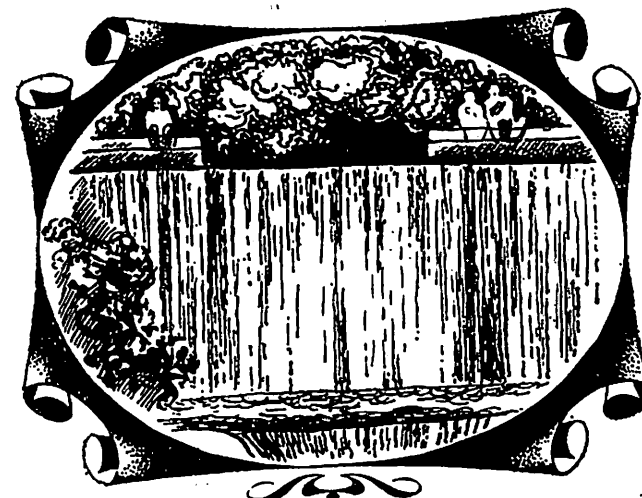
На одній із чергових виставок надходження нової літератури в бібліотеку Всеросійського географічно-

го товариства СРСР мою увагу привернула книжка, на оправі якої було зображено могутній водоспад. Я одразу впізнав його і згадав пов'язані з ним легенди.

Це була друга в світі книжка про водоспади, створена Р. Бартон і опублікована в Англії в 1974 році. Власне кажучи, то був альбом фотографій понад ста водоспадів з досить лаконічними поясненнями до них. На превеликий жаль, в альбомі не було вміщено жодної фотографії водоспаду нашої країни. І враз якось потьмяніла радість від знайомства з цікавою книжкою...

Після цього випадку спогади про вивчене, прочитане й побачене невідступно супроводжували мене. Усе, що зібралось в пам'яті, в архіві, особистій бібліотеці, настійливо просилося на папір.

Так з'явилася ця книга. Автор спробував розповісти в ній про те, що за довгі роки пошуків удалося дізнатися про водоспади світу. Автор не ставив перед собою завдання розповісти все про воістину безмежний світ падаючих вод, а зосередив свою увагу тільки на найвизначніших і найлегендарніших водоспадах земної кулі.

ВОДОСПАДИ І ЛЮДИ

Ми кроки стишуєм поволі,
І кожен з нас уздріти рад,
Як із висот летить додолу,
Гримить іскристий водоспад...¹

Максим Танк

*НЕРУКОТВОРНІ ПАМ'ЯТНИКИ. ТИТАНІЧНА РОБОТА.
«ГОЛОСИ» ВОДОСПАДІВ. «ДОЩОВИЙ» ЛІС І СИНІЙ ПТАХ.
БЕДУНИ БІЛЯ ВОДОСПАДУ. СТАРОДАВНІ ЗВИЧАІ. ПОЕТИЧНІ
ІМЕНА. ВОДОСПАДИ І ЛЮДИ.*

Багато нерукотворних пам'ятників спорудила природа на безмежних просторах нашої планети. Одні з них величні й монументальні, інші скромні й непомітні.

Є пам'ятники, над створенням яких природа почала трудитись мільйони років тому, але й досі не встигла завершити своїх творінь, а деякі, спорудивши, вона повільно і безжально руйнує, немовби виявляючи невдоволення наслідниками своєї праці.

Про які ж пам'ятники природи йде мова? Їх дуже багато, вони найрізноманітніші.

¹ Переклад Петра Засенка. Далі вірші, не позначені виноскою, також подаються в його перекладі.

Чи доводилося вам, читачу, спускатися в підземні глибини, ходити по чаклунських підземних палацах-чертогах із велетенськими залами, стіни яких вигадливо оздоблені крижаними квітами, а кам'яні склепіння підперті білосніжними колонами сталактитів і сталагмітів?

Чи були ви в сонному царстві кам'яних міст, де скелясті химери нагадують руїни середньовічних замків і палаців, ба навіть силуети фантастичних тварин?

Чи підіймалися ви на високі гори, увінчані коронами іскристої криги, звідки можна бачити голубі очі озер у смарагдовій оправі лісу?

Чи бачили ви велетенські фонтани, які б'ють прямо з-під землі й підкидають свої перлисті води на десятки метрів угору?

Чи спускалися ви на дно глибоченних каньйонів, пропиляних річками в скелях, на оголених стінах яких учені читають геологічну історію нашої планети?

Чи стояли ви біля підніжжя великих і малих водоспадів, чиї води при падінні утворюють безугавний шум і гуркіт і, частково розбиваючись об скелі, перетворюються в хмари водяного пилу, в яких міняються сполохи діамантових вогнів і сяють кольорові райдуги?

Багато, на славу потрудилася на Землі вода та інші сили природи, щоб створити таку розкіш!

І не журіться, читачу, якщо ви усього цього чи бодай частини не бачили. Можливо, ще доведеться на своєму віку познайомитися з не меншими чудесами, про які ми тут не згадали.

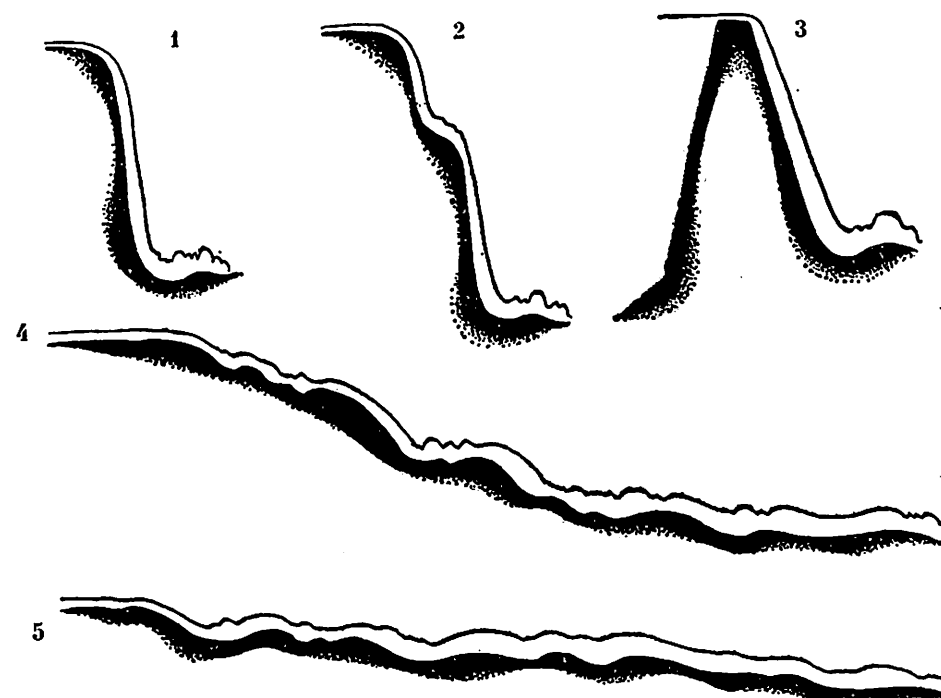
Із усіх нерукотворних пам'яток природи ми розповімо далі тільки про водоспади, введемо вас, читачу, в чудовий і дивовижний світ падаючих вод.

Можна довго милуватися лісовими і гірськими пейзажами, перламутровими світанками, мальовничими ранками і надвечір'ями. Але з таким самим пристрасним інтересом і захопленням можна годинами простоювати біля водоспадів, милуючись красою цих живих пам'яток неживої природи.

Мабуть, зайве пояснювати, що означає слово водоспад, бо воно саме розкриває своє значення. Говорячи про водоспади, звичайно мають на увазі те місце на річці, де вона скидає свої води із скелястого уступу.

Та якщо ви уявляєте собі всі водоспади у вигляді води, що падає вертикальним стовпом чи широкою стрічкою, то помиляєтесь. Таких водоспадів, певна річ, дуже багато, але це найпростіший, елементарний їхній тип. Насправді ж у природі все значно складніше.

Часто вода падає по східчастому річищу каскадом великих і малих, високих і низьких водоспадів. Буває, що, зруйнувавши горішню частину уступу, промивши у прямовисному обриві прохід, вода падає не вертикально, а стрімко мчить по дуже крутому скелястому руслу. Це водоскати. Усі великі водоспади світу являють собою складну систему із водоспадів, водоскатів, порогів, бистрин.

1 — водоспад; 2 — каскад водоспадів; 3 — гребля; 4 — водоскат; 5 — пороги і перекати.

Чому в руслах одних річок трапляються уступи, а отже і водоспади, а на інших річках їх немає?

Причин цього багато: вік річки, геологічна будова місцевості, якою вона протікає, характер рельєфу та інші природні фактори.

Річка на своєму шляху тече через ділянки, утворені з різних порід: одні з них — тверді і важко піддаються розмиву, інші — крихкі й легко руйнуються.

Якщо подивитися на поздовжні профілі різних річок, то вони дуже різняться між собою. В одних профілі плавний, згладжений. Це — старі річки, їхній вік налічує сотні тисяч років. За час свого тривалого існування вони «стерли» виступи в руслі, вирівняли його.

В інших водотоків профілі річища має східчастий вигляд. Це — молоді річки, які ще не встигли згладити нерівності своїх русел, і тому на них часто трапляються пороги, водоскати, водоспади.

Але це тимчасове явище. Уступи не вічні. «Вода й камінь точить», — каже старовинне прислів'я. До водоспадів його можна застосувати в прямому значенні.

Падаючи з висоти, вода виконує величезну роботу по руйнуванню уступу: сточує його гребінь, підмиває основу і біля підніжжя видовбує

глибоку яму з допомогою гальки та уламків скель, які при цьому виконують роль жорен, що їх обертають струмені доверті. Висвердлені камінням заглиблення в скелястому ґрунті називаються котлами велетня. Їх можна побачити на місцях зниклих водоспадів.

Якщо основа уступу утворена м'якими породами, то з часом горішня частина нависає над вирвою у вигляді карниза чи козирка. Міне деякий час, і він під впливом власної ваги обвалиться.

Таке явище, наприклад, періодично спостерігається в Ніагарських водоспадів: час від часу від гребеня відвалюються великі брили і з гуркотом падають униз. Завдяки цьому водоспади постійно переміщуються, «задкують» угору по річці. Так триває доти, доки водоспад «сам себе з'їсть» — тобто зникне, перетвориться на поріг чи ледь помітну бистрину. Тільки часу на це треба дуже багато — десятки тисяч років.

Чимало водоспадів зустрічається в районі колишнього зледеніння. Тут льодовики свого часу поглибили, «виорали» долини великих річок. А коли настало потепління і вони відступили, то гирла притоків виявилися трохи піднятимися, «навислими» над глибокими долинами материнських річок. Щоб з'єднатися з ними, притоки змушені були скидати свої води з прямовисних бортих льодовикових долин. Таких водоспадів багато на Скандинавському півострові, в Канаді та інших районах земної кулі. Класичним прикладом є водоспади Йосемітської долини у США.

У горах нерідко бувають обвали, які загачують дно річкових долин землею, камінням, уламками скель. Вище обвалу виникає озеро, а коли воно заповнюється водою, то її надлишок почне переливатися через гребінь завалу по схилу, утворюючи каскад водоспадів.

Буває, що річка зустрічає по дорозі тріщину, яка утворилася під впливом тектонічних сил. Обійти цю перепону неможливо, тоді вода падає у вузьку розколину. Такий, наприклад, водоспад Вікторія на річці Замбезі в Південній Африці.

Одно слово, причин утворення водоспадів багато, а тому на земній кулі їх нараховується величезна кількість і найрізноманітніших — великих і малих, високих і низьких, широких і вузьких; деякі з них жебонять, дзвенять, ревуть, страшенно гуркочуть, і немає жодного, який був би точною копією іншого.

Є на світі водоспади-велетні, відомі по всіх усюдах. Вони прославилися своєю красою і величчю. З-поміж них у першу чергу можна назвати Ніагарські водоспади, які є справжньою перлиною Північної Америки, а також королеву водоспадів Вікторію в Південній Африці. Щодня їх відвідують мільйони туристів та інших шанувальників природної краси.

Інші ж так само величезні водоспади, такі, як Кон в Азії чи Ауграбіс в Африці, маловідомі і ще не користуються такою широкою популярністю, бо знаходяться осторонь від туристських стежок.

Залежно від ширини і висоти падіння вод водоспади ділять на дві великі групи. До першої групи належать найбільші водоспади Землі. У них ширина фронту падаючих вод значно перевищує висоту.

Наприклад, у Підкови (найбільший з Ніагарських водоспадів) ширина гребеня близько кілометра, а висота майже в 20 разів менша. У Вікторії вода падає завісою, ширина якої 1800 метрів, а висота дорівнює 120 метрам. Ще ширший гребінь у водоспада Ігуаса (до трьох кілометрів), а висота його — 70 метрів. У нашій країні до цієї групи належать водоспади Нарвський і Румба (150 і 100 метрів завширшки).

Найширші водоспади — найбагатоводніші. З-поміж них на першому місці стоїть Гуайра (Південна Америка). Під час повені через його гребінь скидається близько 50 тисяч кубометрів води щосекунди. У Вікторії витрата води сягає 12—15 тисяч кубометрів, а у водоспадів Паулу-Афонсу, Кон, Ніагарських — 8—10 тисяч. Це означає, що кожної секунди з гребенів цих водоспадів падають колосальні вантажі — від 8 до 50 тисяч тонн (пригадайте — один кубометр води важить близько тонни). Тим-то й не дивно, що від них іде такий гуркіт, що неможливо почути людину, котра стоїть поруч, а земля під ногами двигтись, наче під час землетрусу.

До другої групи належать водоспади, у яких, навпаки, висота значно більша за ширину.

З-поміж них перше місце посідає Анхель (Південна Америка): він понад кілометр заввишки! За ним іде Тугела (Південна Африка) — 933 метри, Йосемітський (Північна Америка) — 729 метрів. Кукенан, Утігардфосс, Сатерленд, Кіле, Уолломомбе — водоспади різних частин світу, усі вищі 500 метрів. Серед наших високих водоспадів — Кінзелюкський (400 метрів), Великий Арсланбоб (300), Грандіозний (200) та ін.

Цікаво відзначити, що кожний водоспад має свій, тільки йому притаманний «голос», яким він «співає», «шумить», «розмовляє».

«Голос» водоспаду залежить від його висоти і кількості води, що падає. Це встановили вчені Тульського державного педагогічного інституту ім. Л. М. Толстого. Вони записували на магнітофон шум водоспадів і вивчали його з допомогою аналізатора звуків.

Звук, як відомо, визначається частотою механічних коливань на секунду. При великій частоті він високий, при малій — басовитий. Падаючи, вода захоплює повітря. У її товщі утворюються так звані кавітаційні порожнечі, або, простіше кажучи, — пухирці і пухирі, наповнені повітрям, водяною парою і газами. Пухирі сплющуються, лопаються, і в цей час виникає звукова хвиля.

У високих водоспадів більшість кавітаційних порожнин — пухирці невеликих розмірів, завбільшки як дрібний горох. Вони й утворюють високі, дзвенячі, тонкі звуки, частотою до 2000 коливань на секунду.

А наприклад, у Ніагарського водоспаду кавітаційні порожнини-пухирі завбільшки як невеликий кавун. Вони утворюють басовиті звуки, які зливаються в неугавне ревіння, частота — 37—75 коливань на секунду.

Ось і весь секрет водоспадів-солістів.

У районі водоспадів повітря насичене вологою. Хмари найдрібніших краплинок води і пари здіймаються над вирвою, куди падає вода, їх підхоплює повітряний потік і зрошує дрібним дощем прилеглу місцевість.

У добре зволжених місцях росте розкішна рослинність. Біля великих водоспадів є навіть свої «дошові» ліси, які ніколи не знають посухи. Як свідчать ботаніки, деякі досить цілющі й рідкісні трави ростуть тільки біля водоспадів, де, очевидно, умови для них найсприятливіші.

Є у водоспадів і свої мешканці, яким вони забезпечують житло і захист.

У нішах за водяними завісами часто гніздяться ластівки та інші птахи. Водяні струмені надійно захищають їх від зовнішніх ворогів. У печерах і заглибленнях, розмитих водою і схованих від стороннього ока, часто живуть колонії кажанів.

Птах роріс також гніздиться на скелях за струменями падаючих вод. Коли він летить до гнізда, то немов стріла пронизує водяну завісу. Разом з ним нерідко можна побачити і невеличку пташку рінника, або водяного горобця, — природного пернатого водозлаза. Він одчайдушно пірнає в воду і бігає по дну потоку, розшукуючи корм. Навіть узимку на-смілюється спускатися в крижану воду і пірнати в ополонки під кригу.

Живе біля водоспадів і синій птах. Не казковий, міфічний, який начебто приносить людям щастя, а справжній, живий. Це — ліловий дрізд, мешканець гірських ущелин і великий любитель водоспадів.

Можливо, й вам, читачу, доведеться коли-небудь побачити синього птаха біля гірського водоспаду. Будьте уважні, бо він не любить з'являтися на видноті. А якщо ви нарешті побачите його, хай це буде щасливою і радісною подією у вашому житті!

Водоспади завжди привертали увагу людини своєю незвичайністю, мальовничістю, динамічністю.

Сент-Екзюпері, відомий французький письменник, розповів про цікавий випадок.

Одного разу кількох вождів бедуїнських племен запросили у Францію. Якось їх повезли до великого водоспаду. Вода, що падала, мала вигляд блискотливого кришталевого стовпа.

Гості в німому захопленні дивилися на небачене явище. У себе на батьківщині вони не бачили нічого подібного. Бедуїни звикли цінувати краплі води, а тут перед ними було очевидне розтринькування дорогоцінної вологи. Вони покуштували воду — смачна. Гід квапив бедуїнів їхати далі. Але ті не зрушили з місця. «Побудьмо ще трохи!» — прохали гості і знову не могли одвести очей від водоспаду. Вони відчували перед ним побожність і навіть страх.

— Ходімо далі, — казали їм, — тут більше нема на що дивитись.

— Подождемо ще трохи.

— Чого ще ждати? — спитав роздратований гід.

— Подождемо, коли закінчиться вода!

Водоспади протягом віків і тисячоліть були для людини загадковим явищем природи.

Люди не могли збагнути, а тим більше пояснити, чому річка, яка доти спокійно котила свої води, раптом зривалася з краю скелястого обриву і з гуркотом падала в безодню, народжуючи білосніжні хмари, схожі на клуби диму від пожеж. І те, що в цих хмарах вигравали кольорові веселки, несамохіть викликало в людей побожність і поштивість. Багато величезних водоспадів так сильно гуркочуть і ревуть, що довкола двигтись земля, і навіть у цивілізованій людини виникає почуття страху перед таким бурхливим проявом могутніх сил природи. Це неодноразово відзначали відомі мандрівники.

А що ж вимагати від темного, неосвітеного дикуна, якому судилася жорстока боротьба за існування. Не в змозі зрозуміти і пояснити багато яких фізичних, тим більше грізних, явищ і сил природи, він вважав їх виявом волі могутніх духів. Про це торочили чаклуни і шамани, а пізніше служителі релігійних культів, навертаючи язичників у християнську віру.

Стародавні люди обожнювали водоспади, населяли їх духами і таємничими істотами. У гуркоті й ревінні водоспадів їм вчувалися голося і крики демонів, у вирвах і струменях падаючої води ввижались страшні образи привидів.

Скандінави, наприклад, вважали, що в природних водах, у тому числі в водоспадах, живуть альви і тролі — похмурі духи, які недоброзичливо ставляться до людей.

Індіанці вірили в те, що водоспади — оселі всесильних духів, від яких повністю залежало їхнє життя. Щоб полювання було успішне, вони приходили до водоспаду і просили в духа прихильності, бо інакше погрожували йому розправою — потрясали списами і томагавками — бойовими сокирами. У давні часи був навіть поширений жорстокий звичай дарувати духові водоспаду як наречену найвродливішу дівчину племені.

Стародавні греки населяли води наядами — німфами, які уособлювали животворні сили природи.

Нині в розвинених країнах світу всі ці забобони відійшли в минуле і живуть лише в давніх переказах та легендах. Але є племена, яких іще майже не торкнулася цивілізація. Вони живуть напівпервісним укладом, усе ще перебуваючи в полоні родових містичних уявлень про навколишній світ. Ці племена блукають нетрями і джунглями глибинних районів Південної Америки та в інших місцях земної кулі. Для них водоспади і досі є об'єктом поклоніння і місцями, де живуть і владарюють всемогутні духи.

А в людей, позбавлених містичних уявлень, водоспади викликають інші емоції. Вони надихали поетів, письменників, художників у їхній творчій праці. І немало чудових віршів, поем, художніх картин, документальних фільмів присвячено водоспадам. Люди часто давали їм поетичні назви: Ілля Муромець, Летюча Вода, Дівочі Коси, Медові, Грандіозний (СРСР), Ущелина Блискотливих Вод, Весільна Вуаль, Гримучий Дим, Біла Дама, Місце Великого Шуму (за рубежем).

У назвах деяких водоспадів відбилися складені про них легенди і перекази: Левині Ворота, Скеля Старого, Золотий Водоспад, Шалки Демонів.

Окремим водоспадам дані імена їхніх першовідкривачів (Лівінгстона, Головкінський) чи інших відомих осіб (Вікторія, Адама Міцкевича, Александера, Лермонтовський та ін.).

Багато які водоспади дістали свої назви від річок, на яких вони знаходяться.

У житті сучасної людини водоспади відіграють визначну, причому досить позитивну роль. Люди одержують від них велику і різноманітну користь.

Водоспади — цікавий об'єкт туризму. З ними часто бувають пов'язані легенди і народні перекази, історичні події, пам'ятні дати. Побувавши біля водоспаду, люди дістають велику естетичну насолоду, відчують приплив бадьорості й енергії. Водоспади дарують людям «шматочок здоров'я».

Ми не обмовились, бо, як це недавно встановили вчені, вони справді мають цілющі властивості.

Здавна відомо, що добрий гумор залежить від багатьох причин — самопочуття людини, умов її життя і праці та ряду інших моральних і фізичних факторів. Спеціалісти вважають, що настрій людини значною мірою залежить також від наявності в повітрі негативних іонів. Якщо їх мало або зовсім немає, люди стають роздратованими, швидко втомлюються під час роботи.

Ось що недавно писали газети.

У виробничі цехи звичайно подається повітря, очищене фільтрами від пилюки і сторонніх домішок. Але велика вада фільтрів у тому, що вони поглинають негативні іони.

Виходить парадоксальна річ: очищене повітря може стати причиною поганого настрою і зниження працездатності трудівників цеху.

Учені знайшли блискучий вихід із цього становища. За їхньою порадою уперше в цехах лєнінградського заводу «Северный пресс» були влаштовані мініатюрні водоспади — своєрідні випромінювачі негативно заряджених іонів.

Почин підхоплено, і зараз такі водоспади почали влаштовувати й на інших промислових підприємствах країни.

На курортах, розташованих у долинах річок, лікарі рекомендують пацієнтам робити прогулянки до водоспадів. Кажуть, це дає хворим користь.

Про сприятливий вплив водоспадів на самопочуття людини в Японії відомо давно. Японці влаштовують у житлах невеличкі водоспади і під їхнє жебоніння добре спочивають уночі, а вранці прокидаються бадьорими, свіжими.

Доктор медичних наук професор Ю. Ф. Замановський розповів на сторінках преси про такий цікавий факт.

Одного разу він читав лекцію на медичну тему в одному з аулів Чечено-Інгушетії, а потім розмовляв із довгожителами аулу. Один із них підвів професора до водоспаду і сказав: «Ось джерело нашого здоров'я!» Потім, глянувши на сонце, почав релігійний обряд. Скинув верхній одяг і ввійшов у холодну воду, зробив обмивання. Після цього, вдягнувшись, ударив п'ятдесят глибоких поклонів. Так він робить по кілька разів на день протягом року.

У результаті цієї своєрідної гімнастики і загартування людина здобуває здоров'я, хороший настрій, а аллах, виходить, тут ні до чого.

Люди навчилися практично використовувати дармову енергію падаючих вод.

Водоспад — це природна фабрика енергії. Чим він могутніший і вищий, тим більшу користь можна мати від нього.

Примусити водоспад працювати на людину дуже просто. Не треба споруджувати високих дорогих гребель у долинах річок. Простіше спрямувати воду в труби і пускати з висоти до турбін гідроелектростанцій.

Багато таких установок збудовано в Швеції, Норвегії, Фінляндії. У Швеції працюють майже всі природні водоспади.

Людина навчилася підкоряти навіть великі водоспади: дають електричний струм Ніагарські, Герсоппа, Пошонський та інші велетні.

Трудяться деякі водоспади і в нас: Ківач на річці Суні, Нарвський на Нарві та ін.

Останнім часом у світі багато робиться для того, щоб зменшити ту шкоду, яка завдається природі в результаті господарської діяльності людини.

Розвиток промисловості й сільського господарства, освоєння нових земель, ріст населення, розширення існуючих і поява нових міст і сіл — все це призводить до того, що зростає потреба в воді, придатній для використання.

А з другого боку, в природні води й атмосферу надходить багато отруйних і забруднюючих речовин — промислових і побутових відходів і стоків, шкідливих газів і домішок.

Через це багато річок і озер світу виявилися забрудненими. Повітряний басейн над великими містами світу також став дуже забруднений.

До сказаного слід додати, що нерозумна вирубка лісів призводить до обміління річок та збіднення атмосфери на кисень, хижацьке використання підземних вод веде до виснаження джерел водопостачання, псування ґрунтів та породжує багато інших небажаних явищ, а знищення диких тварин зайшло так далеко, що деякі їхні види уже зникли з лиця землі або близькі до зникнення. Цей список шкоди, завданої природі, можна продовжити.

Зараз багато людей у світі почали розуміти, що хоч би які багаті були природні ресурси, але вони не безмежні, нерозумне, хижацьке використання може привести і вже приводить до їх виснаження, псування і загибелі.

У нашій країні багато робиться для того, щоб якомога менше завдавати шкоди природі.

З 1960 року діє закон про охорону природи. Втілюються в життя постанови уряду, пов'язані з попередженням подальшого забруднення атмосфери і навколишнього середовища. Активно працюють тисячі організацій по охороні природи. Є вони і майже в кожній школі. Члени цих організацій — мільйони піонерів — охоче беруть участь у діяльності загонів «голубих патрулів», вони стали справжніми господарями річок і озер. Справ у них чимало: стежити за чистотою водоймищ, не допускати загибелі риби при заморах, боротися з браконьєрами та робити багато іншого, потрібного і корисного.

Немало природних об'єктів з метою їх збереження оголошені заповідними. Серед них узяті під державну охорону і деякі водоспади. А це означає, що їхня краса і велич тішитимуть не тільки наших онуків, а й людей багатьох наступних поколінь.

Усім щедра й багата українська земля, оспівана
в кращих творах багатьох письменників світу.
Але на Україні є особливий район, де, немовби
у велетенському музеї природи, зібрані найкращі її
творіння. Це йому присвятив свої безсмертні рядки
великий поет нашої Вітчизни Олександр Сергійович
Пушкін.

Хто бачив край, де розкішню природи
Оживлені діброви і луки,
Синіючи, веселі грають води,
Ласкають ніжно пишні береги,
Де на горби попід лаврові зводи
Не залетять докучливі сніги?

ПЕРЛИНИ УКРАЇНИ

Туман спадає з верховин
На прохолодні ночі шати,
Спльвініше пахне дикий тмин,
Гримлять чутніше водоспади...

О. Толстой

ЩЕДРІСТЬ І СКУПІСТЬ ПРИРОДИ. ХВАЛА ІВАНА БУНІНА.
ЛЕГЕНДА ПРО ДІВУ І ГІРСЬКОГО ДУХА. ЖИВА ПАМ'ЯТЬ.
РАДІСТЬ ПОЕТА. ЧУДЕСА, РОЗСИПАНІ ПО ДОРОЗІ.
НАЙВІЛЬШИЙ. КАЗКИ НА ДНІ УЩЕЛИН.

Край цей — Крим, стародавня Тав-
ріда, великий гористий півострів, який глибоко вдається в блакитну, да-
лечинь Чорного моря.

Своєрідна і неповторна природа Криму. Є тут гори і рівнини, ліси
і степи, ріки й озера.

Гори частково вкриті розкішними лісами. На високих відкритих про-
сторах розкинулись альпійські луки.

Степи широкі й привільні.

Стікаючи з гір, бурхливі річки утворюють на своєму шляху незліченні
пороги, подекуди ринуть мальовничими водоспадами, а вирвавшись на
рівнину, спокійно і велично несуть свої води.

Багато сонця, благодатний клімат здавна привертала увагу людини. Недарма ці місця люди почали освоювати ще за часів палеоліту¹.

Чимало тисячоліть минуло відтоді. Нині Крим — сучасний кліматичний курорт, всесоюзна здравниця, де лікуються і відпочивають тисячі людей.

Наділяючи Крим природними багатствами, природа водночас виявила велику щедрість і виняткову скупість, особливо в забезпеченні цього району водою. Оросивши трохи гори, вона забула про стеги, через те вони завжди сухі і такі спрагли.

Порівняно з іншими районами України водні запаси Криму досить скромні. Передусім це близько 150 річок. Майже всі вони беруть початок на схилах Головного Кримського пасма, що простяглося вздовж південного морського узбережжя. Поверхня цього пасма зайнята переважно яйлою² і утворена в основному вапняками.

Давно відомо, що вода — запеклий ворог вапняків. Вона дуже активно роз'їдає, розчиняє їх і частки виносить геть. Через це в тілі вапняків утворюються порожнечі, вирви, щілини і навіть великі печери, які тягнуться під землею на сотні метрів, а іноді навіть на десятки кілометрів.

Процес руйнування вапняків водою називається карстом. Сліди його повсюдно бачимо на поверхні пасма: воно все змережане ямами, вирвами, провалами.

«В межах Європейської Росії навряд чи якась інша місцевість являє собою такий благодатний ґрунт для ознайомлення з карстовими явищами, як кримська яйла», — писав відомий дослідник Криму О. О. Крубер.

Волога, яка випадає у вигляді атмосферних опадів, не затримується на поверхні плато, а «провалюється» в порожнечі, просочується по тріщинах у глибину землі, поповнюючи запаси підземних вод. Через те можна довго блукати по яйлі і не побачити жодного струмка.

Частина води, що просочилася крізь вапняки, не може глибоко увійти в землю, бо на її шляху зустрічаються водонепроникні сланці. По цьому водоупору вода тече у напрямі схилу, поки не знайде собі виходу назовні десь на схилах гір. Так народжуються джерела. У Кримських горах їх налічується кілька тисяч.

Вода, вирвавшись з-під землі, дає початок гірським струмкам, а ті, зливаючись разом, утворюють річкові потоки.

Підземні води, пройшовши чистилища в надрах землі, виходять на поверхню кристалево чистими, свіжими і тому широко використовуються для постачання численних споживачів — міст, промислових і сільсько-господарських підприємств.

Озера — також немале природне багатство Криму. Майже всі вони розташовані в степовій частині півострова і являють собою солоні водой-

¹ Палеоліт — ранній період кам'яного віку, коли первісна людина виготовляла свої знаряддя з необтесаного каменю.

² Яйла — безлісі плескатовершинні плато Кримських гір.

ми, які, здавалося б, не мають жодної цінності. Насправді ж озера відіграють найважливішу роль у господарській діяльності людини. Вони — природні комори найцінніших мінеральних речовин. З озер добувають сіль, різні хімічні речовини і грязі, які мають чудодійні лікувальні властивості.

Та повернемося до річок.

Гірські річки Криму досить своєрідні і зовсім не схожі на водні артерії, до яких так звикли мешканці рівнин і степів. Вони короткі й маловодні. Бурхливо ринучи із крутих схилів гір, водні потоки прорізали в них каньйоподібні ущелини і порожисті русла. Круті або прямолинійні уступи своїх русел вони долають бурхливими порогами, водостоками, а подекуди гримлять водоспадами.

Життя кримських річок сповнене контрастів. Влітку спекотливе південне сонце так обезводнює річкові басейни, що поміж валунів, гальки і гравію по дну долини в'юняться тільки кволі струмочки, які часто зникають у пухких відкладеннях русла.

Зовсім інше спостерігається, коли в горах інтенсивно тане сніг або раптово випадають сильні зливи. Річкові русла швидко наповнюються, і струмочки, які здавалися такими безпомічними й непримітними, перетворюються на бурхливі потоки, що породжують селі — водогрязекам'яні лавини, які легко вергають валуни, уламки кам'яних брил. Останні трощать усе, що трапляється їм на дорозі.

Вода в Криму — велика цінність, і якби її не було, то замість розкішних лісів і парків з їхньою багатющою вічнозеленою субтропічною рослинністю довкола панувала б випалена сонцем пустеля.

Вода дає життя садам, полям, плантаціям, забезпечує роботу промислових підприємств, дарує здоров'я мільйонам людей.

Завдяки діяльності води в Криму особливо багато дивовижних пам'яток природи — печер, глибоких мальовничих міжгір'їв і ущелин, чудових цілющих джерел, химерно вирізьблених скель, водойм, що є справжніми коморами мінеральних речовин, водоспадів, які чарують своєю первозданною красою.

Водоспади Криму!

Скільки людей милувалося вами!

Кримські водоспади, ніби потужні магніти, притягують до себе всіх, хто любить природу, — туристів, курортників, мандрівників, школярів.

Є тут неписаний закон: якщо той, хто приїхав у Крим, сам не виявить бажання відвідати місцеві водоспади, його неодмінно умовлять зробити це.

У Криму немає великих і могутніх водоспадів, як в інших країнах світу, однак майже всі вони користуються незмінним успіхом.

Розповісти про всі водоспади неможливо, бо їх багато; ми зупинимось тільки на деяких із них, найзаповітніших, найпопулярніших, найулюбленіших...

Летюча вода

На крайньому півдні півострова є місто, яке здобуло славу «перлини» Криму. Воно розкинулося на березі підковоподібної бухти Чорного моря, утворюючи велетенський амфітеатр на південних схилах Головного пасма Кримських гір. Це — Ялта.

В оточенні величних гір місто відчуває себе чудово. Вони захищають його від холодних північних і північно-східних вітрів. Скелясті й залісені, змережані глибокими ярами, гори дуже мальовничі. На їхніх схилах, що збігають до моря, там і тут виблискують білизна паладів здоров'я.

Повітря чисте й прозоре. Легкокрилі бризи приносять сюди морські іонізовані повітряні маси, а з гір надходить повітря, напоєне ароматом хвойних лісів. Через те тут так легко дихається.

У місті і його околицях багато пам'ятників і визначних місць, пов'язаних з історією цього краю: меморіали, присвячені пам'яті борців, які віддали своє життя за встановлення Радянської влади в Криму та загинули в роки Великої Вітчизняної війни, будівлі, музеї, палади, пов'язані з перебуванням тут А. П. Чехова, Л. М. Толстого, О. М. Горького, В. В. Маяковського.

Та залишимо місто з його паладами, пам'ятниками, розкішними парками і вирушимо в гості до однієї визначної пам'ятки природи. Для цього треба пройти близько семи кілометрів угору долиною річки Учан-Су, яка протікає мало не через усе місто.

Річка ця зовсім невелика: довжина її менше десяти кілометрів. Вона бере свій початок під 'кромкою Ай-Петринської яйли і, спускаючись з гір, утворює чотири водоспади: три невеликих і один дуже високий і шумливий. За це річка дістала своє друге хрещення: її називали також Водоспадною, і ця назва часто дається на картах, особливо на туристських схемах.

Влітку води у річці зовсім мало, і вона перетворюється на струмок. Але під час дощів, особливо при зливах, її не впізнати. Тоді це вже бурхливий потік, здатний вергати великі валуни. Щоб зменшити руйнівну силу води, береги в місті обклали каменем.

Старожили пам'ятають, як шаленіла ця річка в 1949 році, коли тільки за одну добу вона винесла з гір півтора мільйона кубометрів каменю, піску й мулу, що утворили в приморській частині довгу косу. Долина річки Учан-Су — безкрає море садів і виноградників. Рослинність починається від берегів і підіймається по схилах густим зеленим килимом. А в затінку кущів, сховані за листям, дозрівають наліті янтарним соком грона винограду.

Підходимо до мети нашої подорожі. Слово — очевидцеві М. І. Ростову:

«Здавалося, ніби ми наближаємося до якогось страшного й могутнього звіра. Ось сосни розступилися, і ми опинилися перед диким громади-

щем — майже прямовисною і слизькою стіною водоспаду. З висоти, з вузької щілини між двома скелями, на вершинах яких ростуть вигадливі кримські сосни, виринається його білосніжна маса і з несамопитим ревінням мчить униз, перекочуючись з уступу на уступ світлими пінявими каскадами...»

Це — Учан-Су, найбільший і найкрасивіший водоспад Криму. Води річки Учан-Су, які прорвалися вузьким проходом через скелястий бар'єр, падають майже прямовисно з висоти 98,5 метрів.

Весною, коли в горах тануть сніги, і під час дощів водоспад особливо чудовий в освітленні сонячного проміння. Ось яку мальовничу картину подає той же очевидець, який спостерігав водоспад перед заходом сонця: «...Вище водоспаду навскісне проміння заходу освітлювало різким червонуватим саявом величній сірі скелі, велетенські, хаотично нагромаджені камені і листя дерев. Глибоко внизу, в ущелинах, сонце вже не освітлювало рослинності, дерева стали темними, утворюючи довкола тіністі сутінки. Та ось згори пробився сонячний промінь — і над водоспадом спалахнула різноколірна райдуга. Маса падаючої води при прямому освітленні сонця виблискувала сріблом, а при боковому — відливала ніжним зеленим саявом. Внизу вода була забарвлена усіма кольорами райдуги. Це дуже красиво і схоже на град із різноколірних огнів... Окремі струмочки, освітлені промінням призахідного сонця, блищали, наче кришталь...»

До красеня-водоспаду цілий рік ідуть натовпи паломників — туристи, курортники, школярі. Милуватися водоспадом можна з майданчиків, влаштованих на різних висотах на скелястих уступах. І всі, у кого є фотоапарат, не проминають нагоди сфотографувати на пам'ять цю частку кримської природи.

Біля водоспаду побувало багато письменників. Його красу увічнив у своїх творах відомий прозаїк і поет минулого Іван Олексійович Бунін. Він присвятив йому вірш «Учан-Су».

Свіжішає повітря в горах.
Неясний шум іде внизу;
Співає весело й бадьоро
Зі скель летючий Учан-Су!
Дивися — нібито застигли,
Все ж разом з гомоном живим
Свій біг легкий не зупинивши,
Прозорим пилом сніговим
Спадає струмине; слід лишивши,
Як флер, просвічує вогнем,
Сплива вінчальною фатою
І раптом піною й дощем
Летить у прірву день за днем,
Кипить вологістю ясною...

А гори в синій вишні!
В бору південнім сонця промінь.
Під цей вологий шум і гомін
Стоїш, як в світлім напівсні.

Крім естетичної пасолоди, яку одержують при спогляданні водоспаду, річка Учан-Су використовується для інших, більш прозаїчних, але дуже потрібних і корисних справ. Зокрема, її вода збирається у водоймище, яке постачає місто Ялту.

Неподалік від водоспаду є галявина казок, отож від однієї казки можна потрапити в гості до другої. Різниця між ними тільки в тому, що перша — витвір природи, а друга — рук людини.

Вправний різьбяр-умілець П. Безруков із козачевих і пенків створив галерею персонажів дитячих казок і народно-фольклору. На лісовій галявині можна побачити дядька Чорномора, бабу-ягу, Тараса Бульбу та багатьох інших друзів і супутників нашого дитинства.

П. Безруков трудився багато років і в 1963 році усе створене ним подарував дітям Ялти. Тут завжди гамірно і весело.

Та повернемося до водоспаду і розповімо, чому він має таку назву. Легенда-казка веде нас у далеке минуле цього краю, коли тут не було палаців, великих міст, доріг...

На березі річки, неподалік від нинішнього водоспаду, колись стояла убога халупа. У ній жила бідна родина виноградарів. І якщо в цих людей не було жодних багатств, то справжнім скарбом і радістю їхнього життя була красуня-донька Учан.

Червока, повнолиця, струнка, як кипарис, вона була така легка і моторна, що мешканці сільця не називали дівчину її справжнім ім'ям Зейнаб, а прозвали Учан, що означає «летюча». Вона дуже любила співати, і її дзвінкий голос часто повторювала гірська луна.

Одного разу над тим сільцем пролітав гірський дух — могутній володар Кримських гір. Зачарований піснями дівчини і вражений її вродою, гірський дух викрав її і поніс у глибину високих гір. Так Зейнаб стала його полонянкою.

Сумуючи за батьками, дівчина якось попросила свого володаря сказати їй, що вони зараз роблять.

Гірський дух володів здатністю бачити все, що робиться в різних частинах країни.

— Твоя матінка і досі не може заспокоїтись і проливає сльози за тобою, — сказав він.

Відтоді дівчина зажурилася і вже не співала пісень.

Минуло ще кілька років, і вона знову звернулася до гірського духа з тим же проханням.

— Матінка твоя померла. Батько і братик дуже хворі. Усі в селищі голодують, їм нічого їсти. Засуха винищила посіви. Захиріла виноградна лоза. Худоба гине, трави пожухли, немає води...

— Так допоможи їм! Ти ж усе можеш! — почала благати дівчина. Але дух тільки похитав головою.

— Я безсплий. То справа рук демона мороку. Там він господар.

— Тоді відпусти мене додому. Я хочу до рідні, щоб померти разом з нею.

Володар гір дуже любив дівчину і не хотів відпускати її до людей. Та, бачачи, що вона від туги плаче і тоне, як тоненька свічка, вирішив удовольнити прохання бідлошної.

— Я відпущу тебе, — сказав він, — і ти зможеш допомогти своєму племені, що стоїть на краю загибелі. Але це вимагатиме величезної жертви. Я перетворю тебе в річку і примушу сніги, льодовики, дощі і підземні джерела папувати тебе водою. Житимеш вічно і приносиш людям радість і життя, але вже ніколи не станеш людиною. Чи згодна ти на таку самопожертву?

— Так! Я готова!

Тоді гірський дух перетворив Зейнаб у річку.

І потекла вона від гірських верховин униз по долині до людських селищ. Поспішала, стрибала по камінню, обходила стороною похмурі скелі і радісно гукала: «Я йду, батьку!»

Демон мороку, почувши радісні крики, вирішив перешкодити, не пустити річку до людей і поставив на дорозі могутній скелястий бар'єр.

Та ніщо вже не могло стримати стрімкого бігу потоку. Розірвавши кам'яні пута, річка кинулася з запаморочливої висоти вниз. І даремно демон намагався перешкодити їй: вона адолала ще три перепони і, вільна, потекла далі, до самого синього моря.

І там, де вона протікала, знову процвітало життя. Зазеленіли сади, поля, луки. Підвелася поникла виноградна лоза. Щастя прийшло в домівки мешканців селища.

Відтоді, кажуть, річку і великий водоспад народ почав називати Учан-Су — «летюча вода».

Ми розповіли про найславніший водоспад. Є й інші, його менші брати. Красивий Масандрівський водоспад; він постачає водою Ялту. На річці Яузлар — лівій притоці Учан-Су — є водоспади Верхній і Нижній Яузлар, шість метрів заввишки.

Біля підніжжя Нижнього Яузлару є котел велетня — глибока впадина, результат вікової руйнівної роботи падаючих вод.

Імені вченого

Чудова асфальтова дорога, прокладена по мальовничому узбережжю Криму, веде від Ялти до іншого відомого і популярного курорту — Алушти. Неподалік від цього міста увагу мандрівників привертає гора Кастель, що в перекладі з грецької означає «фортеця».

Стародавні руїни свідчать про те, що колись тут справді стояла могутня фортеця, яка панувала над значною ділянкою узбережжя. Під час

небезпеки вона ставала притулком для численних мешканців цього району. Її захисники могли витримати тривалу облогу, бо постачання водою здійснювалося по таємному водопроводу від джерела Врісі, яке викликається вище на схилі гори.

Нині тут стоять лише споруди мирного призначення. На південно-західному схилі гори розкинулися виноградні плантації і центральна садиба виноградогоспу «Тавріда».

На скелі, що підіймається над головною вулицею селища, споруджено в 1900 році пам'ятник-обеліск Миколі Олексійовичу Головкінському (1834—1897) — видатному вченому, який присвятив багато років свого життя вивченню гідрогеології Криму. Він працював ректором Новоросійського університету в Одесі, але був змушений залишити цю посаду після численних конфліктів з начальством, яке проводило реакційну політику царизму в галузі освіти.

Починаючи з 1886 року і до кінця свого життя Микола Олексійович вивчав підземні води Таврійської губернії (до неї в минулому входив і Кримський півострів). Багато подорожував, відвідував найглухіші куточки, де раніше не ступала нога дослідника. Його праці в галузі походження і життя підземних вод Криму й досі не втратили свого значення.

На честь цього вченого і названо відкритий та описаний ним водоспад на річці Узень-Баш, яка протікає в межах Кримського заповідника. Невідомий у минулому, нині цей водоспад здобув широку популярність і став об'єктом масового паломництва.

Околиці Алушти і Кримський державний заповідник порівняно з іншими районами Криму, можливо, найбагатші на різного роду визначні пам'ятники.

Тут є таємничі печери, овіяні легендами гори, річки, що зникають, чудесні водоспади.

Заповідник створений у 1923 році на землях колишніх царських мисливських угідь. Там, де в минулому розважалася придворна знать, нині все робиться для того, щоб забезпечити «збереження в недоторканому вигляді природи і наукове вивчення законів її розвитку...» — таке завдання працівників заповідника.

Водоспад Головкінського знаходимо в південній частині заповідника, а в північній його околиці, де особливо розвинуті карстові явища, є кілька печер, які здобули славу природних феноменів.

Одна з них має дивну назву — Тисячоголова (Бін-Башкоба).

Коли перші дослідники спитали про це в місцевих мешканців, то почули таку легенду.

У давні часи в цю місцевість вдерлися іноземні загарбники. Вони були жорстокі й нещадні. Палили селища і вбивали всіх підряд.

Мешканці навколишніх селищ сховалися в печерах, сподіваючись врятувати своє життя. Можливо, так і сталося б, але їх виказав собака, що з гавкотом вискочив із печери. Загарбники розклали біля входу в печеру

велетенське вогнище. Люди вважали за краще загинути в муках, аніж іти в ганебний полон. Ніхто з печери не вийшов, не здався на милість ворога. Усі загинули, задихнувшись від диму.

Про цю трагедію свідчила величезна кількість людських кістяків і черепів, знайдених у печері. Звідси вона й дістала свою сумну назву.

Інша печера називається Холодною (Суук-Коба). У ній два поверхи і величезні зали-готи, де постійно панує температура 6 градусів, а температура води в підземній річці не піднімається вище 4 градусів.

Чому ми розповіли про ці печери? Тому що вони безпосередньо стосуються нашої теми. В них є підземні ріки, озера, джерела, водоспади. Про це свого часу писав відомий учений академік О. Є. Ферсман:

«Я добре пам'ятаю ці дитячі враження від блукань по печерах Криму. Але які вони сильні й різноманітні: до вигадливої форми печери домішується... і тихий розмірений шум падаючих крапель, і глухий гуркіт каміння, що зривається під ногами; довго-довго в невідомі глибини котяться ці уламки, і десь далеко чути сплеск води — там озеро, підземні ріки, водоспади...»

Печер у Криму дуже багато. Є навіть цілі печерні «міста» — Інкерман, Мангун, Черкес, Ескі-Кермен та інші. Ланцюжок їх простягнувся в північно-східному напрямі від Севастопольської бухти до верхів'їв річки Альми.

Гідрографія печер ще маловивчена. Їх водні багатства чекають своїх дослідників. Та поведемо далі розповідь про Головкінський водоспад.

Річка Узень-Баш утворюється від злиття струмків, які беруть свій початок із джерел, що виклинюються в кручах східного схилу гори Бабуган-Яйла.

Вийшовши недовзі в глибоку тінисту ущелину Яман-Дере, вона робить вісім стрибків, зриваючись із кам'яних уступів, розроблених у глинистих сланцях. Каскад водоскатів наповнює ущелину безутовним шумом падаючих вод.

За 200 метрів нижче від цих кам'яних сходів річка зненацька падає з 12-метрової висоти, утворюючи майже прямовисний водоспад. Це і є знаменитий водоспад Головкінського.

«Особливо гарний водоспад у повіль, коли могутні спінені струмені ефектно різьбляться на скелястому уступі, зарослому мохом», — розповідає очевидець В. Г. Ена. Дуже своєрідна рослинність водоспадної ущелини. Крім звичайних для під'яйлинського ландшафту бука, тиса, сосни, тут зберігся унікальний для Криму куточок північного лісу: невеликий березовий гай — релікт льодовикової епохи. Похмура ущелина, водоспад, береза — усе це створює неповторну красу. М. О. Головкінський справедливо писав, що «в Криму мало знайдеться місць, які могли б суперничати з цим».

А як зрадив О. С. Пушкін, коли побачив березу в цій частині Криму! Його охопило велике душевне хвилювання: білянки нагадали йому рідні краї, звідки він волею самодура-царя змушений був іти у вигнання.

«...Перший предмет, що вразив мене, була береза, північна береза! Серце моє стислося...» — писав він своєму другові поету Антону Антоновичу Дельвігу.

Вихопившись із тіснини Яман-Дере, Узень-Баш невдовзі зливається з річкою Софу-Узень і утворює річку Улу-Узень. Остання тече квітучою долиною під посівами й садами, перетинає місто Алушту і зникає, розчинившись у блакитних просторах Чорного моря.

Гучний

У минулому віці від Сімферополя до Алушти була прокладена колісна дорога. Нині — це першокласне Сімферопольське шосе, яке перетинає впоперек Кримські гори і веде від столиці Криму Сімферополя до берегів Чорного моря.

Якщо з краю в край проїхати цим шляхом, можна скласти наочне уявлення про всі ландшафти Криму, у тому числі познайомитися і з Кримською яйлою.

Цю дорогу читач колись пройде самостійно. Ми використаємо лише невеликий її відрізок, щоб відвідати Джур-Джур, — ще один знаменитий кримський водоспад на південному схилі гір. І тут не можна не сказати кількох слів про історичні місця і природні пам'ятки, з якими доведеться зустрітися по дорозі до водоспаду.

На десятому кілометрі Сімферопольського шосе побачимо перший визначний пам'ятник — Кутузовський фонтан, споруджений на честь видатної історичної події.

Це сталося 1774 року під час російсько-турецької війни. Розраховуючи раптовим і могутнім ударом захопити Ак-Мечеть (Сімферополь) і витіснити потім росіян із Криму, турки висадили в Алушті великий десант.

Сталося те, чого вони зовсім не чекали: назустріч їм просувалися російські роти. 24 липня в районі села Шуми (нині Кутузовка) відбувся історичний бій, в ході якого особливо відзначився 26-річний підполковник М. І. Кутузов, який командував гренадерським батальйоном. У розпалі бою Кутузов, розгорнувши бойовий прапор, кинувся в середину ворожої армії і повів за собою солдатів. Турки були розгромлені і вигнані з Криму. У бою Кутузов був серйозно поранений і втратив одне око.

На північний схід від цього історичного місця височіє гора Демерджі — «коваль». Цю дивну назву вона одержала, як пояснює старовинна легенда, тому, що кочівники-завойовники, захопивши частину Криму, влаштували на вершині гори кузню, де кували собі зброю.

Гора Демерджі — унікальна природна пам'ятка. Вона утворена конгломератами — осадовими породами, дуже нестійкими, які легко руйнуються під впливом природних факторів. І справді, вода, вітер та інші активні чинники вивітрювання так добре «попрацювали» протягом багатьох

минулих тисячоліть, що від первісного вигляду поверхні гори майже нічого не залишилося.

Нині на горі Демерджі розкинулося казкове місто з кам'яних руїн, які вражають усіх своїми вигадливо-фантастичними обрисами скель, що активно вивітрюються. Одні з них нагадують силуети дивовижних тварин, інші — руїни палаців, мінаретів, веж.

Одна із скель на південно-східному схилі гори здалека нагадує силует жінки. Услесливі придворні цариці Катерини II приписали природній скульптурі подібність до монархині, і відтоді ця скеля одержала назву Бюст Катерини.

У цій місцевості перед здивованим поглядом подорожнього іноді виринають химерні повітряні привиди, які називають брукенськими привидами.

Привиди з'являються рано-вранці, коли сонячне проміння починає торкатися шпиль гори Демерджі, а гора Чатир-Даг ще закрита цїленою хмарою.

Уявіть собі, що в цю мить на шпилі гори перебуваєте ви, читачу. Тоді ваш силует, немовби на екрані, спроектується у вигляді велетенської тіні на хмарній пелені, в яку кутається гора Чатир-Даг.

Досить ступити крок, махнути рукою чи сісти, як повітряний привид точнісінько повторить усі рухи. Повітряний привид — тінь, збільшена в кілька разів.

Брукенський привид уперше спостерігали в Німеччині, на горі Брукен, звідки й пішла його назва. В кінці XVIII віку вчений Хаус дав наукове пояснення цьому оптичному явищу, спростувавши різного роду пов'язані з ним небилиці і забобони.

Незвичайність повітряних привидів і «місто» дивовижних природних скульптур були причиною того, що ця місцевість нині відома під назвою Долини Привидів.

Ми вже дуже близько підійшли до кінцевої мети нашої подорожі. Вирушимо до річки Улу-Узень, яка омиває підшву гори Демерджі.

Спускаючись із гір, ця річка прорізала в скелях глибоку мальовничу ущелину Хапхал, зарослу буком, сосною, тисом. У глибині її гуркоче водоспад Джур-Джур. Води річки спершу утворюють серію порогів і водоскатів, а потім падають із вапнякового уступу з 15-метрової висоти. Ось який опис водоспаду дає очевидець О. Чоглок:

«Уся дорога до водоспаду надзвичайно мальовнича! Південний схил нагадує про себе кожним деревом, кожною скелею...

Далеко від водоспаду, де спокійно стоять велетенські білокорі буки, чути безперервний шум, повітря стає гущішим, вологішим і духмянішим... Найдрібніша водяна пилюка розлітається по всіх усюдах, хоча вітер не проникає у вузьку ущелину Джур-Джуру...

Шум стає голоснішим, безперервнішим, розмов не чути, повітря дрижить, відчувається, що от-от відкриється щось вражаюче...

Останні гілки старезної сосни розхилилися — і перед глядачами постає

у стрімкому леті грізний потік. Всю свою лютість він зганяє на величезному камені, що загородив йому дорогу. Вода періщить його з розгону, дереться нагору і, знесилена, звертає ліворуч, знову розбивається об каміння і срібними цівками падає в глибоку безодню. Чудовий вигляд на водоспад і знизу, біля великої водойми, де збираються струмені Джур-Джуру».

Вода, що скотилася в озерце, тече далі і впадає в річку Улу-Узень. Поминувши село Генеральське, річка прямує на південний схід і біля селища Сонячногірська віддає свої води Чорному морю.

Коли над берегом Південного Криму шаленіють грози і хмари розряджаються зливами, Улу-Узень перетворюється на могутню річку і розливається в пониззі до ста метрів завширшки.

Так, наприклад, було в 1947 році.

На жаль, водоспаду в цей час ніхто не бачив. Можна тільки уявити собі, яким грізним явищем природи він був.

У звичайні ж часи через гребінь водоспаду в середньому ліне близько третини кубометра води на секунду. За водністю Джур-Джур належить до найбільших водоспадів Криму, але відрізняється від них своєю живучістю: він не пересихає навіть у найпосушливіші роки.

Форель та інші

Після подорожі по Південному Криму ми запрошуємо читача вирушити на північні схили Кримських гір. Вони значно пологіші від південних, тому великих водоспадів тут немає. Виняток становить тільки Кизил-Кобинський водоспад-водоскат, який падає патлами струменів з висоти близько 30 метрів. Цей водоспад знаходиться на річці Кизил-Коба (правий виток Салгіру) поблизу Червоних печер.

У цьому ж районі після великих злив виникають гримучі водоспади в бокових ущелинах річок, які впадають у Салгір. З печери Су-Учхан-Коба (печера падаючої води) в цей час виривається могутній потік води, який падає з триметрової висоти.

Можна ще відзначити найвищий ефемерний водоспад Карабі-Яйла. Він падає з 160-метрової висоти і діє протягом коротких проміжків часу. Іде дощ — він оживає, стало сухо — висихають і срібні стрічки падаючих вод.

Із усіх водоспадів на північних схилах Головного Кримського пасма найвідоміший і найпопулярніший водоспад Форель. От і ознайомимось з ним.

Для цього знову вирушимо в Кримський державний заповідник. У гушавині його тінистих лісів бере початок красуня-ріка Альма. Вона перетинає північну частину гірського Криму, передгір'я, степовий район і біля селища Піщаного впадає в Чорне море.

Про гірську частину течії Альми розповів світу відомий український письменник М. М. Коцюбинський. Його опис дуже емоціональний і мальовничий.

«Там, за горами, давно вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч. Простерла сині крила і тихо вкрила одвічні бори, чорні, похмурі, застигли, що обступили білу церковцю, немов черниці дитину, і пнуться колом по скелях, усе вище та й вище, одні по других, одні над другими, до клаптя неба, що таке невелике, таке тут синє. Бадьорий холод сповняє сю дикую чашу, холодні води спадають по сірих каміннях, і п'ють їх дики олені. В синіх туманах гомонить Альма, й купають у ній сосни свої кострубаті віти. Сплять іще велетні-гори під чорним буком, а по сірих зубцях Бабугану повзуть, мов дим густий, білії хмари.

На дні міжгір'я тихо, похмуро...»

У цій місцевості, так образно змалюваній письменником, Альма створила одне з природних чудес — свій чарівний водоспад з трохи незвичайною назвою Форель. Ось що розповідає про нього С. Лялицька:

«...На дні ущелини, по вкритому мохом атласно-зеленому річищу, в затінку велетенських дерев, стрімко тече струмок Альма... Води його, які вдень здаються ніжно-голубими, надвечір, коли сонце залишає ущелину, робляться синіми. Нуртуючи й пінячись, вони падають по величезних, оброслих зеленим мохом кам'яних брилах, утворюючи невеликий водоспад Форель...»

Про водоспад ще не склали таємничих легенд і віршів. Але він дуже своєрідний, по-своєму неповторний і красивий, хоч висота його вимірюється лише кількома метрами. Пояснимо, чому його так назвали.

Альма — дуже потрібна людям річка. Вона зрошує поля і сади в посушливій частині півострова, дає життя і благоденство кільком селищам, що потопають у зелені фруктових садів. Користь, яку приносить річка, увічнена і в її назві, бо слово «альма» означав «яблуко».

У середній течії річки в долині створено Партизанське водосховище, водою якого постачається місто Сімферополь.

Велику роль «яблучна» річка відіграє і в рибному господарстві Криму. В ній водиться цінна риба форель. А щоб примножити цей природний дар річки, в її басейні створено зразкове заповідне форельне господарство. У долині Альми влаштовані басейни з проточною водою, в яких штучно розводять форель.

Форель — хижа риба. Щоб вона виросла, її треба годувати. Для цього спеціальна бригада рибалок виловлює в морі малоцінну рибу, якою й підгодовують ставкову форель. У певний час її потім випускають на волю — у струмки і річки Криму.

Великий водоспад

Залишивши благодатний Крим, вирушимо в іншу місцевість України, неподалік від міста Умані Черкаської області.

Тут є дивовижне місце, в яке потрапляєш, наче в казку. Цвітуть і пахнуть незвичайні екзотичні рослини, яких більше ніде не зустрінеш у нашій країні, тут і там розкидані мальовничі скелі, трапляються таємничі

готи, б'ють розкішні водограї, виблискують срібні плеса ставків. І серед цієї мовчазної краси шумить і піниться Великий водоспад, бурхливий каскад води, що падає із скелястих уступів з висоти кількох метрів. Хоч він і невеликий порівняно з іншими водоспадами земної кулі, але єдиний на сотні кілометрів довкола. Він — центр цього казкового куточка, який вабить своєю чарівливістю усіх відвідувачів. Через те так і звеличили це чудо, давши йому титул Великого.

Якби можна було повернути колесо часу на два віки назад, то ми з вами, читачу, опинилися б, замість цього райського куточка, серед безлісного степу. Цю страшенно похмуру й одноманітну місцевість з ледь хвилястим ландшафтом трохи скрашувала річка Кам'янка, яка ліниво леліла поміж пустельних кам'яних берегів.

Ці місця колись належали графу Потоцькому. На догоду своїй молодій дружині красуні Софії він вирішив створити тут розкішний парк.

Під керівництвом бельгійського інженера Метцеля, спеціально запрошеного графом із Європи, розгорнулося небачене велетенське будівництво.

Із землі викопували і вирубували великі кам'яні брили, піднімали і розставляли їх у різних частинах парку, надаючи їм вигляду природних химерної форми скель. Викопали два ставки, один — великий, другий трохи менший. Будувалися павільйони, готи, хитромудрий Крітський лабіринт, різні споруди, в тому числі і графський палац. Водночас висаджувалися в ґрунт дорослі дерева і саджанці екзотичних рослин, виписані з Азії і Європи. Закладалися оранжереї і розсадники, створювалася складна система водопостачання; при цьому було споруджено красивий Великий водоспад (близько 14 метрів заввишки).

Робота не вщухала ні вдень ні вночі. Граф був дуже багатий і грошей не жалів. Робочої сили вистачало: в його розпорядженні було понад сто тисяч кріпаків. Уся ця розкіш створювалася працею їхніх мозолястих рук. Вельможі байдуже було до того, що люди, виконуючи його примхи, хворіли, голодували, надривалися від непосильної праці. Розкішний парк створювався ціною поту, крові і життя багатьох тисяч людей, а з непокірними жорстоко розправлялися.

З-поміж кріпаків-будівельників було немало талановитих людей. Особливо відзначався Заремба — майстер на всі руки. Він робив винаходи, пропонував цікаві розв'язання складних питань, самостійно керував окремими будівельними ділянками. Метцель не міг нахвалитися ним, радив графу послати Зарембу на навчання в Європу, пророкував цьому самородку велике майбутнє.

Коли ж після завершення будівництва Заремба звернувся з проханням дати йому волю і можливість учитися, граф відмовив. Так ця талановита людина залишилася на все життя кріпаком пихатого вельможі.

Минуло кілька років від дня закладки парку, і ось у травні 1800 року, в день іменин Софії Потоцької, відбулося його офіційне відкриття. Зібралася навколишня знать, знайомі й родичі Потоцького. Все було обстав-

лене з великою пишністю. Нікого з трудівників, справжніх творців розкішного парку, на ці урочистості не запросили. Простий народ тільки здалеку дивився на те, як розважалися пани.

Будівництво парку тривало і після його відкриття. Зводилися нові оранжереї, розширялися лісопосадки, встановлювалися мармурові статуї — копії античних творів, спеціально замовлені графом у кращих зарубіжних скульпторів.

Після смерті Потоцького (1805 р.) його син Олександр, постійно проживаючи в Варшаві, не впорядковував парку. Більше того, у 1831 році він позбувся всіх маєтків, конфіскованих царським урядом.

Нова господиня Софіївського парку, дружина царя Миколи I Олександра Федорівна, спершу брала діяльну участь в його подальшому впорядкуванні, та згодом ці турботи їй набридли, і парк віддали в розпорядження Училища садівництва.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції парк ледве животів. Після Жовтня, коли влада в країні перейшла до рук трудящих, становище різко змінилося. У парку розгорнулися великі будівельні роботи, велися наукові дослідження по вивченню акліматизації рослин.

За роки Радянської влади Софіївський парк перетворився на багатющий дендрарій нашої країни, в якому зібрано унікальні представники флори земної кулі, він став науковою установою всесоюзного значення.

Його брама завжди відчинена для всіх, хто має бажання ознайомитися з цією величною пам'яткою архітектури XVIII—XIX віків і живим музеем природи, створеним працею багатьох поколінь.

У СИНЯВІ КАВКАЗЬКИХ УЩЕЛИН

З яким веселим гуркотінням
З гори крутої, з скель-громад
Летить могутній водоспад,
Громами котить по камінню!

Як бризки з піною летять,
Як шлях цей світиться дзеркально —
Неначе ти в краю чудес —
Вода злітає вертикально
Углиб з висот, з німких небес...

Леварса Квіцінія

*РОЗМЕЖУВАЧ ВОД. ІМЕНІ ВЕЛИКОГО ПОЕТА.
КРИХІТКА-ЗНАМЕНИТІСТЬ. ЗРАДА І ВІРНІСТЬ. НЕЗВИЧАЙНА
УЩЕЛИНА І ЇЇ ДІТИЩЕ. СВІДОК ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ. ЧОМУ
ТАК НАЗВАНІ? ЛЕГЕНДА ПРО ГОРЯНКУ. ПАМ'ЯТЬ ПРО
ЗАКОХАНИХ. НЕЗАБУТНІЙ АРХИЗ. КРАСЕНІ ДОМБАЮ.*

Поміж велетенських впадин на поверхні землі, що лежать під водами Чорного і Каспійського морів, розкинулася величезна гірська країна — складна система з високих хребтів, нагір'їв, пагорбистих пасом і плато, порізаних глибокими долинами-ущелинами незліченних річкових потоків.

Це Великий Кавказ, великий розмежувач вод. Його найвищі шпигли увінчані крижаними коронами і вкриті мантиями вічних снігів. З-поміж них над безгомінням снігів, криги височать вінценосні шпигли Ельбрусу, які підносяться в захмарні високості більш ніж на 5600 метрів над рівнем моря.

НА ПРОСТОРАХ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Для багатьох річок Великий Кавказ є їхньою гірською колискою. Звідси на схід і південний схід течуть оспівані кавказькими народами Кума, Терек, Сулак, Кура, які перетинають на своєму шляху землі Грузії, Дагестану, Азербайджану. У протилежний бік верстають свою путь не менш славетні Ріоні, Інгури, Кубань. Що не річка — то стародавній переказ, розповідь, легенда...

Бурхливі, гомінкі, вони мчать униз воду, яка утворилася від танення снігів і льодовиків Великого Кавказу, додатково живляться дощовими і підземними водами і щедро віддають це багатство, зрошуючи поля, сади, виноградники, забезпечуючи тим самим благоденство людей, що живуть у цьому краї.

Потокам у горах доводиться долати немало перепон, через те подекуди їхні русла врізані в скельні породи у вигляді глибоких і вузьких ущелин-каньйонів. Скочуючись по крутих схилах гір, річки утворюють серії нескінченних шумних порогів і водоскатів, а подекуди зриваються з гребенів прямовисних урвищ перлистими водоспадами, які виблискують у променях сонця міріадами алмазних вогнів.

Ми не в змозі розповісти про всі дивовижні перлини наших південних гір. Їх багато! Ознайомимо читачів тільки з деякими із них, відвідавши окремі куточки цього чарівного краю.

У горішній частині басейну Куми є місцевість, де природа була особливо щедра, подарувавши людині животворну вологу своїх надр. Людина охоче скористалася з цих дарів, створивши один із найславетніших і найстаріших курортів нашої країни — Кавказькі Мінеральні Води.

У цій всесвітньовідомій здравниці лікуються, зміцнюють здоров'я, відновлюють сили мільйони людей.

Кавказ дуже любили Пушкін, Лермонтов, Толстой та багато інших письменників, художників; вони присвятили йому немало чудових творів, вклавши в них силу свого таланту, частки душі і серця.

Та, мабуть, найбільше був закоханий у Кавказ Михайло Юрійович Лермонтов...

Лермонтовський водоспад

«Кавказ був колискою його поезії... і після Пушкіна ніхто так поетично не віддячив Кавказу за чудові враження від його незаймано-величної природи, як Лермонтов...» — писав у 1840 році відомий російський критик В. Г. Бєлінський про великого російського поета М. Ю. Лермонтова.

Поет не тільки обожнював Кавказ, він добре знав його. «Об'їздив усю Лінію вздовж, від Кізляра до Тамані, переїхав гори, був у Шуші, в Кубі, в Шемасі, в Кахетії, одягнений по-черкеськи, з рушницею за плечима; ночував у чистому полі, засинав під виття шакалів, їв чурек, пив кахетинське...» — писав Лермонтов С. О. Рєвському під час свого першого заслання на Кавказ (1837 рік).

«Кавказький бранець», «Мцирі», «Герой нашого часу» та інші

безсмертні твори були написані поетом під яскравим враженням усього, що він бачив, чув, переживав під час перебування на Кавказі.

Чарівна природа Кавказу справляла на Лермонтова надзвичайно благотворний вплив. Тут, у горах, у долинах й ущелинах, на берегах бурхливих потоків, у затінку лісових велетнів, він відпочивав тілом і душею. Любив робити близькі й далекі прогулянки по навколишніх місцях, захоплювався їздою верхи. «...Я люблю мчати на розгаряченому коні по високій траві, проти дикого вітру... Хоч би яке горе ятрило серце, хоч би яка гризота млоїла думку, усе миттю зникає; на душі стане легко...» — говорив поет устами свого героя Печоріна.

Найулюбленішим місцем прогулянок Лермонтова була мальовнича долина — ущелина річки Ольховки. Ця річка бере свій початок у відрогах Скелястого хребта, протікає через місто Кисловодськ і, з'єднавшись із річкою Березовською, впадає в Підкумок, праву притоку Куми.

Поет добре вивчив ці місця і змалював їх у романі «Герой нашого часу». Тут він вибрав одну із скель і зробив її місцем дуелі Печоріна з Грушницьким.

Річка Ольховка утворює кілька невеликих водоспадів; один із них має ім'я видатного поета. Саме цей водоспад згадується в «Герої нашого часу». Печорін після освідчення князні Мері розповідає про свої переживання: «...Я був схвилюваний і помчав у гори розвіяти думки, які роїлися у мене в голові. Росяний вечір дихав чарівною прохолодою.

Місяць сховався із-за темних верховин. Кожен крок мого некованого коня глухо відлунював у мовчаннях ущелин. Біля водоспаду я напоїв коня, жадібно вдихнув у себе разів зо два свіже повітря південної ночі і поїхав додому...»

Багато змінилося відтоді на Кавказьких Мінеральних Водах, у містах П'ятигорську, Кисловодську, Залізноводську, де любив бувати М. Ю. Лермонтов. На місцях, де стояли убогі халупи, і на пустирищах збудовані палаци-санаторії, лікувальні заклади, корпуси впорядкованих житлових будинків. На лікування і відпочинок сюди щороку прибувають тисячі людей не тільки з різних районів нашої країни, а й з усього світу. І майже кожен вважає своїм святим обов'язком відвідати місця, пов'язані з пам'яттю великого поета.

Майже півтора століття минуло відтоді, коли тут жив і творив безсмертний співець Кавказу. Але все, що нагадує про його перебування тут, свято оберігається.

Ось що розповідається в одному з описів Кавказьких Мінеральних Вод: «У П'ятигорську кожен камінь дихає Лермонтовим: тут він жив, тут убитий на дуелі. Понад двадцять місць у містах-курортах названо його ім'ям. Є тут вулиця, сквер з його пам'ятником, ванне приміщення, мінеральне джерело і галерея в Квітнику, кілька гротів і скель, водоспад у Кисловодську і прісне джерело, яке постачає місто водою. Є Лермонтовський залізничний роз'їзд, нове місто і санаторій...»

На річці Ольховці є й інші водоспади, усі вони невеликі. Один просто в центрі міста, до нього йти кілька хвилин від нарзанної галереї.

Алея парку приводить до Дзеркального ставу, наповненого прозорою водою.

Із ставу вода витікає і тут же у затишку красивої арки падає мініатюрним водоспадом.

Ця крихітка — відомий на весь світ кисловодський водоспад Скляний Струмок.

Міський парк на Ольховці і Скляний Струмок, либонь, найпопулярніші на курорті і саме тому, що всі змушені неодмінно проходити повз них, з ними, як то кажуть, ніхто не розминеться. Тут постійно клацають затвори фотоапаратів любителів і чергують професійні фотографи, адже бажаючих увічнити себе на тлі водоспадів ніколи не бракує.

Наостанок відзначимо, що хоч Лермонтовський водоспад і не нагадує ті велетенські падіння вод, про які ми розповімо далі, хай він невеликий і скромний, але для всіх нас — це дорогоцінна реліквія природи, вона нагадує про дорогу людину, поетичний геній якої підніс її на верховини світової слави і всезагального визнання.

Медові водоспади

По західній околиці Кисловодська тече річка Алікановка. Вона невеличка, завдовжки лише 20 кілометрів, але так само знаменита і популярна, як і її посестра — річка Ольховка, про яку щойно розповідалося.

Долина Алікановки перетворилася на битий шлях. По ньому йдуть натовпи туристів, курортників, щоб ознайомитися з визначними місцями, так винахідливо рекламованими екскурсоводами, проспектами, путівниками. Ці визначні місця — скелі з дивовижними обрисами, витворами самої природи, та уславлені Медові водоспади.

Юний читач колись і сам здійснить захоплюючі подорожі в ті краї, а поки що ми запрошуємо зробити це заочно.

У долині річки є дві групи скель, які нагадують силуети військових кораблів, їх так і називають Броненосець і Міноносець.

Третя група скель має поетичну назву — Замок Підступності й Кохання.

Справді, ці стовпоподібні споруди природа так майстерно вирізьбила із скель, що загалом вони нагадують обриси середньовічного замку.

Коли археологи обстежили це місце, то виявили сліди діяльності людини. Можливо, що в далекі часи довколишні скелі використовувалися місцевими жителями як неприступна твердиня і сховок.

Чому їх так назвали? Легенда пояснює:

Один балкарський бий (князь) Аліг посварився з людьми свого племені, забрав сім'ю і пішов жити в ці скелі.

Були в нього рідна донька Ханіфа і прийомний син Алігкан, народжений від рабині. Діти росли разом і дружили. Непомітно минули роки, вони стали дорослими і полюбили одне одного.

Бий був жадібний і жорстокий. Бачачи, що дружба між юними переросла в любов, він вигнав Алігкана з домівки і послав у гори пасти худобу, а Ханіфі наказав готуватися до заміжжя: її висватав багатий старий сусід.

Донька впала на коліна, бажаючи батька не видавати її заміж за бридкого старигана, пожаліти юнака, не ставати на дорозі їхньому щастю.

Та батько не зважив на її благання, наказав слугам жорстоко побити юнака за те, що не послухався, не пішов у гори.

Тоді молодята записяглися не розлучатися і померти разом.

З криком «Я жду тебе, Ханіфа!» Алігкан кинувся в прірву. Але дівчина не дотримала присяги. Вона побігла геть і за кілька днів стала дружиною багатого старого.

Відтоді річку називають Алікановкою, а скелі в пам'ять про зраду дівчини і відданість юнака — Замок Підступності й Кохання. Нині неподалік, на березі річки, височіє красива споруда, збудована у вигляді середньовічного замку. У ній розмістився ресторан під тією ж поетичною назвою.

Дехто підкріплюється тут і відпочиває, а більш нетерплячі прямують угору по річці до Медових водоспадів, розташованих у мальовничій місцевості за 16 кілометрів від Кисловодська.

Водоспадів п'ять; найвищий (18 метрів) — на річці Еткібаш (Козяча голова), найбагатководніший — на річці Алікановці — падає з шестиметрової висоти. Неповдалік шумить і решта. І хоча всі вони невеликі і води в них мало, зате яку справжню втіху дарують вони людям, що вирушили на прогулянку, аби познайомитися з ними!

Як легко дихається тут! Свіже повітря напоєне ароматом медоносних квітів, які густим килимом застилають лугові схили пагорбів і ущелин.

Мабуть, уже немає потреби пояснювати читачеві, звідки пішла на перший погляд така незвичайна назва водоспадів.

Дар гірської річки

У кінці минулого віку в цьому місті навряд чи жило близько тисячі чоловік. Тут були казарма, тюрма, лікарня на 8 ліжок і поліцейська управа.

А нині — це велетенський курорт світового значення. Він розкинувся на 30 кілометрів понад берегом Чорного моря зі своїми розкішними пляжами і парками, палацами-санаторіями, асфальтовими дорогами, буйною субтропічною рослинністю.

Чисті, широкі, зелені вулиці міста часто закінчуються парками і скверами. Весняно-літнього сезону місто стає дуже людним від величезної кількості приїжджих, які бажають побувати у цьому чарівному куточку, поніжитись біля теплого лагідного моря, набратися сил і здоров'я.

Ви, читачу, либонь, уже здогадалися, що ми говоримо про місто Сочі — всесоюзну здравницю, де лікують багато людських хвороб. У цьому допомагає людям сама природа, яка подарувала їм м'який клімат, цілющі води і грязі.

Буває, що людина приїжджає сюди на милицях, ледве ходить, а пройшла курс лікування — і поїхала додому бадьорою й здоровою, закинувши милиці.

Ми не будемо розповідати про достоїнства курорту, слава про який облетіла весь світ. Слід тільки відзначити, що всі, хто сюди приїздить, рано чи пізно, але неодмінно познайомляться з двома природними визначними місцями курорту — Орлиними скелями і Агурськими водоспадами.

Орлині скелі — невисокі узвишся (377 метрів над рівнем моря); з них відкривається чудовий вид на Чорне море і Головний Кавказький хребет.

Агурські водоспади — це незабутня зустріч із живою природою.

Неподалік від міста Сочі протікає невеличка річечка Агура. Приблизно за чотири кілометри від місця свого впадіння в Чорне море вона протягом кількох сотень метрів утворює три відомі Агурські водоспади 10, 17 і 27 метрів заввишки.

Улітку, в посуху, Агурські водоспади бідні на воду, зате весною і під час дощів вони оживають, дзвінко гуркочуть і являють собою досить вражаюче видовище.

І хто знає, чи, залишаючи після курсу лікування сочинський курорт, не везуть звідси доти хворі люди частку здоров'я, подаровану їм Агурськими водоспадами.

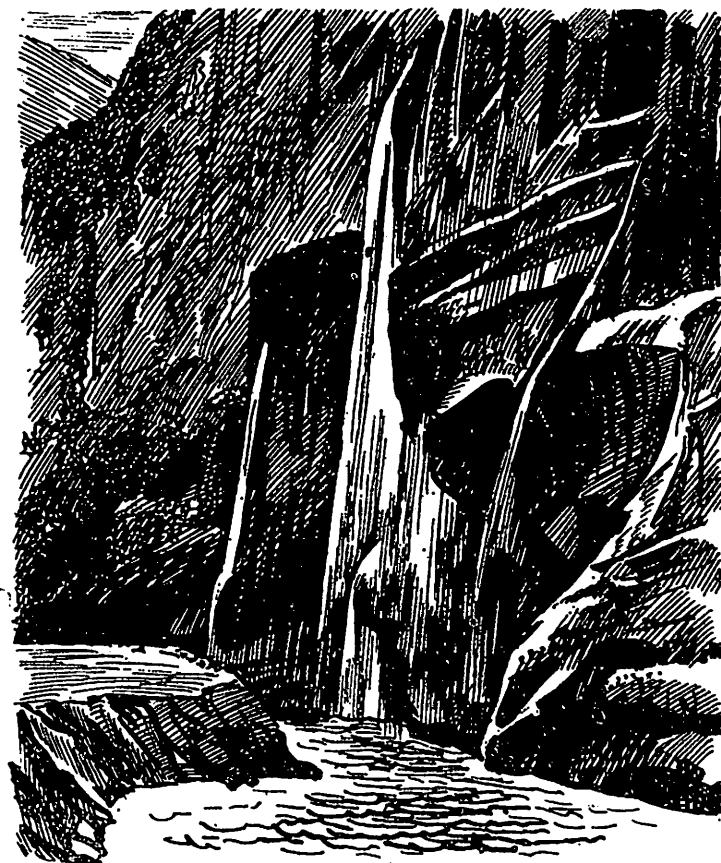
Водяне горло

Багата природа Кабардино-Балкарії. Тут є немало чарівних куточків. Один із них — Чегемська ущелина, прорізана річкою Чегем у Скелясто-му хребті. Вона йде із хліборобського центру країни у царство льодови-ків і вічних снігів, до квітучих альпійських лугов, у центр тваринни-цького району.

Суау повністю виправдує свою назву. Але ущелину з цілковитими на те підставами можна було б назвати Казковою. Вона починається від Скель Лашін, що поблизу селища Лечинського; за 25 кілометрів від міста Нальчика.

Коли на аул горнів нападали вороги, Лашін чинив героїчні подвиги і змушувала нападників рятуватися ганебною втечею. Одного разу вона перемогла у двобої богатиря, який вважався до того переможним. Відтоді вороги боялися нападати на її рідний аул.

Та це — легенда, а сама ущелина Суазу справді нагадує природну

казку. Перед здивованим поглядом мандрівника одне за одним постають дивовижні скульптурні зображення, вирізьблені самою природою із скель рожевуватого кольору, причому ці зображення змінюються, наче в кадей-доскопі. То скелі нависають над стежкою широкими карнизами, то шикуються по боках долини у вигляді стрункої колонади; іноді здається, що із-за нагромадження каменів виглядає голова якогось дивовижного звіра, а то раптом забовваніє попереду кам'яний профіль обличчя, схожого на Діда із славновісних Красноярських Стовлів¹.

¹ Красноярські Стови, чи просто Стови — державний природний заповідник поблизу м. Красноярська на правому березі ріки Єнісею. Тут стоять групи скель, які прибрали в результаті вивітрювання вигадливих форм, що нагадують силуети фантастичних споруд, тварин тощо. Одна із скель схожа на профіль голови сердитого старого і називається Дід.

Скелі поплямлені рослинністю, причому від трав ідуть міцні пахощі. Герішні частини схилів, освітлювані сонячними променями, вкриті хвойними і листяними лісами. Усе це надає міжгір'ю незвичайного, фантастичного вигляду.

А вінцем цієї природної розкоші є відомі на весь Кавказ Чегемські водоспади.

Вони незвичайні. Уявіть собі, що весь правий схил ущелини, немов губка, просочений водою. Вона сочиться, витікає, летиться струмками з тріщин, щілин, порожнеч, отворів,¹ і вся ця волога, яка вивільнюється з кам'яного полону, стікає, рине, падає з висоти 20—40 метрів униз, почасти розпилюється поривами вітру, і тоді з бризок і водяного пилу утворюються хмари.

От тільки сонця тут буває мало — по 2—3 години на день. Зате, коли воно сюди заглядає, усе оживає, немовби за помахом чародійної палички. Водоспади іскряться й нагадують срібні драпрі¹ на тлі прямовисних обривів рожевуватих скель. У них вплітаються барвисті райдуги.

Чудові водоспади і в зимовий час. Струмки води, замерзаючи, одягають скелі в блідо-голубі покривала з натічної криги. Згори нарощуються і звисають велетенські бурульки-сталактити, назустріч їм піднімаються напливи і колони крижаних сталагмітів. Освітлювані променями сонця, крижані шати скель здаються всипаними міріадами блискучих лєтєток.

Влітку і взимку Чегемські водоспади являють собою незабутнє видовище чарівної краси.

Водоспад сумного минулого

Із Кабарди вирушимо в сусідній Дагестан — країну гір. Близько трьох чвертей його території лежить у межах Великого Кавказу. Нас цікавить внутрішній Дагестан, де розкинулися широкі гірські плато, почленовані глибокими долинами річок. Чи не центральне місце цього району займає високе Хунзахське плато, місцями так вирівняне, що за своїм рельєфом нагадує розлогі українські степи.

Через плато протікає річка Тобат. Вона зовсім не схожа на всі інші бурхливі порожисті дагестанські річки. Її течія повільна, некваплива.

«Нашій красуні поспішати нема чого, хай спочиває поміж лук і тинистих садів!» — кажуть місцеві жителі.

Річка бере свій початок у горах, через те її вода свіжа, прохолодна і дуже приємна на смак.

Та ось підходить вона до краю плато — і спокійна течія раптом порушується. Там, де колись стояла грізна Хунзахська фортеця, а нині розкинулося село Хунзах, Тобат рине із 100-метрової висоти, наповнюючи околиці гуркотом падаючої води.

¹ Драпрі — завіса з тканини, зібраної в складки.

Це — Хунзахський водоспад, один із найвідоміших у Дагестані, свідок багатьох трагічних подій минулого, пам'ять про які і досі передається з покоління в покоління.

Ось що розповідають старі люди.

Близько ста тридцяти років тому в Хунзаху жив горець Магома Нурмагомедов. Якось не послухав він імама, не виконав розпорядження, і за цей вчинок його чекала смертна кара.

Імам наказав мюридам¹ схопити неслухнянця і привести до нього в двір.

Магома був молодий, запальний, любив життя і не хотів так просто розлучатися з ним. Він утік з аулу і почав жити в Нижньому Джентугаї, на який не поширювалась влада грізного владика.

Дізнавшись про втечу юнака, імам розлютився.

— Зібрати весь народ до водоспаду! — грізно наказав він мюридам.

Коли всі люди зібралися, мюриди привели батьків Магоми, зв'язали їх і посадили у великі плетені корзини.

— Дивіться, — громовим голосом мовив імам, — з кожним неслухнянцем ісламу буде те саме, що і з цими мерзенними собаками. — І він подав знак...

Мюриди потягли корзини до водоспаду. Один із них особливо знущався з бідолашних — бив їх і по-всякому ганьбив. Із корзин до слуху людей долинали приглушені стогони. Нарешті розправа закінчилась: корзини скинули з урвища водоспаду.

Приголомшені люди мовчки розходились...

Могома провів у вигнанні кілька років. Він повернувся в рідний аул тільки після того, коли закінчилась війна. Шаміль² був розбитий, узятий в полон, і в тім краї запанував мир.

Магомою оволоділо бажання помститися катові своїх батьків. Він довго шукав його і нарешті знайшов. Помста була не менш жорстокою.

Зв'язавши й осліпивши кривдника, Магома притягнув його до водоспаду і турнув у прірву з криком: «Іди тією ж дорогою!»

У наш час такі вчинки здаються дикими і неймовірними. Але ця історія, як і багато інших, справді мала місце. Тільки за Радянської влади було покладено кінець дуже поширеній на Кавказі кривавій помсті та іншим жорстоким і диким звичаям та обрядам.

Магома помер у глибокій старості.

¹ Мюриди — фанатичні послідовники мусульманського реакційного віровчення — ісламу, які відзначалися ненавистю до інаквовірних; сліпо корилися вищому наставнику — шейху чи імаму. Мюридизм на Кавказі був найбільше поширений у 40-х роках минулого віку.

² Шаміль — організатор у минулому віці війни проти Росії під реакційним гаслом газавату — «священної війни». Його підтримували Туреччина й Англія з волею газавату — «священної війни». Його підтримувала держава імама була розгромлена Російськими військами. В 1859 році Шаміля взяли в полон, в 1870 році його відпустили на богомілья в Мекку, де він і помер.

Один час Аварією (один із районів Дагестану) правив злий і честолюбний Ібрагім-хан. Пронюхавши якимось, що за жорстокість і самоправство горці хочуть поскаржитись на нього російському генералу І. Д. Лазареву, він вирішив розправитися з невдоволеними.

За його наказом у Хунзахський водоспад кинули ні в чому не винного горця Гаджієва.

Не витримавши знущань напівбожевільного офіцера, в кінці минулого віку кинувся у водоспад його денщик Казимир. Відтоді ущелину, в яку падає вода річки, називають Казимиріною балкою.

За гірським переказом, у районі водоспаду росте трава ракі (по-аварськи — серце). Якщо хто вип'є настою цієї трави, знатиме все, що на серці в коханої дівчини. Кажуть, ніби джигіт Каміль, намагаючись дотягнутись до заповітної квітки, що росла на скелях, спіткнувся й полетів з урвища водоспаду.

Поступово забуваються трагедії, свідками яких був цей водоспад. Нині він приносить людям тільки радість. Побачити його приходять тисячі людей. Їм є на що подивитися: водоспад, стародавня фортеця, численні пам'ятники давнини, чудова природа. І люди тут привітні й гостинні...

Водоспади сліз

На Кавказі є водоспади, які мають химерні й незвичайні назви, наприклад: Дівочі Сльози, Чоловічі Сльози, Дівочі Коси, Борода. Виявляється, такі назви їм дані даремно.

Відвідаймо ці водоспади і познайомимось з ними трохи ближче.

Водоспад Дівочі Сльози ми знайдемо на правому березі бурхливої гірської річки Бзібі, яка бере свій початок на схилах Абхазького хребта і тече в північно-західній частині Грузинської РСР. Він розташований поблизу селища Бзібі, біля місця, де від великої причорноморської магістралі відгалужується шосе, що веде до озера Ріца.

Озеро Ріца — найбільш відоме на Кавказі. Так уже повелося, що кожен, хто прибуває в ці краї, намагається неодмінно побувати на його блакитних берегах. І через те по дорозі до заповітної мети люди не можуть поминути водоспаду Дівочі Сльози, не можуть не помилуватися струменями води, які падають із високого скелястого урвища.

«Вітер бавиться алмазним струменем, але не може розбризкати його, сонце бавиться алмазним струменем, але не може висушити його!» — так кажуть абхазці про улюблений водоспад.

Найдивовижніше те, що до гребеня, з якого падають струмені води, прилягає схил, укритий альпійськими луками, і ніде не видно ні струмка, ні річки. Звідки ж береться вода, яка живить водоспад Дівочі Сльози?

Виявляється, до краю обриву вона підходить невидимими підземними шляхами, фільтруючись крізь кам'яні розсипи, просочується по тріщинах і порожнечках у вапнякових скелях. Через те ця вода чиста, свіжа, прозора.

Чому так названо водоспад і звідки в нього таке сумне наймення? На це запитання будь-хто з місцевих жителів розповість історію, яку сам чув від старших. Ось вона.

У давні часи до озера Ріца вела стежка, якою ходили тільки мисливці, а на місці селища Бзібі стояла самотня хатинка пастуха. Він був дуже бідний, рано овдовів і жив удвох із маленькою донькою.

Минали роки. Пастух зістарівся, а донька-горянка стала першою красунею на всю околицю. Замість батька пасла отару кіз, забиралася з ними іноді до піднебесних верховин.

Одного разу вона так високо піднялася в гори, що її помітив гірський дух. Він був безсмертний, молодий і вродливий. Цей володар Кавказу на крилах часу літав над своїм царством або довго ширяв над гребенями зледенілих гір.

— Що тобі треба в моїх чертогах? Сюди вхід людям заборонений! Це — оселя безсмертних! — закричав він.

Але дівчина не злякалася.

— Я — вільна донька гір! Ніхто не сміє заборонити мені бути там, де схочу. Ці гори — моя батьківщина!

Багато разів приходила вона в житло гірського духа, і він покохав горду земну красуню.

Про це дізналася зла чарівниця, яка жила в печері біля підніжжя гірської вершини. Вона обожнювала гірського духа, шукала з ним дружби, однак він не звертав на неї уваги.

Чарівниця вирішила за всяку ціну занапастити дівчину. Одного разу, коли та підігнала отару кіз до урвища, лиходійка непомітно підкралася і накинула на неї свою чародійну чорну шаль.

Даремно дівчина намагалася вивільнитися з цих пут. Чим енергійніше боролася, тим дедалі сильніше вони сковували її рухи. Остаточно знесилена, дівчина спитала в чарівниці:

— Чого ти хочеш від мене, лиха жінко?

— Відмовся од гірського духа! Він мій! Тоді я збережу тобі життя. Не відречешся — скину в безодню!

Даремно бідолашна кликала на допомогу свого друга. Він був далеко і не чув її благань.

Не розчулили чарівницю ні вмовляння, ні сльози. Вона підняла дівчину над урвищем.

— Скорися або загинеш!

Але дівчина не скорилася. Вона прокляла жорстоку чарівницю, і її передсмертний крик полинув над міжгір'ям.

— Хай я помру, та сльози мої вічно литимуться з цієї кручі!

Відтоді цей водоспад так і називають — Дівочі Сльози. Ось про що розповідається в давній легенді. Забобонні старі люди ще додавали, що це сама мати-земля плаче за занапащеним дівочим життям.

Крім озера Ріца, в горішній частині басейну річки Бзібі є й інша визначна природна пам'ятка — Гегський водоспад.

Там, де річка Юпшара, що витікає з озера Ріца, впадає в Гегу, починається стежка, яка веде в глибину Гегської ущелини. І досить ступити крок у бік від шосе, як одразу потрапляєш у світ величної кавказької природи, майже не зачепленої людиною.

Схили дикої ущелини вкриті густими ялиновими і листяними лісами, що спускаються просто до річки, і тільки її жебоніння порушує тут вікову тишу.

Та ось ця тиша вибухає гуркотом падаючих вод: стежка приводить до водоспаду. Згори, з великої висоти, падає стовп води, який частково розбивається об скелі. Залежно від часу дня і умов освітлення вода здається то голубуватою, то леліє матовими сріблястими тонами. При сонячному освітленні в серпанку хмар над водоспадом сяють райдужні полиски.

Немовби для того, щоб люди, прийшовши сюди, могли сховатися від

негоди і якнайдовше милуватися Гегським водоспадом, навпроти нього є природний грот. Під навислими скелями тут можуть сховатися одразу кілька десятків чоловік.

З Домбаю перенесемося в інший заповідний світ — Архиз. Тут, у верхів'ї річки Кизгич, яка бере свій початок від краю Софійського льодовика, кавказька природа подарувала людям одразу три визначні пам'ятки: Чортів Млин, Долину Водоспадів і патріарха тутешніх лісів.

Чортів Млин — це ущелина, і досить мальовнича, отож щодо цього вона зовсім не виправдує своєї назви. А названа вона так тому, що своєрідним її «серцем», чи «млином», є Долина Водоспадів, де стоїть шум і гуркіт від великих і малих водоспадів, які ринуть із прямовисних скелястих уступів. Цей природний «млин» стихає тільки взимку, коли його вируючі води сковує крига.

У горішній частині Кизгичської долини росте лісовий велетень — 700-річна ялиця — гордість Архизького заповідника.

Чарівна краса Архизу примушує всіх, хто бодай раз відвідав ці місця, повертатися сюди, щоб знову навітшатися нею.

І ще треба побувати в одному місці, щоб познайомитися з ансамблем водоспадів «сліз».

Середню частину Великого Кавказу перетинає шосе — найважливіша магістраль цього краю — Військово-Грузинська дорога. Вона зв'язує столиці Грузії (Тбілісі) і Північно-Осетинської АРСР (Орджонікідзе). Збудована в кінці XVIII віку, дорога відіграла надзвичайно важливу історичну роль у розвитку зв'язків між Росією і Закавказзям.

Військово-Грузинська дорога дуже мальовнича. Щоб помилуватися красою гір, лісових ущелин, бистрих річок, нею щороку подорожують тисячі й тисячі туристів, курортників. 207 кілометрів цієї дороги дають справжню насолоду всім, хто любить природу, прагне побачити її в первозданному вигляді і зовсім поруч — за кілька кроків від траси.

Два водоспади мандрівники можуть спостерігати прямо з дороги: це Борода і Дівочі Коси.

На Кавказі мало водоспадів, про які не було б складено легенд. Ось що розповідається в одній із них.

У селі Тоті, що притулилося до крутого гірського схилу, жили в різних сім'ях дівчина і молодий джигіт. Вони знали одне одного з дитинства.

Одного разу хлопець зрозумів, що сонце і зорі тьмяніють перед вродою цієї дівчини, що вона стрункіша від кипариса, а її пісні можна слухати годинами, забувши про все на світі.

А дівчина, виявляється, уже давно його кохала.

Але тут виникла непереборна перешкода. Дівчину вирішили видати заміж за сина багатого князя. І хоч як благали молоді не ставати їм надорозі, ніщо не помогло.

Свати казали батькові: «Стережи доньку та добре стережи. Посади під замок, щоб не вкрали!» А старий заспокоював їх: «Нікуди не дінеться. Терек же далеко, не побіжить топитись!»

Але старий помилився. Бачачи, що він неблаганний, дівчина кинулася з високої скелі в безодню. Юнак намагався врятувати її, але в руках у нього залишилися тільки кінчики чудових дівочих кіс.

Такий сумний кінець легенди.

Звідець водоспад, який падає з того обриву близько 20 метрів заввишки, і дістав свою назву Дівочі Коси. Він справді розгалужується на численні струмені, схожі вкупі на розпущену дівочу косу.

Там, де юнак горював і оплакував свою кохану, від його ревних сліз виник другий водоспад — Чоловічі Сльози. Либонь, це єдиний у світі водоспад з такою незвичайною назвою.

Водоспад Борода — найширший (5 метрів) і найкрасивіший із цієї трійці. Висота його 14 метрів. Кажуть, що назва символізує відданість юнака, який назавжди залишився вірним пам'яті своєї коханої.

У високогірній частині басейну річки Теберди, лівої гілки Кубані, розкинувся Тебердинський заповідник — один із всесвітньовідомих районів туризму на Кавказі. Тут міститься Домбай — знаменитий центр радянського альпінізму, побувати в якому — вінець мрій аматорів цього високогірного виду спорту.

Казкова природа Теберди і Домбаю. Гірськими схилами високо збігають густі хвойно-листяні ліси. Вище стеляться розкішні килими альпійських луків. До них із захмарних висот спускаються льодовики. А над усім цим гірським царством панують увінчані коронами з криги і вічних снігів суворі шпиль Великого Кавказу — Домбай-Ульген, Джугутурлючат, Софріджу і Белалакая. Повітря тут чисте й прозоре і нижче краю льодовиків наповне ароматом буйно квітучих трав.

В ущелинах течуть ріки з кришталево чистою холодною водою. В гірських улоговинах дивляться в небо блакитні очі Бадукських і Муруджинських озер.

У центрі заповідника, де зливаються води гірських річок Домбай-Ульген, Алібеку і Аманаузу, з усіх боків оточена горами й лісом, розкинулася славнозвісна Домбайська галявина — центр альпінізму й туризму Західного Кавказу.

Ці три річки, зливаючись, дають початок Теберді, та славляться вони передусім своїми неперевершеними за красою високими гримучими водоспадами, поміж яких найславніші — Чучхурські, Птишські, Алібекський і Софріджінський.

Чучхурські водоспади розташовані на річці Домбай-Ульген (убитий зубр); це — цілий комплекс мальовничих водоспадів, особливо бурхливих влітку, коли річка, удосталь наситившись талими сніговими й льодовиковими водами, з величезною швидкістю мчить по крутому і східчастому руслу, піднявшись, вируючи, завихрюючись коловоротами у кам'яних казанах. У хмарах водяного пилу вирають квітчасті райдуги. Взямку вона вже не має такої сили, і водоспади замерзають, перетворюючись на велетенські напиви криги.

Неподалік від Чучхурських розташовані Птишські водоспади, названі

так від ущелини, і зовсім не схожі на них. Із гребенів схилів з великої висоти падають струмені води і в своєму нестримному леті розсіюються, розпорошуються, утворюючи тонку вуаль, крізь яку просвічуються коричневі скелі прямовисних урвищ.

Алібекський водоспад дістав свою назву від річки. Із усього ансамблю він, мабуть, найшумливіший. Могутній водний потік із гуркотом скочується по крутих схилах скелі каскадом водоскатів, які чергуються з водоспадами. «Грізний буває Алібек під час повені!» — кажуть про нього місцеві жителі.

І, нарешті, в ущелині Аманауз знаходиться найчарівніший Софріджінський (Аманаузький) водоспад. Річка Аманауз зароджується біля краю крижаної корони, яка увінчує двогорбий шпиль Софріджу (цим гора нагадує Ельбрус у мініатюрі); стрімко спускаючись ущелиною, річка робить стрибок з висоти 25—30 метрів; стовп води, падаючи, розширюється, розбивається на патли струменів і зникає у хмарах білосніжного туману.

Подорож до водоспадів Кавказу можна було б продовжити. Можна було б побувати в Новому Афоні біля славетного водоспаду, де так люблять перепочивати туристи, відвідати Закавказзя, вирушити в сонячну Вірменію, щоб навішатися видовищем чудових водоспадів — Джермуком та Шакійським, погостювати в інших місцях.

Та всього охопити неможливо, через те про багато які водоспади цього краю ми навіть не згадуємо. Хоч вони й менш відомі, але так само прекрасні, а деякі, можливо, ще кращі від згадуваних. Окремі з них поки що залишаються маловідомими, бо містяться у важкодоступних гірських районах, куди ще не прокладені велелюдні дороги, не проторепі туристські стежки.

На нас чекають не менш чудові об'єкти, а тому залишимо Кавказ і вирушимо в подорож по інших районах нашої Батьківщини.

КАЗКИ КАРЕЛЬСЬКОГО ЛІСУ...

Дивлюся,
Несила захоплень ховать:
Жива ось картина —
Суворий Ківач!

З гранітних обривів,
Де ліс лиш один,
Він в піні злітає,
Як сокіл з вершин...

Петрусь Бровка

ПРИРОДНІ ТРУДІВНИКИ. МАТИ ВОДОСПАДІВ. ЛЕГЕНДА ПРО РІКИ-СЕСТРИ. ЛЮДИНА НЕЗВИЧАЙНОЇ ДОЛІ. ПЕРША ОДА ПРО ВОДОСПАД. ПЕРЕДБАЧЕННЯ ПОЕТА. ГРІЗНИЙ КІВАЧ. ЖИВА ТРІЙЦЯ.

На північно-західній окраїні європейської частини нашої країни розкинулася Карелія, здавна відома як країна чудової північної природи, край озер, річок і мальовничих водоспадів.

Гідрологи підрахували: поверхня республіки змережана руслами незліченних річок, загальна довжина яких 60 тисяч кілометрів, і поплямована 50 тисячами озер, починаючи від зовсім маленьких і кінчаючи такими велетнями, як Ладозьке й Онезьке, — найбільшими в усій Європі. Якщо піднятися високо над цим районом, можна побачити безкраї темно-зелені простори лісових масивів і немовби накинута на них витончене мереживо з блакитних річок і озер.

Озера, неїначе намистинки, нанизані на течію річок, через що останні мають надто своєрідний характер: вони то, гуркочучи, бурхливо мчать скелястими руслами, утворюючи незліченні пороги, водоскати і водо-

НА ПРОСТОРАХ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

спаді, то, замовкаючи, затихають у спокійних озерах-плесах. І ось таке поєднання різко виражених природних контрастів на ділянках тієї самої річки надає виняткової краси ландшафтам Карелії.

Річки Карелії за своїм геологічним віком вважаються дуже молодими. Їм немає і десяти тисяч років. Вони ще не розробили своїх долин у глибину. Якщо порівняти поперечні профілі русел молоді карельської річки і якої-небудь стародавньої річки, то між ними буде велика різниця.

У старій річці профіль являє собою вигнуту криву, і протягом сотень тисяч років вона так вирівняла своє русло, що в ньому зникли пороги і водоспади. А молоді карельські річки ще не «розправилися» зі скелястими уступами в своїх руслах, не встигли за такий короткий термін «пропиляти» своїми струменями перепони, і цим пояснюється різко виражений ступінчатий профіль їхнього річкового ложа. Щоб виконати таку роботу, треба багато часу — сотні тисяч років.

Великі річки Карелії — Суна, Шуя, Виг, Кем, Ковда, Водла — багаті на пороги і славляться своїми водоспадами. З-поміж них особливе місце посідає легендарна Суна. Під такою назвою вона відома тепер, а в минулому її називали Сон-рікою, а чому — дізнаєтесь далі.

Суні дуже пощастило: на ній розташовані три найбільші, найбільш відомі і найпопулярніші в Карелії водоспади — Ківач (снігова гора), Пор-Поріг (олень) і Гірвас (лось).

На другому місці — Кем: на ній три бурхливі водоскати і водоспад Юма.

Великі каскади порогів і водоспади є на Нижньому Визі, Войниці, Кумі, Оланзі та інших карельських річках.

Із найбільших водоспадів-водоскатів цього краю жоден так не прославився, як Ківач, і ні про який інший не складено так багато легенд і ліричних творів.

Місцеві жителі і досі розповідають легенду про походження водоспадів на Суні, яку попередник О. С. Пушкіна видатний російський поет Гаврило Романович Державін називав «матір'ю водоспадів».

І ти, о водоспадів матір,
Ріка на півночі гримуча,
О Суна!

Так-от, у легенді розповідається, що жили собі в тому краї дві річки-сестриці — Шуя і Сон-ріка. Одна була жвава, моторна, друга — повільна, спокійна, більше любила покуняти, через те її так і прозвали. Починалися річки в одній місцевості, текли поруч і дуже любили одна одну. Забралися вони в глибину карельських лісів і скель, стомилися, прилягли відпочити.

Шуя прокинулася раніше, крикнула сестричці: «Доганяй!» і помчала далі стрибати з каменя на камінь.

Сон-ріка довго спала, а коли прокинулася серед похмурого лісу, злякалася, закричала: «Шуя, де ти?», та їй тільки луна відповіла.

Страшно стало їй одній у лісі, і кинулася Сон-ріка навздогін, не вибираючи дороги, не зупиняючись ні перед якими перепонами. А коли дорогу їй заступили Олонецькі скелі, то вона люто накинулася на них, почала рвати скелясті кайдани і, втікаючи далі, робила велетенські стрибки. Так з'явилися водоспади Гірвас, Пор-Поріг і Ківач. А бідоласна річка так змучилася, що не змогла більше розшукувати Шуя і назавжди залишилася в полоні дрімучих лісів і скель.

Краса північної природи надихала художників і поетів на створення чудових перлин мистецтва.

Сунські водоспади зафіксували на своїх полотнах художники К. П. Брюллов, О. М. Оленін, В. М. Попов, В. Г. Казанцев, Г. О. Стронк. Відома картина-пейзаж «Водоспад Ківач» тішить очі відвідувачів у Російському музеї в Ленінграді. Славний художник І. І. Шишкін змалював водоспад Пор-Поріг і передав на картині всю його чарівність.

Водоспадам присвятили вірші поет-декабрист Ф. Глінка, карельські поети І. Граве, Д. Ягодкін, О. Ласточкина, радянські поети П. Бровка, Б. Лихарев та ін.

Але першим, хто дав чудовий, образний опис водоспаду Ківач і на весь світ прославив це карельське чудо природи, був відомий державний діяч і поет XVIII віку Гаврило Романович Державін.

Він був людиною дивовижної долі, яка то високо підносила його до верховин слави й могутності, то скидала вниз по соціальній драбині в тимчасове забуття.

Енергійний і талановитий, чесний і справедливий, виходець із зубожілого дрібнопомісного дворянського роду, Державін вибився в люди, став одним із видатних царедворців епохи Катерини II.

Та недовго крутився він серед придворних ледацюг і гультьїв. За своєю вдачею Державін не міг змиритися з необхідністю прислужувати і лестити царедворцям, іноді цілком бездарним особам, і змушений був піти у відставку.

Потім доля знову підняла його. Коли Державін став славним поетом, його знову повернули до двору, удостоїли нагород, і він став губернатором Олонецької губернії, куди входила більша частина нинішньої Карелії.

За короткий (близько року) період служби на цій посаді Державін побував у багатьох районах підвладної йому губернії. У ті часи цей край був малозаселений. Тут панували глушина, бездоріжжя. Труднопрохідні ліси, сила-силенна озер, драглисті болота утруднювали зв'язок між поодинокими поселеннями.

У них жили безправні неписьменні люди. Державін жажнувся, побачивши сваволю царського намісника і його чиновників, котрі безсоромно грабували цих людей, анітрохи про них не турбуючись.

Слід віддати належне Г. Р. Державіну. Він зробив усе можливе, щоб поліпшити умови життя цих бідоласних. Сміливо викрив перед імператрицею намісника краю Т. І. Тутломіна, в усіх його непорядних і злочинних вчинках. Але... домігся тільки того, що його самого перевели на службу в інше місце. Усе залишилося, як і було, бо царизм завжди тримався на насильстві, сваволі, експлуатації та безправ'ї трудового народу.

Влітку 1785 року під час подорожі по Олонецькій губернії одна з доріг привела Державіна до водоспаду Ківач.

Поет вів щоденник, так звану «Щоденну записку», і старанно потував усе, варте уваги.

21 липня він зробив у щоденнику такий запис:

«...Із Воронова, сівши на човни, поїхали по річці Суні до порога, який звуть Ківач... Первісна незайманість берегів і повсякчасна зміна пейзажів постійно тренують зір.

Проїхавши 3 версти, ми побачили, що річка вкрита піною. Чим ближче під'їжджали, тим гущішою була ця піна і, незважаючи на береги, робила їх немовби вимощеними білим камінням. За версту від порогів праворуч від нас показався дим, який у міру наближення густішав. Нарешті, приставши і зійшовши на гору, ми побачили ці пороги.

Між страшенною крутизною чорних гір, які складаються з темносірого крупнозернистого кнейсу, є жерло до 8 сажнів завглибшки; у нього з гір, що лежать на схід і південь, падає з великим шумом вода, при падінні розбивається на дрібні бризки... Пара, що здіймається стовпом, дістає верховіття двадцятип'ятисажневих сосон... Чорнота гір і сивина води, яка б'є з шумом і повсякчас переливається, справляють страшне й водночас приємне враження і являють собою чудове видовище...»

Державін був так захоплений Ківачем, що яскравий спогад про нього зберіг на все життя. Під враженням побаченого він написав свою знамениту оду «Водоспад». Ось невеликий уривок з неї:

Алмазна сиплеться гора
З висот чотирма скалами,
Там перлів маса і срібла
Кипить внизу, б'є вверх буграми;
Від бризк блакитний стовп стоїть,
Далеко в лісі рев гримить.
Шумить — і у бору густому
Зникає десь у глушині...

* * *

Живи! — і хмари пробігали,
Щоб рідко над чолом твоїм,
В умах тебе не затемняли

Пломінний грім і чорний дим;
Здала і зблизка будь люб'язним
І будь корисним, як прекрасним.

Ода Державіна була не тільки поетичним описом водоспаду. У ній порушувалися питання про славу і честь, життя і смерть, про необхідність подвигів на користь Вітчизни. Вона справила глибоке враження в Росії і за кордоном.

Опис Ківачу, даний Державіним та іншими особами в пізніші часи, і зроблені виміри його розмірів утвердили за ним славу одного з найкрасивіших і наймогутніших водоспадів Росії.

Ківач розташований за 30 кілометрів від гирла Суни, де річка, долаючи виходи діабазових¹ скель, на 170-метровій ділянці спадає приблизно на 11 метрів. Тут потік розділяється скелями на дві частини. Той, що тече праворуч, — головний. Вода у вигляді темної маси² єдиним литим потоком рине по чотирьох уступах, а потім падає з 8-метрової висоти з гуркотом, який чути на відстані 4—5 кілометрів.

Особливо красивий водоспад уранці. Щойно сонце вигляне з-за дерев, одразу ж над Ківачем спалахує райдуга. Коли сонце підбивається вище й вище, райдуга переміщається праворуч, і приблизно о 4-й ранку весь водоспад постає в оправі широкої, надзвичайно яскравої барви райдуги, кінці якої немовби стоять на гранітних скелях берегів.

Весною, коли Суна наповнюється талими сніговими водами і під час повені по її руслу протікає щосекунди до 150—400 кубометрів води, Ківач особливо чудовий і грізний.

Багато мандрівників вважали, що він у цю пору перевершує інші великі водоспади Європи — Рейнський, Іматру, Трольхеттан.

«Я бачив Рейнський і Нарвський водоспади, але, по-моєму, Ківач справляє значно сильніше враження на глядача. З так званим водоспадом Іматрою, якого я також бачив, Ківач і порівняти не можна, бо Іматра якраз не водоспад, а тільки водоскат, велетенські пороги, які поступаються перед Ківачем у мальовничості і не справляють такого приголомшливого враження, як Ківач, своєю величчю, вселяючи в того, хто дивиться на нього, навіть якесь побожне почуття», — писав мандрівник М. О. Лейкін.

Хто хоче побувати біля Ківачу, звичайно їде до нього теплої літньої пори. Але і взимку він чудовий, оскільки ніколи повністю не замерзає. Водяна пара і бризки, підіймаючись від місця падіння води, окутують прибережні кущі й дерева, через що ті стоять цілу зиму в фантастичному крижаному убранні.

¹ Діабаз — стародавня вивержена гірська порода зернистої будови, яка складається з лабрадору й авгіту темно-сірого чи зеленувато-чорного кольору. Завдяки своїй міцності він є цінним будівельним матеріалом.

² Суна і її притоки живляться водами, що надходять з боліт, через те вода в них містить велику кількість органічних речовин і має темно-коричневий колір.

Ківач завжди був гордістю Росії. Особливо почала зростати його слава в другій половині минулого віку, коли встановився пароплавний зв'язок між Петербургом і Петрозаводськом. Після відвідин водоспаду в 1868 році царем Олександром II сюди проклали дорогу.

Та особливо популярним і доступним Ківач став у радянські часи. Коли в кінці минулого віку його відвідувало 200—250 чоловік на рік, то 1930 року число екскурсантів перевищило 8500 чоловік, а зараз перевищило за 10 тисяч.

Звідки пішла назва Ківач, і досі не встановлено. Одні дослідники вважають його вивідним від карельського слова «ківас» — «снігова гора», інші гадають, що воно походить від фінського слова «ківі» — «камінь». Є думка, що це місцева загальна назва великого порога, на що свого часу начебто вказував Г. Р. Державін.

Двоє століть минуло відтоді, як Державін написав свою знамениту оду «Водоспад». Зверніть увагу, читачу, на одну знаменну деталь у цій оді, на останні строфи процитованого уривка, де поет і далекоглядний державний діяч висловлює побажання, щоб Ківач у майбутньому так само був практично корисний людям, як він виблискує своєю красою!

І це побажання збулося: Ківач перетворився на водоспад-трудівник. Після Великої Вітчизняної війни частина води річки Суни була відведена до Кондопозької ГЕС. Сценічній красі водоспаду завдано шкоди і деревоспуском, який влаштований в обхід водоспаду.

Суна, здавна відома як ріка-трудівниця, найважливіша транспортна артерія Карелії. А перевозить вона... ліс. Країна багата на ліс. Його масиви займають понад 80 процентів території. Основне багатство — ялина й сосна, на них припадає 90%, а на листяні породи (береза, осика) — тільки 6% видового складу.

Якісний будівельний ліс завжди високо цінувався на світовому ринку. Особливу цінність являє собою славнозвісна карельська береза, з якої виготовляють красиві меблі й художні предмети.

Через те лісова промисловість і дістала широкий розвиток у Карелії, особливо в радянські часи, коли в гирлі Суни було збудовано великий целюлозно-паперовий комбінат.

Суна легко несла на своїх грудях плоти, складені з великих важких колод. І тільки могутній Ківач був серйозною перешкодою для безпереконливої сплати лісу. Якщо колоди потрапляли в основну течію, а потім бійного сплаву лісу. Якщо колоди потрапляли в основну течію, а потім бійного сплаву лісу. Якщо колоди потрапляли в основну течію, а потім бійного сплаву лісу. Якщо колоди потрапляли в основну течію, а потім бійного сплаву лісу.

О водоспад! В твоїм жерлі
Все тоне в прірві, у імлі!
Чи сосни вражені вітрами,—
Ламаються в тобі шматки...

Лісовий промисел у Карелії віддавна був одним із основних джерел існування багатьох місцевих жителів — карелів і росіян.

Ліс, заготовлений у глибині масивів, доставляли волоком чи по річечках, а потім сплавливали плотами вниз за течією річок. На Суні вище водоспаду Ківач плоти затримували канатами, перетягнутими з одного берега на другий. Плотогони відділяли від плоту по одній чи кілька колод і пускали їх у потік, стараючись зробити так, щоб вони обминули котел велета. Нижче колоди збирали, знову в'язали в плоти і гнали до гирла.

Важкий і небезпечний труд плотогонів і люлечників. Проганяючи плоти по бурхливих порожистих карельських річках, цим людям повсякчас треба було бути наготові. Найменша помилка могла коштувати життя.

Найстрашніше було долати водоспади, особливо Ківач. У районі водоспадів часто виникали затори (нагромадження) лісу. Досить було однією колодою застрягти поміж скелястих островів, як у лічені хвилини в цьому місці виникали хаотичні нагромадження лісу.

Щоб запобігти утворенню таких лісових заторів або швидко розібрати їх, потрібні були люлечники — люди особливо небезпечної професії. Цю роботу виконували справжні відчайдухи.

На берегах річки біля водоспаду закопували міцні колоди, натягали між ними подвійні канати і до них кріпили «люльку» — плетену корзину або дерев'яний ящик.

У неї сідало один-два чоловіки з баграми, а робітники тягли люльку канатом до місця затору. Орудуючи баграми, люлечники витягували колоди і так розчищали річку від затору. Вони також стежили за тим, щоб не утворювалися нові затори, швидко виштовхуючи на течію застряглі колоди.

Не завжди така робота закінчувалася щасливо. Траплялося, що лопався канат або сам люлечник від необережного руху летів сторч головою у хаос із води й лісу і найчастіше гинув.

За таку важку й небезпечну для життя працю плотогони і люлечники одержували злиденну платню.

Водоспад Ківач у ті часи був могилою багатьох трудівників. Щоб уникнути безглузвих жертв, в обхід водоспаду ще в минулому віці влаштували деревоспуск. Як на ті часи, це була визначна гідротехнічна споруда.

Відводи води із Суні в районі водоспадів привели до того, що Ківач утратив свою колишню велич. Але він не втратив її зовсім і не зник із лиця землі, як деякі інші водоспади світу. Під час повеней він знову стає могутнім і грізним.

І все одно навіть напівпідкорений водоспад справляє велике враження.

Нині район водоспаду оголошено державним заповідником Ківач. Тут усе дбайливо охороняється. Ведуться науково-дослідні роботи. У заповіднику відкрито невеликий музей природи.

Колись захований у хащах дрімучих лісів, Ківач нині легкодоступний, і відвідати його не становить особливих труднощів. Півтори години їзди автобусом від Петрозаводська по мальовничій дорозі — і ви біля мети.

А там недалеко до Пор-Порогу і Гірвасу, куди ми зараз і вирушимо.

Пор-Поріг міститься за 66 кілометрів від гирла Суні. Тут річка на півкілометровій ділянці утворює перепади загальною висотою близько 17 метрів.

«Далеко чути ревіння водоспаду, — пише очевидець М. О. Круковский. — Ось і він. Крізь лісову гущавину відкривається громадище води, весь шалений хаос водоспаду перед очима, й одразу проймаєшся величчю цього видовища. Пор-Поріг складається з трьох велетенських уступів, на кожному з них вода шаленіє, реве, нуртує і падає вниз величезними стрімкими потоками, від яких летять увсебіч мільйони бризок. На першому уступі вода падає гладенькими каскадами, на другому вона вже кипить і б'є вгору тисячами фонтанів і на третьому уступі — одне сум'яття і хаос, у якому нічого не можна розібрати».

За три кілометри вище від Пор-Порогу розташований Гірвас, найбільш горішній із Сунських водоспадів. Він також складається з кількох уступів, які розтяглися приблизно на кілометровій ділянці річки, із загальним падінням близько 15 метрів. Горішня ступінь — справжній водоспад, всі інші — водоскати й пороги. У голові каскаду стоїть Гірваська гребля, яка відводить частину води з річки до Кондопозької ГЕС.

Обидва водоспади знаходяться в царстві вічнозеленого соснового лісу і дуже мальовничі. Разом із Ківачем вони є живим прикладом споконвічної боротьби між водою і каменем. Камінь тіснить, сковає її, а вона його точить, свердлить, ламає, прагнучи стати цілком незалежною і вільною.

Виявляється, в житті водоспадів бувають зовсім незвичайні випадки, які трапляються, можливо, один раз на багато тисяч років. Про два такі випадки ми й розповімо далі.

Річці Суні, про яку ми вже так багато говорили, немовби мало було її трьох прославлених водоспадів, і вона «вирішила» придбати четвертий. Це побажання здійснилося в такий незвичайний спосіб.

Суна розмила долину струмка на водорозділі між нею і озером Пальє. Цей водорозділ утворений сипучими пісками, які легко розмиваються. Коли збудували греблю на Суні і прорили канал на водорозділі, то вода з цього каналу скидалася в долину струмка водоспадом близько 10 метрів заввишки.

На тлі піщаних берегів вода мала вигляд потужного, немовби литого, скляного струменя.

Однак життя водоспаду було недовгим. В інших таких природних об'єктів їхнє існування триває десятки тисяч років. «Тимчасовий» Сунський водоспад пройшов усі стадії розвитку за 15 років. Він «згас» у зв'язку з будівництвом Кондопозької ГЕС.

Інший випадок, який призвів до загибелі чудового водоспаду Ужма, стався в 1932 році на річці Кемі.

Кем — найбільша річка Карелії. Її довжина 358 кілометрів. Вона протікає через два десятки озер і після виходу з озера Нижнє Куйто утворює на решті шляху 35 великих і малих порогів і водоскатів. Ця частина течії найбільш мальовнича, і її охоче відвідують туристи.

За 19 кілометрів угору по річці від міста Кем був найпотужніший в усій Карелії водоспад Ужма близько 12 метрів заввишки.

Народний учитель І. В. Оленев у своїх подорожніх нотатках залишив такий опис цього водоспаду:

«Перед водоспадом річка немовби уповільнює свій плин і раптом, зустрівши перепону і прорвавши в скелі три щілини, несамовито рине вперед. Цілі полчища клетотливих хвиль, у хаотичному безладді набігаючи одна на одну, іноді високо здійлюються вгору, розлітаються хмарами алмазних бризок і сріблястої піни і мчать униз з несамовитою швидкістю... Дві круглі чорні гранітні скелі, що якимось чудом уціліли серед цієї круговерті, здаються казковими мастодонтами, і враженому цією дивовижною картиною глядачеві уявляється, що ці скелі підстрибують на місці під натиском шаленої стихії. Довкола двигтить земля і лунає такий оглушливий шум, що не чути голосу вашого співрозмовника, хоч би як голосно він кричав...»

Було створено проект використання цього дармового джерела енергії. В 1932 році почалася розвідка. В районі водоспаду з метою вивчення структури порід почали буріння. Виявилось, що вони складаються з ґрунтів, які легко розмиваються і які прикриті шаром стрічкових глин.

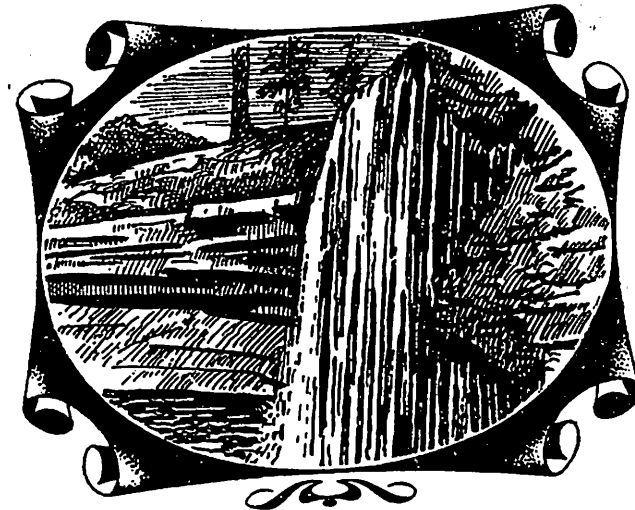
Коли верхня свердловина порушила шар захисних глин, то вода ринула в неї і почала виходити з другої свердловини, розташованої нижче.

Цей підземний потік води швидко збільшувався. Утворився величезний пролом, в який ринула вся вода Кемі. Вона стала страшенно каламутна. За 20 днів річка винесла близько 360 тисяч кубометрів ґрунту.

В результаті цієї катастрофи, яка сталася через необачність людини, назавжди було втрачено один із найчарівніших природних пам'яток Карелії.

Ми розповіли про найбільш відомі і популярні водоспади Карелії. Інші — менш цікаві, і, крім того, розвиток гідроенергетики визначив долю деяких із них: одні водоспади зникли, інші збідніли на воду і ледь животіють.

Нині гідробудівники дедалі більше замислюються над тим, як зберегти природні пам'ятники з урахуванням інтересів народного господарства.

ВІД БАЛТИКИ ДО ТИХОГО ОКЕАНУ

...З диким шалом	І кида перли
Летить в безодню	Гримкої піни
Крізь перепони	На чорний берег... ¹
Потік гримучий	А. А. Фет

ВОДОСПАДИ ГЛІНТУ. РУМБА, АЛЕ НЕ ТАНОК. ДВІЦІ
ЛЕГЕНДАРНИЙ. ГОЛОСИ ГІРСЬКОГО АНСАМБЛЯ. БІЛА
ЗОЛОТОГО ОЗЕРА. СУВОРИЙ КАДРІН. ПРИРОДНА «ДРАВИНА».
ТІ, ЩО НЕСУТЬ ЗДОРОВ'Я. ЛОСОСІ СТИБАЮТЬ ЧЕРЕЗ
ВОДОСПАДИ. ІМЕНІ ЛЕГЕНДАРНОГО БОГАТИРЯ.

А ось ми подорожували величезними гірськими й лісовими районами країни, розповіли про багато відомих водоспадів.

А зараз поведемо вас по решті території нашої Батьківщини, яка розпросторилася від Балтики до Тихого океану. На цій території багато гір і річок, по долинах й ущелинах яких, немовби діамантові перла, розсипані інші чудові водоспади.

Одні з них прославлені, овіяні легендами, оспівані поетами і тому широко відомі, та більшість поки що залишається напівзабута, бо розташована у віддалених, важкодоступних гірських районах.

¹ Переклад Л. Солонька.

Почнемо ж свою подорож від Балтійського моря і закінчимо її на крайньому сході, де промені Сонця раніше, ніж в інших районах, сповіщають про початок трудового дня нашої великої Батьківщини.

Дітища глінту

Хоч як це дивно, але в Естонії є багато водоспадів, а в інших прибалтійських республіках їх майже немає. Причина цього в тому, що трохи піднята північна частина країни — Північно-Естонське плато — підходить до Фінської затоки крутим уступом чи обривом, так званим глінтом.

Річки в районі глінту течуть у глибоких долинах; в їхніх руслах багато порогів і водоспадів.

На захід від Талліна — столиці Естонії — у Фінську затоку впадає річка Кейла.

Вона починається в болотах і протікає мальовничою долиною; не доходячи до затоки близько двох кілометрів, річка утворює один із найчарівніших водоспадів в Естонії — Кейла (висота 6 м).

На схід від Талліна до моря мчить друга річка — Ягела. Вона народжується на західному схилі узгір'я Пандіваре і за кілометр нижче від мосту на Старонарвському шосе широким потоком падає з 8-метрового скелястого уступу. Весною і восени, коли води в річці багато, гуркіт водоспаду чути на всю околицю.

В естонських літописах розповідається, що біля цього водоспаду в 1240 році було збудовано водяний млин.

Менш значні водоспади є на Лангевої, Алоуї та інших естонських річках. Вони шумні й багатоводні під час весняних повеней та літньо-осінніх дощових паводків і ледь животіють у літню спеку. У холодні зими водоспади замерзають. Їхні застигли завіси, що іскряться й переливаються в сонячному промінні, чудові.

Глінт і Ленінграду «подарував» два невисокі, але досить приємні водоспади.

Обидва вони містяться в передмісті, у висілку Сабліно.

Один із них, великий, на річці Тосні — притоці Неві. Перед падінням вода спокійно плине по широкій пласкій кам'яній плиті, а потім зривається з її пощербленого краю у вигляді завіси світло-янтарного кольору, 2 метри заввишки і близько 18—20 метрів завширшки.

Водоспад — улюблене місце відпочинку ленінградців. Влітку тут завжди багатолюдно.

Інший, малий водоспад, розташований на Саблінці — невеличкій річечці, що впадає в Тосну.

Саблінський водоспад вищий (4 метри), але вузьчий (14 метрів у повінь). Улітку води в ньому мало, і однак він чудовий. Тонка пелена падаючої води така світла й прозора, що, ставши за нею біля стіни обриву, можна бачити все довкола.

Для багатьох поколінь студентів Ленінградського державного універ-

ситету водоспад був навчальним посібником. Неподалік від нього міститься Саблінська науково-навчальна станція географічного факультету університету, де студенти відбувають навчальну практику. Вивчати геологію і геоморфологію цього району їм допомагають розрізи русла і долини річки в районі водоспаду.

Обидва водоспади поступово відступають. Під кам'яною вапняковою плитою, з якої вони скидають свої води, залягають крихкі породи, головним чином піски. Вода вимиває під плитою нішу, край її нависає у вигляді карниза, а потім обламується.

У Саблінського водоспаду такі обвали гребеня відбувалися в 1925, 1937 та в інші роки, коли повені були особливо великі.

Справжнім же королем водоспадів завжди був Нарвський водоспад. За своєю шириною, яка дорівнює 150 метрам, він не має собі рівних у нашій країні.

Водоспад міститься на річці Нарві біля однойменного міста. Річка виходить із Чудського озера, на 80-кілометровому протязі спокійно тече на кордоні між Естонською РСР і Ленінградською областю і впадає у Фінську затоку Балтійського моря.

Але в місці, де вона долає виходи силурійських вапняків, її плавна течія переривається бурхливим водоспадом, який падає з висоти 8—10 метрів. Кам'янистий острів Кренгольм ділить потік на дві нерівні частини. Ширина правого рукава 100, лівого — 50 метрів.

Інженерів здавна цікавило питання, як використати дармову енергію водоспаду. 120 років тому на острові Кренгольм була збудована невелика текстильна фабрика. Її верстати рухала сила падаючої води за допомогою нескладних пристроїв. З часом підприємство розширилося, і на його основі виникла Кренгольмська текстильна мануфактура.

Та справжній розквіт її настав лише за Радянської влади, коли в 1955 році енергія водоспаду почала використовуватися Нарвською ГЕС.

Туристські екскурсії на річку Нарву і її водоспади користуються великою популярністю.

А тепер розповімо ще про одне дітище глінту — Румбу. Та це не веселий швидкий танок, а водоспад на річці Венті, яка протікає в межах Литви й Латвії.

Вента бере свій початок із невеликого озера на Жмудській височині і після 350-кілометрового шляху віддає зібрані нею води Балтійському морю.

Протікаючи в Латвії, річка врізається в товщу девонських доломітів і, не в змозі подолати їх, утворює широкий (близько 100 метрів), але низький (2 метри) водоспад. Після Нарвського це найширший водоспад у нашій країні.

Румба — один із чудових природних скарбів Латвії. Щоб подивитися на цей дар природи, сюди приїжджає багато туристів.

Ось яка є казка про походження водоспаду.

Жив біля його підніжжя один чоловік, ім'я якого вже ніхто не пам'ятає. Унадився ходити до нього в гості чортяка і вихваляється, що все може зробити, тільки б він йому свою душу запродав.

А чоловік був хитрий і вирішив віднайти чорта, дуже вже він йому набрид.

Якось, коли чорт особливо розхвастався, чоловік йому й каже:

— Нізащо тобі ось цієї скелі не перенести через річку!

— Та мені це заіграшку! — вигукнув чорт, виламав велетенську брилу і потягнув через річку.

Чоловік знав одне чародійне слово. Досить було тільки вимовити його — і жоден хвалько, хоч би як старався, не виконає того, що обіцяв.

Цупить чорт брилу через річку, а вона його на дно тягне. Це вже чоловік своє заповітне слово сказав.

Злякався чорт: «Ще потону з доброго дива!» Кинув ту брилу в річку, тільки його й бачили.

Загатила скеля річку, але та зібралася з силами і перестрибнула через перепону. Так і з'явився в цьому місці красивий водоспад.

А Румбою, можливо, його назвали тому, що він приваблює до себе молодь із навколишніх селищ. До пізньої ночі лунають пісні, дівчата водять веселі танки, а хлопці так завзято витанцювують, що падають із ніг від утоми...

І в Підмосков'ї...

У Підмосков'ї є також свої водоспади, які, однак, не позначені на туристських схемах і в путівниках.

Один із них міститься поблизу села Ваглярів (16 кілометрів від міста Загорська), де в річку Вондігу з правого берега впадає струмок Грем'ячий Ключ. Свою назву він дістає від водоспаду 30-метрової висоти, який пожвавлює навколишню місцевість дзвоном падаючої води. Тут завжди гамірно від набігів хлоп'ячих ватаг, які обрали це місце для улюблених ігор.

Дуже своєрідний і красивий другий підмосковий водоспад — Райдужний. На 83-му кілометрі Калузького шосе, неподалік від села Горки, з-під землі виклинюється кілька джерел із холодною прозорою водою. Зливаючись до купи, вони дають початок струмкові. Жебонячи по камінцях, він раптом зривається з обривистого краю вапнякової брили і падає вниз п'ятиметровим водоспадом. У променях сонця він осягається райдугою. Звідси і його назва. Малий водоспад, а красивий!

Бірюзові водоспади

У східній частині Новгородської області, на річці Мсті, розкинулося місто Боровичі, а приблизно за 12 кілометрів вище від нього на лівому березі є надто привабливе місце, яке викликає водночас і захоплення,

і подив. Це — Бірюзові водоспади, а точніше кажучи — гірло річки Понеретки.

Марна справа шукати цю річку на карті: вона — підземна. Є тільки її витік — невеликий струмок, що витікає з озера Лянева і губиться в заболоченій низині поблизу села Вишка.

Колись стік із болота проходив по широкому руслу з ковбанами й порогами. З плином часу в річищі утворилися провали — карстові воронки, і ріка зникла в них. Проробивши собі підземну дорогу, вона вийшла до річки Мсти і почала ринути водоспадами з крутого схилу долини.

Легендарний Арсланбоб

У Західному Тянь-Шані, велетенській гірській країні, яка лежить у межах наших азіатських республік, є немало чудових водоспадів. З-поміж них особливо уславилися своєю красою двічі легендарні водоспади Великий і Малий Арсланбоб. Вони містяться в ущелині річки Арсланбоб, яка збігає з верховин хребта Баубаш-Ата.

Малий водоспад дуже мальовничий, його висота 20 метрів.

Великий падає з висоти близько 300 метрів. Ось що розповідає про нього очевидець Г. Арсєв:

«Великий Арсланбоб складається з трьох каскадів і падає з підхмарної висоти трьома уступами. Із розколини в горах виходить горішній струмок, падаючи метрів сто, він б'ється об виступ скелі і розпилюється чудесним вінцем над струмком, який падає далі вниз. Пролетівши ще близько ста метрів, струмок знову зустрічає граніт, розбивається на три потоки і падає вже потрійним каскадом».

А чому він двічі легендарний?

Це пов'язано з легендами про походження його назви.

З історичних джерел відомо, що під час переможного походу в Азію Олександра Македонського (356—323 роки до нашої ери) — великого полководця і державного діяча стародавнього світу — його військо зупинилося в цій місцевості.

Одного разу на царя напав лев. Челядь кинулася на допомогу, але він зупинив її, сказавши, що сам уб'є лева.

І справді, в запеклій сутичці з розлюченим звіром Олександр Македонський вийшов переможцем.

Відтоді ущелина почала називатися Арсланбоб — «левіні ворота», від чого й водоспад одержав свою назву.

Друга легенда розповідає про те, що в тому краї колись жив чоловік на ім'я Арсланбоб. Чому він носив таке дивне ім'я, невідомо.

Під старість його почали брати сумніви і тривожні думки.

«Багато років прожив, а що доброго зробив?» — запитував сам себе. На ділі виявлялося, що серед добрих справ і поганих було немало.

І тоді вирішив Арсланбоб залишити людям добру пам'ять про себе. Ходив у ліс, викопував молоді деревця горіха і садив їх у долині річки.

Щонеділі приходив до водоспаду, діяв молитву і розповідав про зроблене, немовби звітував перед ним.

Минули роки, розрослися горіхові гаї, посаджені Арсланбобом. Та він уже не гуляв по них, давно відійшовши на той світ.

Вдячні нащадки на його честь назвали водоспад Арсланбобом.

У міжгір'ях Саянів і Алтаю

Алтай і Саяни — могутнє узгір'я між Тибетом і Середньо-Сибірським плоскогір'ям, колиски найбільших річок нашої Батьківщини — Обі, Іртиша, Єнісею.

У долинах річок, які стікають із хребтів цих гір, багато чудових водоспадів. Одні з них невисокі, але багатоводні (Корбу, Хамсарінський, Укський і т. д.), інші, навпаки, падають із висоти 100—200 метрів і більше, але маловодні (Сурунцинський, Грандіозний, Сігачський та ін.).

Саянський ансамбль водоспадів відкриває велетенський Сурунцинський чи Кінзелюкський водоспад, який рине серією каскадів із Кінзелюкської верховини в центральних Саянах.

Вперше описали його працівники експедиції Ботанічного інституту АН СРСР. У науково-технічному звіті вони писали:

«Праворуч на заході добре видно Кінзелюкський шпиль і його водоспад, який сходить з уступу на скелях заввишки не менше 400 метрів. Унизу, в тайзі, біля підніжжя водоспаду, блищить синє озеро. Вода летить високими перепадами із скелястого виступу з розташованого вище гірського цирку. Зблизька — це могутній потік, гуркіт і ревіння якого зовсім заглушають голоси людей...»

Це, либонь, найвищий водоспад не тільки в Саянах, а й в усій країні.

Другий гігант Саянів — водоспад Грандіозний на Водоспадній річці, яка витікає із Західного цирку шпиля Грандіозний і тут-таки падає тоненьким струменем із висоти 200 метрів.

З інших найвищих водоспадів можна відзначити Киптимський — у рішній течії річки Великий Киптим; його висота близько 150 метрів.

На річці Середній Кипті міститься Сігачський водоспад близько 100 метрів заввишки. Приблизно такий же Тіссінський водоспад на одній із приток Тісси.

Славиться своїми водоспадами річка Хамсара — притока Великого Єнісею. Нижче злиття з Соругом вона тече глибоким скелястим коридором і широким фронтом (70 метрів) падає з 5-метрової висоти.

Притока Хамсари річка Дорот у вузькому скелястому жолобі (Доротська труба) утворює серію водоспадів. Особливо ефектний останній, де річка з великим гулом падає у велетенський глибокий котел.

Про деякі водоспади розповімо детальніше.

Диво біля Телецького озера

Одного разу до мешканців того краю прийшло страшне лихо: почався голод. Не вродили в лісі ягоди, не дали врожаю плодові дерева і кедрі. Розбіглися звірі, відлетіли кудись птахи, зникла риба.

Люди варили траву і кору дерев, помирали з голоду.

Якось пішов алтаєць-мисливець у ліс, сподіваючись уполювати якусь дичину, проте марно — нічого не вполювавши, вертався він додому, похнюпивши голову.

І раптом, переправляючись через гірську річечку, побачив, як на дні щось заблищало. Підняв, а це — золотий самородок, та великий, як голова бика завбільшки.

Зрадив бідняк. «За такий скарб,— думав він,— можна виміняти багато хліба, кедрових горіків, м'яса».

Та тільки гірко помилився в цьому. Кому не пропонував золото, усі відмовлялися, бо натомість нічого з їжі не могли дати.

Тоді мисливець вирішив позбутися непотрібного скарбу. Зійшов на високу гору і кинув його в озеро.

Відтоді ту гору називають Алтин-Тау — Золота гора, а озеро Алтин-Куль — Золоте озеро.

Так розповідається в старовинній алтайській легенді.

Але на картах озеро позначене як Телецьке. Сімдесят одна річка живить його, усі бистрі, бурхливі, порожисті, з водоспадами. Одна з них утворює знаменитий 12-метровий водоспад Корбу.

Озеро і водоспад приваблюють численних туристів. Щоб помилуватися їхньою красою, сюди приїжджають гості з різних країн світу.

Прогулянки на теплоходах по озеру, екскурсії до пам'ятних місць і природних визначних пам'яток, серед яких водоспад Корбу посідає перше місце, чудова гірська природа, повітря, напоєне пахощами тайгового лісу,— усе це робить перебування тут приємним і корисним.

Несамовите серце Кадріну

У гірських тайгових хащах Алтаю бурхливо несе свої води річка Кадрін. Вона гуркоче на численних порогах, звивається по дну глибокої залісної ущелини, а в одному місці рине із скелястого порога велетенським водоспадом.

Кілька років тому група бувалих туристів і спортсменів здійснила подорож по Центральному Алтаю. У місцевих жителів вони багато почули про Кадрінський водоспад і загорілися бажанням відвідати його.

Старий мисливець, у якого туристи заночували, розповів їм бувальщину; зараз вона сприймається як легенда безповоротно минулого.

«Восени 1922 року,— розповідав старий,— у районі бешкетувала банда отамана Кайгородова. Багато горя натерпілися від неї люди. Хитрий був отаман, добре знав тутешні місця, спритно ховався в глухих хащах. Але і йому настав кінець. Потрапила банда в засідку, оточили її червоноармійці. Шлях до верховини Аспатти було відрізано, а з півдня дорогу перекривав хребет Айгулак. Залишалося одне — пробиватися по дикій ущелині Кадріну, повз водоспад. Важко довелося бандитам. Суворий він, Кадрін. Сталося так, що до Катуні вийшла тільки жалюгідна купка вкрай змучених, небездатних людей...»

І ще розповідав старий про страшне лихо, яке сталося в 1935 році, коли в басейні Кадріну шаленіла грандіозна пожежа. Тайга палала, як величезний смолоскип, а язика полум'я, неначе хижі птахи, розліталися на всі боки, несучи загибель усьому живому. Тільки зливи врятували навколишні ліси від розгулу вогняної стихії.

Після трьох днів важкого шляху по бездоріжжю, неходженій тайзі,

бурелому, подолавши бурхливі річки і скелясті перевали, туристи досягли заповітного місця.

До їхнього слуху почав долимати сильний гул. Невдовзі за поворотом річка різко звузилася і ввійшла в тісний кам'яний коридор. Він привів їх до водоспаду. Ліворуч підіймалася метрів на 60—70 зледеніла прямовисна скеля, праворуч височів дуже крутий схил ущелини.

«Ми стояли на краю своєрідного трампліна,— розповідає очевидець М. Матлігін,— з якого ринув, гуркочучи, водоспад. Підійти близько до краю не наважились. Вийшли на майданчик збоку від водоспаду. Приблизно визначили його висоту — 40—45 метрів. Вода білим шлейфом круто падає і розбивається об сірі скелі далеко вниз. У скелях по стінах водоспаду ростуть дерева. Але спускатися вниз по виступах, майже прямовисних, було нерозсудливо...»

Не багатьом пощастило бачити биття несамовитого серця Кадріну. Але всі, хто там побував, уже ніколи не забудуть тієї щасливої миті у своєму житті.

«Сходи» річки Ук

Запрошуємо вас, читачу, в глибину південно-східної тайги, в район міста Нижньо-Удінська. Тут, на тайговій річці Ук, є водоспад, найоригінальніший і найкрасивіший у всьому Сибіру.

Влітку до нього плавом плывуть туристи, школярі, любителі природи, навіть учені й дослідники. І все тому, що цей водоспад — живий приклад географо-геологічної історії Землі, одна із сторінок великого літопису природи.

Річка Ук народжується в глибині безіменного низькогірського пасма, яке простяглося в меридіальному напрямі в межиріччі Бірюса—Уда і утворене виверженими породами. Свій стік вона віддає річці Уді (басейн Єнісею).

Ук тече в ущелині. Дно її, 10—20 метрів завширшки, захаращене силою-силенною кам'яних брил темного кольору, надивовижу правильної геометричної форми, у вигляді куба чи прямокутних призм. Стіни ущелини також якісь дивовижні: немовби складені з брусків чи гранчастих стовпчиків.

Несподівано потрапивши у цей світ, подорожній забуває про втому і з великою цікавістю знайомиться з усім, що його оточує.

Через деякий час долимає шум: він поступово наростає в міру просування вперед. Нарешті зроблено останній поворот, і приблизно за 40 метрів попереду постає величний Укський водоспад.

А ось і його «портрет», змальований очевидцем М. Мельхеевим:

«Велетенська виблискуюча водяна стіна! З 16-метрової висоти при ширині понад 9 метрів падає з кручі сила-силенна води у вигляді трьох каскадів і великої кількості дрібних бокових струмочків та ручаїв. З оглушливим шумом падає вся ця пінява маса води, прибираючи то

білого, то зеленого відтінку. Особливо чудовою стає картина падіння води при сонячному світлі, коли кожна крапля чи струмок, а то й цілі сувої води починають мінитися промінням райдуги і створюють вражаючий кольоровий ефект...»

В Укського водоспаду складний східчастий профіль обриву, з якого падає вода, і цим він різниться від багатьох водоспадів світу.

Колись річка Ук скидала свій стік просто в русло Уди. Руйнівна діяльність води поглиблювала русло річки Ук, утворене траппами¹, і через те водоспад поступово переміщався угору по долині.

Руйнуючись, траппи розпадаються на складові частини, які мають вигляд правильних стовпчастих чи призматичних тіл. Через те обрив Укського водоспаду і здобув форму «сходів», які складаються з 10—12 східців. Ними і підіймаються відвідувачі, щоб зблизька роздивитися водоспад і послухати мелодійні звуки падаючих струменів води.

Кингаргаські красені

Південно-східним відрогом гір Східних Саянів є Тункинські Гольці — гірське пасмо, яке з півночі омивається річкою Кітоєм, а з півдня — Іркутом. Круті схили гір змережані глибокими вузькими ущелинами.

По дну однієї з ущелин тече бурхлива річка Кингарга, ліва притока Іркуту, який впадає в Ангари біля міста Іркутська.

І хоча в тому краї є багато інших річок, подібних до Кингарги, але природа окремо виділила її, подарувавши дорогоцінні Аршанські джерела з холодними, дуже цілющими водами.

Другим її даром були Кингаргаські водоспади.

Тут, у мальовничій гористо-лісовій долині річки, виник курорт Аршан. З усіх кінців країни сюди приїжджають тисячі людей, щоб відновити здоров'я і працездатність.

До встановлення в цьому краї Радянської влади тут панувала глухомань, безлюддя. Населені пункти зустрічалися рідко, упорядкованих доріг майже не було.

У ті часи на річці Кингарзі, біля підніжжя одного з водоспадів, жив старий мірошник. І млин його був також старенький, а проте працював справно.

Траплялося, що старий підіймав заставки і звільнював річку від роботи, а сам при цьому примовляв: «Відпочинь, доню, відпочинь, та і я трохи перепочину...»

І тоді переставало натужно скрипіти водяне колесо і замирало кам'яне серце млина — велике, сіре від борошна жорно.

Ця звістка блискавично облітала селище.

¹ Траппи (по-німецьки трапп — драбина) — вулканічного походження породи діабазу і базальту, поширені на величезній території між Єнісеєм і Леною, а на півдні — до транссінської залізничної магістралі.

— Дід Сашко зупинив млина!

Особливо це збуджувало дівчор, яка завжди з нетерпінням чекала цього моменту. Значить, сьогодні дід розповідатиме бувальщини.

Надвечір у дідовій комірчині збиралося повно дівчор. Посмоктуючи чорну обвуглену люльку, дід починав розповідати про своє життя — про війни, в яких доводилося брати участь, далекі країни, в яких довелося побувати під час тривалих походів. Любили діти послухати також казки і легенди, яких дід Сашко знав силу-силенну.

Одного разу дід розповів дітям легенду про красуню Кингаргу і про те, як на річці з'явилися водоспади.

«Це було в давні часи, коли на землі жили тільки самі багатирі, — починав свою розповідь дід Сашко. — А на місці, де стоїть наше селище, у високому світлому теремі жив знатний, багатий чоловік.

Була в нього донька Кингарга, незвичайної вроди — білолиця, чорноброва, дзвінкоголоса; очі — наче спілі вишні, коси — до п'ят, і не ходила, а ніби літала вона по землі.

Немало багатих женихів сваталося до неї, та тільки не хотіла вона за багатство втрачати свою волю і тому всім відмовляла.

Побачила красуня одного разу Аршана і покохала його.

А був цей юнак дуже бідний. Корова, коза та блаженська хатина — ось і всі його статки, що залишилися від батьків. Жив він скромно, але ніколи не вдавався в тугу, завжди був веселим і привітним, нікого не кривдив, хоча серед однолітків відзначався неабиякою силою.

Вийшла дівчина заміж за Аршана, і зажили вони мирно й щасливо.

Тільки недовго тривало їхнє щастя.

Парубки, любов'ю яких знехтувала Кингарга, заздрили Аршану і вирішили занапасти його. Одного разу підстерegli і гуртом напали на нього. Не злякався Аршан, почав відбиватися, незважаючи на смертельну рану, завдану в спину зрадницькою рукою. Відчуваючи близьку смерть, почав кликати Кингаргу, щоб попрощатися з нею.

Прибігла Кингарга, кинулася до Аршана, затулила своїм тілом, прийняла на себе удар, який призначався для нього. Помираючи, прокляла мерзенних зрадників.

— Вічно будете дивитися на мою кров, яка цебенить із серця, проби- того мечем, і будете здригатися від болю і муки!

Налякані пророцтвом Кингарги, кинулись лиходії врозтіч і тут-таки перетворилися на кам'яні брили. А замість крові побігла річка чистої прозорої води, і назвав народ її ім'ям тієї дівчини. Вона й по цей день гнівно кипить на нашому водоспаді. А водоспад розділений каменем на два потоки, які знову зливаються в один. Камінь той уособлює меч, який пробив серце дівчини.

Коли тануть сніги і річка стає повноводою, вона люто кидається на той камінь і так стугонить на водоспаді, що здригається земля і всі прибережні скелі й каміння. Це Кингарга мстить лиходіям, які занапасти- ли її».

Така легенда про Кингаргу і її водоспади.

Спадаючи з крутих гірських схилів, Кингарга виконує велетенську роботу. У цьому можна наочно переконатися, подивившись на її долину і русло, усяпане валунами та уламками гірських порід.

Велика кількість порожистих ділянок, швидкотоків та 11 мальовничих водоспадів, від 2 до 15 метрів заввишки, річка утворює у своєму прагненні подолати скелясті перепони по дорозі до Іркуту.

Кингаргаські водоспади — один із неабияких лікувальних факторів курорту Аршан.

Біля найближчого водоспаду споруджена затишна альтанка, де відпочивають курортники. Дивлячись на перлисті струмені падаючих вод, на мармурове дно потоку, що міниться в променях сонця то жовтуватоянтарним, то зеленуватим відтінками, слухаючи симфонію води, що дзвенить, люди забувають про хвороби і довго милуються красотою місцевої природи.

Водоспади лососевих річок

На крайньому сході країни розкинувся гористий лісовий півострів Камчатка, який витягнувся в південно-західному напрямі на 1200 кілометрів. Його територію перетинає багато річок, а береги омивають води Тихого океану, Берінгового й Охотського морів.

Камчатські річки посідають особливе місце в усій річковій системі нашої країни. Вони — рідний дім цінних промислових лососевих риб (кета, горбуша та ін.).

Під час літньо-осіннього нересту (період викидання ікри) ця риба заходить із моря в річки і високо підіймається за течією. Вона пливе щільними косяками, заповнюючи всю течію річки.

Інстинкт, закладений у момент народження, змушує лососів іти з моря у верхів'я річок, щоб там, у чистій проточній воді, викинути ікру, з якої через деякий час виведуться мальки.

Багато перепон доводиться долати рибі на шляху до заповітної мети. Але ніщо не може її зупинити, навіть пороги і водоспади.

Розвинувши велетенську швидкість, могутні рибини, наче торпеди, викинуті силою вибуху, стрімко вискакують із води, здійснюють політ до десяти метрів заввишки, влітають у вир водоспаду і зникають у ньому.

Політ благородного лосося триває лише мить. Але яке яскраве це видовище, особливо в сонячний день, коли риба, виблискуючи лускою в ореолі захоплених нею в політ іскристих бризок, блискавично з'являється в полі зору і так само блискавично зникає! Невисокі водоспади лосось долає одразу, з одного стрибка.

По дорозі до місць нересту багато риби гине. Зранена, знесилена, вона стає легкою здобиччю хижаків. Користуючись беззахисністю такої риби, її ловлять і поїдають звірі і птахи, виловлюють люди. Та, що залишилася

живою, досягає мети, нереститься і... гине. Тоді річки, по руслах яких ішли на нерест косяки живої риби, несуть її мертві тіла.

Але життєві процеси відтворення ідуть своїм звичаєм, узаконеним самою природою. Виключившись з ікринок, мальки дорослішають, скочуються по різних річках у море, запливають далеко від місць, де з'явилися на світ. Та настане час — і вони, скоряючись непорушному закону предків, повернуться в отчий дім, відтворять потомство і в свою чергу загинуть. Так відбувається зміна лососевих поколінь...

Річки Камчатки — не тільки батьківщина лососевих порід риб, а й джерела енергії в місцях порогів та водоспадів. Та вони щодо цього ще погано використовуються.

Багато які чудові водоспади Камчатки поки що недоступні для масового відвідування через недостатню обжитість тих районів. Ми розповімо лише про найпопулярніші з них.

Жителі Петропавловська-Камчатського мають змогу милуватися каскадом водоспадів, розташованих поміж майже незайманої природи.

Неподалік від селища Сосновки протікає річка Бистра. На її притоці Водоспадний є три розкішні водоспади, кожен приблизно як п'ятиповерховий будинок заввишки. Разом вони утворюють незмовкаючий гуркіт.

Сюди ще не прокладено дороги. Але справжніх любителів природи це не бентежить. Вони пробіраються до водоспадів стежками, щоб побувати в гостях у живої природи.

На північний схід від Петропавловська-Камчатського в глибину півострова вдається напівколом затока Кронцького. У неї впадає багато річок, які стікають із навколишніх гір. З-поміж них є річка Новий Семлячик. Якщо піднятися по ній угору приблизно на 20 кілометрів, то можливий досягти водоспаду-красеня. Вода падає з 20-метрової висоти у вигляді суцільної завіси шириною близько 25 метрів. Вона відливає перламутром, а в сонячному промінні оперізується кольоровою райдугою.

Про цей чарівної краси водоспад мало хто знає, бо він міститься в глухій тайзі. Сюди заходять тільки мисливці та зрідка навідуються хлопчики з висілка Семлячик.

Гарячий водоспад

Заглибимося в Кронцький заказник і доберемося до долини річки Гейзерної, яка уславилася на весь світ своїм ансамблем чудових гейзерів.

У цьому районі виразно проявляється вулканічна діяльність. Камчатські гейзери — Велетень, Фонтан, Грот, Подвійний та багато інших — її дітища.

Гейзер Велетень протягом двох хвилин бурхливо вивергає стовп води на кілька десятків метрів угору, а клуби пари у вигляді велетенського гриба підіймаються вгору на 200—300 метрів. При цьому лунає оглушливе ревіння і гуркіт.

І тут-таки, поруч, є й інше камчатське диво — Гарячий водоспад на річці Водоспадній, яка скидає свої води в Гейзерпу з 35-метрової кручі. Ліва частина водоспаду — гаряча, нагріта теплом земних надр, права — холодна, остуджена водами джерел.

Із отвору в чорній скелі біля водоспаду з шумом виривається потужний струмінь пари. Охолоджуючись, вона перетворюється на міради крапельок дощу. Гул водоспаду і сичання пари, зливаючись воедино, створюють дивовижну симфонію звуків, властивих тільки цьому водоспаду.

Навряд чи можна знайти поміж водоспадів світу щось подібне до камчатського Гарячого водоспаду!

Далекосхідний богатир

Від південної окраїни півострова Камчатки до великого японського острова Хоккайдо простягнувся ланцюг гористих вулканічного походження Курильських островів.

Острови славляться своїми лісами із курильської модрини, бамбука, дуба, кедрового стелюха, ялини, ялиці, а також вулканами, загальна кількість яких перевищує добру сотню, причому 38 із них належать до активних, діючих.

Поміж численних островів цього архіпелагу найбільший — Ітуруп. Тут, на березі Охотського моря, під захистом гори Богдана Хмельницького розкинулося місто Курильськ — районний центр.

У різних місцях острова підводять свої голови вулкани Іван Грозний, Стакан, Кучерявий та ін. Кучерявий — вулкан діючий. Над ним куриться димок — це водяна пара, вибиваючись із надр, утворює над конусом кучеряві білосніжні хмари.

Неподалік від цього вулкана є знаменитий водоспад Ілля Муромець. У цьому місці гірська річка, що бере початок у глибині острова, закінчує свій шлях, роблячи стрибок із прибережної кручі просто в море.

Водоспад незвичайно красивий, тільки шкода, що його мало хто бачить. І вся річ у тому, що розташований він не тільки на далекій східній окраїні нашої Батьківщини, а ще й у важкодоступній частині острова Ітуруп, і не кожен наважиться здійснити пеблизьку подорож на уклін далекосхідному богатиреві.

Перший опис водоспаду зробив географ Ю. К. Єфремов. Та оцінюючи висоту водоспаду, Єфремов помилився. Пізніше виміри показали, що вона дорівнює 141 метру.

Із наших відомих водоспадів Іллю Муромця вважають найвищим за висотою «чистого» падіння води.

Не навіки ж лишатися в забутті такому красеню, та ще названому ім'ям легендарного богатиря! Настане час, і він буде доступний усім шанувальникам природної краси.

У Західній Європі немає таких велетенських водоспадів, які можна було б порівнювати за кількістю падаючої води з велетнями інших частин світу. Але й на її території є немало дуже високих і багатоводних водоспадів, причому більшість їх міститься у добре обжитих районах, і тому вони широко відомі й популярні серед населення. Багато які європейські водоспади охоче відвідують туристи, тим більше, що деякі з них оточені ореолами легенд, згадуються у творах світової літератури і народної творчості.

Здавна відомі водоспади Ісландії, особливо Деттіфосс, Годифосс і Гудльфосс.

Багато величних водоспадів є в скандинавських країнах — Швеції і Норвегії. Тут можна назвати Стура-Шефаллет, Харспронгет, Р'юканфосс, Трольхеттан, Сарпфосс, Верінгфосс та чимало інших. Особливо багата на водоспади Норвегія, за що її навіть називають «країною водоспадів». Добре відомі швейцарські водоспади Рейнський, Рейхенбах і Штауббах, розташовані на альпійських річках.

У європейських країнах, бідних на енергетичні ресурси, багато водоспадів використовується для одержання електроенергії, особливо в Норвегії, Швеції, Швейцарії. Через те чудові колись водоспади цілком або частково втратили свою первісну красу.

Про всі водоспади Європи розповісти неможливо, а тому зупинимося тільки на деяких із них.

ОСПІВАНІ СКАЛЬДАМИ

Між гострих брил,
над валунами
Він, наче райдуга, повис.
Він, як струна,
давенить над нами,
Уперто прагнучи униз.

Гласить повір'я:

з водоспаду
Води нап'єшся — доки жив,
В душі пестимеш чисту радість
І сил небачений приплив.

Максим Танк

ДІТИЩА «МОЛОЧНИХ» РІЧОК. ЖАХЛИВІ ПОКУЛЬХЛАУПИ.
ЛЕГЕНДА ПРО ЗЛОГО БОГА. ПРИРОДНИЙ ФОНТАН. ЗОЛОТИЙ
ВОДОСПАД. «ВІН ЗАХОПЛЮЄ ДУШУ...» ПІСНЯ СКАЛЬДА.

Там, де сходяться Атлантичний і Північний Льодовитий океани, лежить великий острів Ісландія — країна криги, вулканів, розкішних водоспадів і гейзерів. Нащадки норманнів, які переселилися на цей острів понад тисячу років тому, оспівували нову батьківщину у своїх сагах², називаючи її «гірською королевою з крижаною діадемою на чолі і з вогнем у грудях».

Якщо подивитися на острів з борту літака, перед очима постане чорне море з непорушно застиглих хвиль базальтового плато, серед якого бі-

¹ Норманни — загальна назва племен, які в стародавні часи населяли Скандинавський півострів.

² Саги — народні епічні сказання (історичні чи героїчні повісті, казки, романи) у давньоскандинавських (ісландців і норвежців) і стародавньоірландських народів. Звичайно це прозові твори з віршованими вставками.

ліють плями гірських узвиш і конуси вулканів, укриті льодовиками і вічними снігами. Від них у всіх напрямках течуть бурхливі порожисті річки.

Долини річок глибоко врізані у лавові відкладення. Подекуди вони звиваються, немовби велетенські змії, вибираючи найзручніші шляхи до моря серед понижень рельєфу. Долаючи базальтові перепони, потоки намагаються розтрощити їх шаленим натиском своїх вод і тому в багатьох місцях утворюють вируючі каскади порогів, швидкотоків, водоскатів або зриваються із скелястих гребенів гримучими водоспадами.

Усі великі річки острова — Тьорсау, Хвітау, Бландау, Ск'яульфандафльоут, Йокульсау-ау-Ф'едлум — зароджуються в крижаних масивах та біля підніжжя зледенілих конусів вулканів. Вони живуть повнокровно тільки в літні місяці, тому що живляться в цей час талими сніго-льодовиковими водами, а взимку завмирають, надовго сховавшись під крижаною шубою.

Льодовикові річки Ісландії легко відрізнити від потоків іншого походження за каламутно-молочним кольором їхньої води, насиченої найдрібнішими частками гірських порід.

У житті ісландських річок бувають періоди, коли з ними коїться щось жахливе.

Чи доводилося вам чути таке важке для вимови слово, як «йокуль-хлауп»?

Воно означає катастрофічну повінь.

Це дуже грізне і небезпечне явище природи спостерігається в місцевостях, де розвинена активна вулканічна діяльність.

Час від часу пробуджується якийсь із діючих ісландських вулканів. Починається підльодне виверження, і тоді відбувається страхотливе шаленство стихій — вогню, води і пари. Розпечені лави і гази розтоплюють кригу, яка вкриває конус вулкана. Велетенські маси води стрімко скочуються вниз по долинах, утворюючи велетенські ріки з порогами і грандіозними водоспадами.

Ось які були випадки.

Вулкан на Катла (південь Ісландії) під час виверження в 1918 році породив річку, подібну до Амазонки — цариці річок світу. Протягом кількох днів вона посекунди несла 100—120 тисяч кубометрів води; скидаючись із скелястих уступів, вона утворювала такі велетенські водоспади, які неможливо собі уявити.

Вони були в багато разів могутніші від найбільших водоспадів земної кулі.

У 1934 році відзначився вулкан Грімсвотн. Його гаряче дихання і розпечена лава розтопили частину льодовика Ватнайокдль. В результаті утворилася велетенська річка 8 кілометрів завширшки і подекуди 20-метрової глибини, витрата води в ній протягом чотирьох діб досягала 50 тисяч кубометрів на секунду; це означає, що вона була в 6—7 разів більша за нашу Волгу.

Горе тим, хто зазнає нападу такої грізної стихії. Історії відомо багато випадків знищення людських поселень, які супроводжувалися жертвами, під час таких катастроф.

Річки Ісландії і їхні водоспади ще дуже погано використовуються з господарською метою. Вони не судноплавні і не зрошують своєю водою полів, як це робиться в інших країнах світу. Для потреб енергетики використовуються лише окремі водотоки і водоспади.

Через це переважна більшість ісландських річок зберегла свій первісний вигляд. Поки що учілили і славетні водоспади, оспівані в стародавніх сагах і сказаннях скальдів¹.

Чи надовго? Очевидно, ні, бо вже розробляються проекти енергетичного використання деяких річок і їхніх водоспадів.

З-поміж численних ісландських водоспадів найбільш знамениті Хауіфосс, Деттіфосс і Гудльфосс. Ісландські назви з закінченням «фосс», як ви вже, очевидно, здогадалися, означають водоспад.

Майже всі великі водоспади Ісландії — витвір льодовикових «молочних» річок. Вони — гордість країни, пам'ятки природи, національне надбання ісландського народу.

Кожен із них своєрідний, неповторний і чимось відрізняється від інших.

Хауіфосс — найвищий. Він розташований на Фоссау — правій притоці річки Тьорсау. Ця невелика річка робить стрімкий стрибок із гребеня обриву і падає в глибоку безодню з висоти 130 метрів.

Деттіфосс — найбільший за об'ємом води, що скидається. Радянський географ В. І. Владавець, який відвідав цей водоспад, був зачарований ним. Ось що він пише:

«Деттіфосс справляє незабутнє враження. Могутній потік води з шумом і ревінням падає з висоти 42 метрів, здіймаючи при цьому велетенську хмару найдрібніших водяних бризок. Деттіфосс — найбільший водоспад не тільки в Ісландії, а й у Європі».

Назва «Деттіфосс» означає «водоспад виверження». Можливо, вона дана тому, що він справді нагадує виверження вулкана.

На річці Ск'яульфандафльоут, що протікає в північній частині Ісландії, розташований Годфосс — водоспад бога. Він найнижчий (12 метрів) за всі великі водоспади країни, але дуже могутній і справляє особливе враження під час повені, коли із скелястого бар'єра суцільною широкою завісою з шумом скочується величезна маса води.

Є дві легенди, які по-своєму пояснюють, чому водоспад має таку назву.

Коли язичество почало витіснятися християнством, особливо запопадливі слуги бога не гребували ніякими засобами, щоб повернути ісландців у православну віру. Один із таких ревних проповідників зібрав

¹ Скалди — стародавньоскандинавські поети і співаки, які складали сказання й пісні про битви і походи дружин скандинавів.

дерев'яні статуї, які зображували поганських богів, і під час урочистого богослужіння скинув їх з обриву у хвилі водоспаду.

Інша легенда сягає своїм корінням у глибоке язичеське минуле ісландського народу.

Багато було богів у скандинавів-язичників — добрих і лихих. Поміж перших головним був Тор, котрий уособлював сили природи, був володарем усього живого. Старший над демонами був Локі — підступний і злий бог.

Локі завжди старався чимось нашкодити добрим богам. Та поки живий був Бальдур — бог світла і добра, ніякі підступи цього демона їм не були страшні.

Одного разу Локі підслухав розповідь Фріггі про те, чому її син Бальдур безсмертний. «Коли він народився, — розповідала богиня, — я взяла клятву в природи, у всіх рослин і тварин, що вони ніколи і нічим не зашкодять йому і не стануть причиною його загибелі. Єдине, про що я забула, то це омелу¹».

Боги саме затівали військову гру. Знаючи, що Бальдур невразливий, вони, тренуючись у влучності, засипали його градом списів і стріл. У змаганні взяв участь навіть Гедер — сліпий брат Бальдура.

І раптом — о жах! — одна із стріл, випущена Гедером, уразила Бальдура на смерть. Це Локі, вирізавши її з гілки омели, підсунув сліпому, який нічого не підозрював.

Що тут було! Стовпотворіння!

Та Локі, не діждавшись розв'язки, втік до водоспаду, обернувся в лосося і пірнув у вирву. Він уже не раз рятувався в такий спосіб від гніву богів.

Тор одразу узнав винуватця і разом з іншими богами побіг до річки. «Не втечеш від розплати, мерзотнику! — кричав розлючений Тор. — Ми спіймаємо тебе».

Боги пробували спіймати Локі сіткою, але він заліг між камінням, і сітка пройшла над ним.

Однак Тора не так легко було пошити в дурні.

«Ось він, я бачу його, лежить між камінням! Почепіть важки на сітку!» — голосно наказав він.

Так і зробили.

Локі все це чув і перелякався. Бачачи, що йому не уникнути розправи, вирішив вискочити з води і перестрибнути через водоспад, однак Тор спритно спіймав його просто на льоту.

Помста богів була жакливою. Локі привели на високу гору Мітгард, прив'язали до скелі, а над головою повісили за хвіст отруйну гадюку. Вона корчилась від болю, злбно сичала і виділяла смертельну отруту. Щоб зменшити муки диявола, відьма Сігін тримала над головою в Локі чашу і, як тільки та наповнювалася отрутою, виливала її в яму. Але краплі отрути все-таки попадали на голову Локі, і він корчився в стра-

¹ Омела — вічнозелений чагарник із білими ягодами; паразитує на деревах.

хитливих муках. У такі хвилини здригалася земля під ногами в людей, і це явище називалося землетрусом.

Відтоді нібито водоспад і почав називатися Годафосс, а на тілі лосося біля хвостової частини залишилася ум'ятинка — слід пальця бога Тора. Так розповідається в стародавній легенді.

Якщо від столиці Ісландії міста Рейк'явіка піти дорогою, що йде в північно-східному напрямі, вона приведе до Тінгвадлатну — найбільшого озера країни. Пройшовши далі приблизно таку ж відстань, можна досягти місцевості, де випадє щаслива нагода ознайомитися з головними визначними пам'ятками Ісландії — Великим гейзером і розташованим неподалік Золотим водоспадом.

І хоч подальша наша розповідь присвячена другому з названих об'єктів, ми не можемо не познайомити читача з районом чудесних природних фонтанів.

Із них Великий гейзер — відомий на весь світ король гейзерів. Сюди з усіх усюд приїжджають туристи.

Перед його виверженням чути, як десь глибоко в надрах землі під ногами щось здригнулося і пролунав підземний гул. І раптом шугонула до неба хмара пари.

І так повторюється кілька разів. Це гейзер готується до того, щоб протягом 20 хвилин подарувати людям незабутнє фантастичне видовище.

Зробивши таку підготовку, гейзер починає страшенно ревіти, і водночас із його воронки вилітають вихори пари і бризок, а за ними 20—25-метровий потужний стовп води. Під супровід неугавного гуркоту вода підіймається дедалі вище. Останній (п'ятий чи шостий) її ривок викидає з надр гейзера купу каміння.

Неподалік від Великого є ще кілька гейзерів, спостерігати за виверженням яких теж дуже цікаво.

Кілометрів за 6—7 на схід від Великого гейзера — кінцева мета нашої подорожі — Гудльфосс, славнозвісний Золотий водоспад, з яким пов'язано чимало легенд і переказів ісландського народу.

Водоспад розташований на річці Хвітау, яка робить у цьому місці складне падіння. Спершу вона скочується бурхливими каскадами із східчастих базальтових уступів, а потім, круто повернувши праворуч, падає з 57-метрової висоти в глибоку розколину.

Один із французьких мандрівників дав, либонь, наймальовничіший опис водоспаду:

«...Це король ісландських водоспадів. Він полонить вашу душу і повністю підкоряє її. Ви стоїте, наче загіпнотизований, не в змозі зронити жодного слова... А які мальовничі на тлі суворой навколишньої природи райдуги, що перекидають чарівний міст через безодню і сніжно-білу лавину води, яка котиться вниз. У променях сонця біла водяна завіса водоспаду міниться голубими, зеленими, малиновими блискітками, кольористими переливами, а в цей час глухий шум падаючої води розриває важку тишу, яка зависла над безлюдною долиною...»

Звідки водоспад дістав своє ім'я? Можливо, від багатих на золото родовищ?

Ні, на це дає відповідь один із переказів. Він переносить нас у далеке минуле цього краю...

Тихе рокотання арфи в умілих руках співака змінювалося бурхливими акордами. Цим звукам вторував чіткий дзвінкий голос скальда... Він то швидко перебирав струни, то, втупивши свій погляд кудись удалечинь, замовкав, а за якусь мить арфа знову говорила, ридала, сміялася.

Скальд співав:

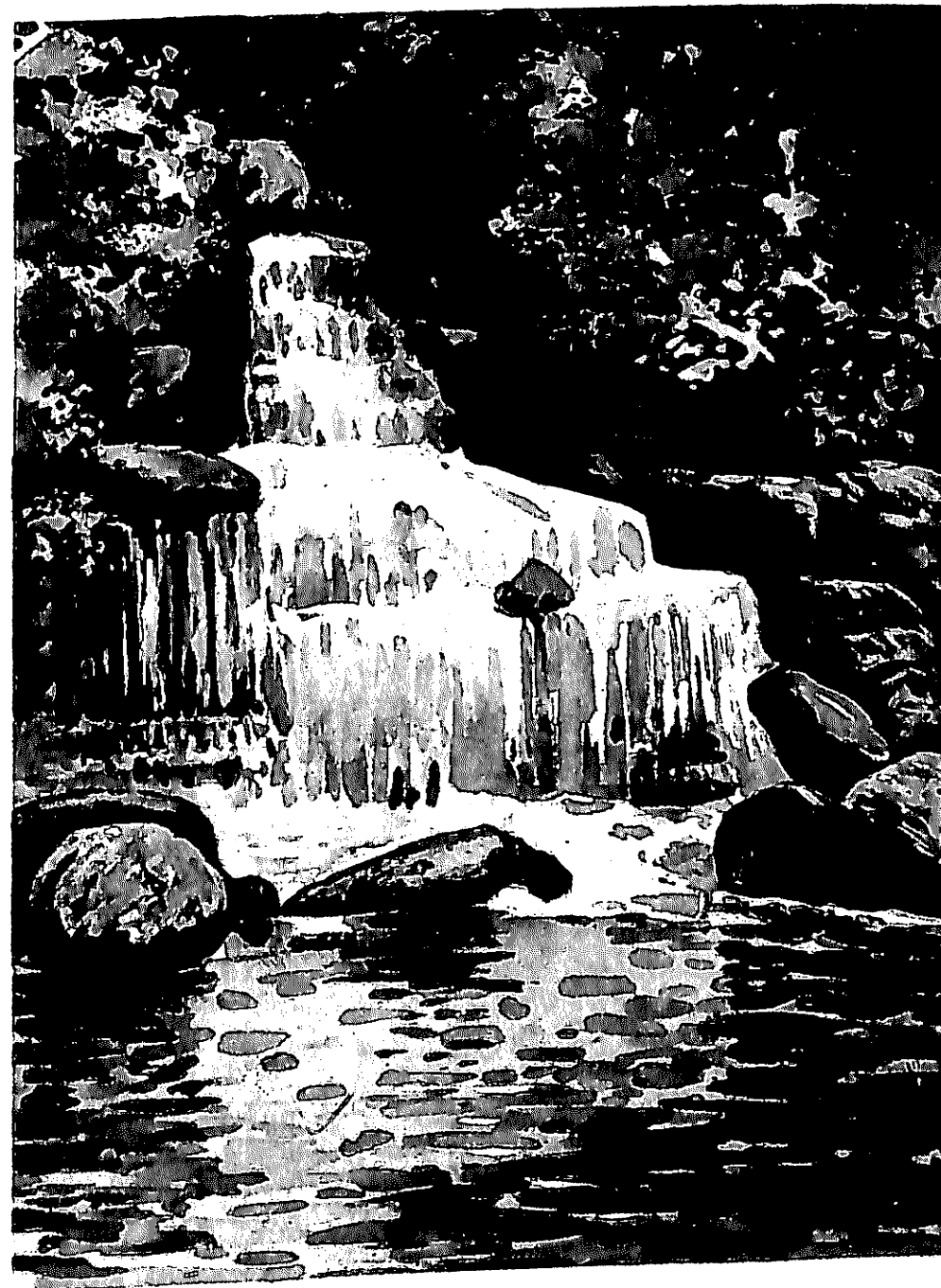
Давно це було. Ще тоді не прийшли
Чужі люди з хрестом, щоби вільних
Синів Ісландії зробити церкви рабами.
Жив на півдні острова хоробрий рицар
Ерик, і звали його ще Світлооким.
Безліч справ великих звершив він. Бідного
Не давав кривдити. Беззахисного
Не разив мечем...

Повернувшись із дальніх походів,
Вирушив Ерик до жерця Асмунда,
Щоб розказати йому про подвиги
Ратні. В домі жерця побачив він
Дочку його — Гудруду Прекрасну. У всій
Окрузі не було діви миліш та гарніш.
І покохав її Ерик. Вона його теж.
Та батько її, Асмунд, став проти
Щастя обох. Дочку свою ладив
За іншого. Світлоокому долю готовив
Жахливу...

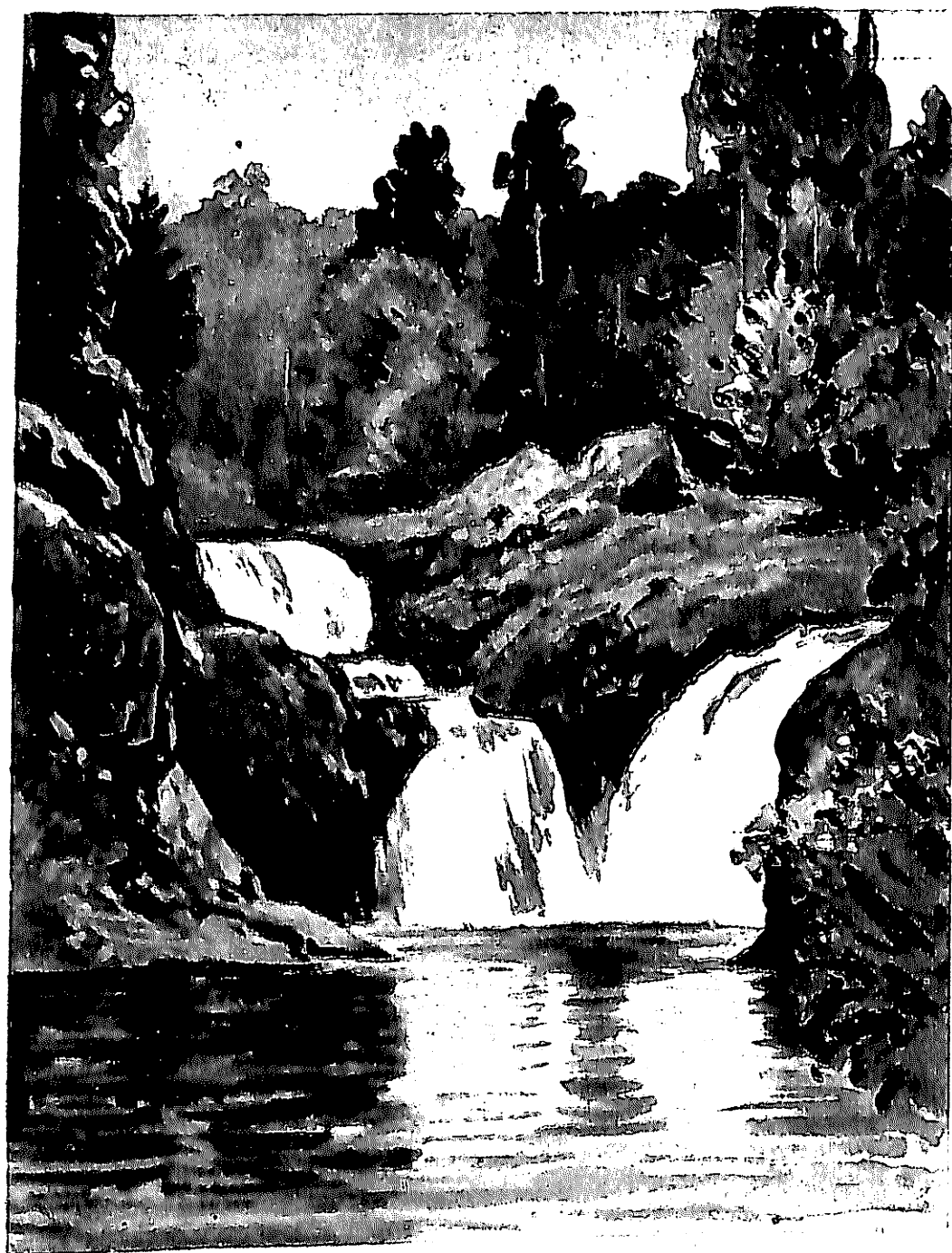
«На свято Юуль зову тебе
В гості. Та прихोдь не завченим шляхом.
Ось твоя путь!» І Асмунд рукою
Показав Світлоокому на могутній потік,
Що з великої висоти падав лавиною
Сніжною, з гуркотом хвилі піднімав
У пінистий чорний круговерті.
«Ось твій шлях — водоспад! Подолаєш
Оцю перепону — зустріну з пошаною,
Загинець у хвилях — землі віддамо
Твоє тіло, як героя. То останнє слово —
Слово моє. Воно непорушне. Прощай!»

Співак замовк.

У залі запала тиша. Люди, що сиділи за великими столами, заставленими стравами, уважно слухали пісенну розповідь...

Уманське диво — Великий водоспад.

Шумить і піниться грізний Ківач.

ВОДОСПАДИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Юна донька конунга¹, також Гудруда, зачарована співом, жадібно ловила кожне слово скальда.

— А далі, що було далі? — пролунав її нетерплячий голос. Скальд вів далі:

Час прийшов, і свято Юуль настало.
Обнявши стару матір, коня осідлавши, рицар
Берегом бурхливої ріки поскакав до водоспаду.
Там уже багато людей зібралося. Всяк
Хотів подивитись, як раду дасть Ерпк
Важкому завданню. Чи живий залишиться,
Чи хвилі бурхливі викнуть геть
Останки героя...
На гребені скелястім під чорним бескидом
Кінь вороний із вершником з'явився. То
Світлоокій прибув до водоспаду...
«Можна таке людині здійснити?
Вірна смерть мені приготовлена жорстоким
Асмундом!» — так думав рицар,
Дивлячись униз, де вир був чорний,
Як могила...
Раптом сонячний промінь освітив водоспад,
І над ним піднялася веселка, яскраво
Сяючи чарівними барвами...

У голосі співака бриніла така сила переконання, що всі слухачі зримо уявляли собі і водоспад, освітлений сонячним промінням і оперезаний райдугою, і рицаря, який у задумі стояв біля скелястого гребеня.

Скальд співав далі:

«Вперед! — сказав рицар. — Це ж бо знамення!
Путь мені вказано велінням неба».
Зняв одяг, кинувся в ріку, швидко
Доплив до острова, що ділить потік
На два великі водоспади. Звідти
Почав спускатися по стрімчастій стіні,
Тримаючись за виступи, за заглиблення
В чорнім базальті. Так половину путі
Подолав він. Та далі не було ходу:
Надто стрімкий обрив, і немає в ньому
Опори. Дужим ривком кинувся
Вниз Світлоокій і впав просто на

¹ Конунг — глава невеликого володіння у скандинавських країнах у період середньовіччя; обирався народом і виконував обов'язки верховного жерця.

Гребінь Вовчого Ікла — скелі, що
Над безоднею клоаки біля самого підніжжя
Водоспаду-гіганта. Сили останні
Зібравши, кинувся рицар у хвилі
Клоаки. Перемігши течію, що так владно
Тягнула в глибину спієних вод,
Ерик вийшов на берег, де його зустрів
Радістю народ. Квітами
Осипаний, що їх юні діви в полі нарвали.
Жрець Асмунд під гомін схвальний народу
Мечем Блискавки Світло опоясав героя.
Ерик упав на коліна, славу всім
І долю ясну виголосив. Низько вклонився
Водоспаду і нарік його Золотим.
Так і зветься з тих пір це диво природи.
Слава про подвиг Ерика зосталася
В віках. Скальди склали ту пісню,
Що я співаю...

Співак замовк. Затихли звуки арфи. Мовчали й слухачі, заворожені піснею. І знову озався схвилюваний голос Гудруди:

— А що було далі? Віддав жрець Асмунд свою доньку за жінку Ерику Світлоокому?

І довго співав ще скальд про Ерика Світлоокого. Як зламав своє слово віроломний жрець. Про лихих людей, які розлучили закоханих. Про поневір'я і походи Ерика. Про чарівницю Гроа, що покохала Асмунда і як, убита наповал стрілою сина жреця, знайшла свою загибель у безодні Золотого водоспаду...

Переказу про Ерика Світлоокого близько тисячі років. Відтоді змінилося багато людських поколінь...

Та, як і раніше, такий же чудовий Золотий водоспад і так само владно вабить до себе тисячі й тисячі людей.

У ГОРАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

ТАЄМНИЦЯ ІМЕНІ. БИТВА З ЧОТИРИРУКИМ ВЕЛЕТНЕМ.
ГНІЗДО РОЗВІЙНИКІВ. КРАСА НОРВЕГІЇ. ЖАЛЬ РАШЛЕЯ.
ЛЕГЕНДА ПРО МАРІЮ. ІСТОРИЧНА РІЧКА. ЙОМУ 6 ТИСЯЧ
РОКІВ. МОХ ПОРОДЖУЄ ВОДОСПАДИ.

Шапки демонів

Неначе велетенська голуба чаша в оправі смарагдово-зелених лісових схилів пагорбів і невисоких гір, розлило свої води озеро Венерн. Найбільше в Західній Європі, воно славиться мальовничістю берегів і дивовижною блакиттю вод.

Озеро лежить у південній частині Швеції, займаючи дно величезної тектонічної улоговини, виоране і зглажене стародавніми льодовиками. Збираючи води від численних даників — гірсько-лісових потоків, воно віддає зайвину її Північному морю по руслу річки Гета-Ельв.

Рівень води в озері на 44 метри вищий, аніж у морі. Гета-Ельв, спускаючись до моря, невдовзі після виходу з озера падає з краю скелястого плато, утворюючи каскади порогів і водоспади Трольхеттан.

Ці водоспади дуже популярні в Швеції, і, мабуть, про них складено найбільше стародавніх легенд і переказів.

Та, либонь, найголовніше значення їх зараз полягає в тому, що вони

дають країні тепло і світло, витрачаючи на це могутню силу падаючих вод.

Гета-Ельв — одна з найбільших річок країни. Щосекунди по її руслу проходить близько 500 кубометрів води, тобто у півтора раза більше, ніж по нашому Дністру. Озеро добре регулює її стік, не даючи розгулятися під час бурхливої весняно-літньої повені і не допускаючи пересихання в маловодні періоди.

Щоб використати дармову силу річки, на водоспадах збудували три гідроелектростанції. Найбільша називається, як і водоспади, Трольхеттан, біля неї розташоване місто під тією ж назвою.

Отже, водоспади, ГЕС і місто називаються однаково — Трольхеттан. Що ж означає це слово?

Історія появи цієї назви сягає в далеке минуле шведського народу, в глибину середньовічних забобонів і легенд. Але ще й досі не розкрита повністю таємниця, пов'язана з цим ім'ям.

Один із дослідників твердив, що слово Трольхеттан означає «шапки тролів», тобто «шапки демонів».

Стародавні шведи, як і всі інші жителі Скандинавії, були язичниками, вірили в те, що природа населена таємничими злими і добрими істотами.

Тролі уособлювали злих духів. Стародавні люди уявляли їх у вигляді людиноподібних страховиськ, здатних перекидатися у звірів і птахів. Вони пакостили людям, викликаючи негоду, бурю, град. Ці демони начебто мешкали скрізь — у землі, в лісі, озерах і річках. Водоспади — їхні «шапки», під якими вони ховаються від людей. Звідси нібито і пішла назва водоспадів.

Інший знавець стародавньої скандинавської літератури, Віреліус, твердив, що в давній готській¹ мові слово «хетта» означає «небезпека» чи «риск», і тому назву водоспадів слід розуміти в значенні «диявольська небезпека».

Ось що розповідається у стародавній шведській сазі.

Колись неподалік від водоспадів жив відважний рицар Хергрім. Його всі любили, та найбільше — дівчина Еліс, перша красуня того краю.

Еліс була доброю і лагідною, а її батько — чотирирукий велетень Старкадр — мав славу жорстокого і нещадного. Він володів нелюдською силою, його всі боялися.

Тільки Хергрім не схиляв голови в догідливих поклонах, за що велетень ненавидів рицаря і погрожував розправитися з ним при першій же нагоді. І така нагода трапилась.

Якось Старкадр пішов у гості до родичів, а доньці наказав сидіти вдома і нікуди не виходити.

Скориставшись із сприятливої нагоди, Хергрім украв дівчину та, боячись помсти батька, сховався з молодою дружиною в печері за водною завісою великого водоспаду.

¹ Готи — одне із стародавньонімецьких племен.

Недовго тривало їхнє щастя. Розлючений Старкадр нишпорив скрізь, намагаючись напасти на слід втікачів. Ніхто з людей не виказав таємниці їхньої схованки. Це зробила зла чаклунка, до якої велетень звернувся по допомогу.

І от Старкадр прибіг до водоспаду. Від його громоподібного голосу затремтіло все живе. Звірі від страху позалазили в нори, птахи полетіли геть. Велетень викликав рицаря на смертельний бій.

Еліс не змогла втримати коханого від нерівного поєдинку. Одягши боюві обладунки, рицар кинувся назустріч ворогу.

Дівчина впала до ніг батька, бажаючи не занепащати їхнього щастя...

Лютий, як диявол, і жорстокий, як звір, Старкадр не зважив на її благання...

Супротивники зішлись... Почався смертельний герць. Земля двигтіла від ударів, яких вони завдавали один одному.

Приловчившись, Хергрім відрубав одну руку у велетня, і здавалося, що він от-от переможе. Але юнак зробив помилку, і велетень блискавично завдав йому фатального удару.

Меч випав із рук рицаря, і він упав, оглушений ударом. Схопивши безпомічного Хергріма, Старкадр високо підняв його над головою і з диявольським криком кинув у безодню водоспаду.

Еліс побігла на край урвища...

— Стій! — закричав Старкадр. — Вернися!

Та було вже пізно. З криком: «Я йду до тебе, милий!» — дівчина кинулася із скелі в безодню.

Що ж являє собою «шапка демонів»?

Трольхеттан — це три водоспади, розташовані на півторакілометровій ділянці річки Гета-Ельв неподалік від її виходу з озера Венерн. Два водоспади низькі, 5—6 метрів заввишки, третій — високий, падає з висоти близько 33-х метрів.

Перший водоспад ділиться скелястим островом на дві частини — Гюль і Ньюльстром. Другий називається Топпо. Ось що писав про нього в минулому віці мандрівник У. У. Томас: «...Вода з ревінням наближається з боку порогів і падає вниз; її вируюча маса обрушується на каміння біля підніжжя водоспаду і розлітається у вигляді бурхливих пінявих струменів. Ми спостерігали цю картину, стоячи в невеликій галереї, влаштованій прямо біля водоспаду. Усе здригалось від могутніх ударів води...»

Третій водоспад має назву Тьюфаллет, що означає «водоспад розбійників».

У стародавньому переказі розповідається, що колись за завісою водоспаду у глибині печери ховалися розбійники.

Ніхто з місцевих жителів не знав їхніх потаємних стежок, не відав їхньої потаємної криївки, де вони ховають награбовані скарби.

Одного разу відважний отаман розбійників побачив у лісника вродливу доньку і покохав її. Та скільки не благав дівчину піти з ним жити

в печеру, вона рішуче відмовлялася, не бажаючи залишати самого старого батька.

Тоді він украв дівчину і зробив її полонянкою розбійницької печери. Напередодні різдва лісник почав просити отамана відпустити доньку додому на свято. Той кінець кінцем погодився, але примусив дівчину присягтися, що вона нікому не скаже, де переходять розбійники.

За старовинним шведським звичаєм, у кожній релігійній сім'ї перед різдвом підлогу кухні застеляли соломкою. Для віруючих це символізувало хліб, у якому, за біблійною легендою, начебто народився Христос.

Дівчина дотримала обіцянки: жодним словом не обмовилася про розбійників. А, повертаючись у печеру, прихопила з собою жмут соломи й по соломині кидала слідом за собою.

Вранці печеру оточили озброєні селяни і запропонували розбійникам добровільно здатися.

Запеклі злодії, не сподіваючись на помилування, покінчили життя самогубством, кинувшись у водоспад.

Отаман здогадався, хто їх виказав, і на очах у батька розправився з дівчиною.

— Умри, зраднице! — закричав він і турнув її в безодню.

Останньою жертвою водоспаду був він сам.

Можливо, щось схоже було і насправді. Тоді другий дослідник, про якого ми говорили на початку розповіді, мабуть, стояв ближче до істини, намагаючись знайти пояснення походження назви водоспаду Трольхеттан.

У зв'язку із створенням гідроелектростанцій водоспади втратили свою колишню велич. Від них одвели воду, пустили її по трубах і примусили виробляти електричну енергію. На місці бурхливих водоспадів нині цідяться тільки жалюгідні струмочки.

Але водоспади не згасли навіки. У великі національні свята розкривають шлюзи гребель, і річка, як і раніше, в бурхливому шаленстві рине своїм колишнім руслом.

І тоді знову оживають і гуркочуть водоспади, на радість людям, які приходять сюди, щоб навітшатися чудовим видовищем їхнього тимчасового відродження.

Полонений Р'юканфосс

Ця річка тече в Норвегії; вона спускається із схилів Скандинавських гір великими уступами і на окремих ділянках називається по-різному: Квенна, Моне-Ельв, Тінне.

Річка стрімко мчить бурхливим потоком по порожистому руслу, скидається шумними каскадами водоспадів чи тимчасово завмирає на попутних водоймах. Тільки великих озер на її шляху зустрічається більше десяти.

Ми розповімо про ділянку цієї річки — Моне-Ельв, що протікає між

озерами М'юсвати і Тіншо. Тут річка тече в глибокому каньйоні а такими крутими схилами, що на них нічого не втримується, і весь уламковий матеріал від руйнування гірських порід скочується вниз. Сонячні промені в ущелині нечасті гості: близько півроку вони зовсім не заглядають на дно каньйону.

Зате в цій напівтемній ущелині є те, що становить красу і гордість не тільки Норвегії, а й усього Скандинавського півострова — знамениті водоспади Р'юканфосс; найбільший із них має висоту 106 метрів (увесь каскад — 271 метр).

Йому присвячено багато описів, поміж яких, кажуть, найбільш образний дав у минулому віці англійський письменник Б. Тейлор у своїй книзі «Подорож на північ».

«Р'юканфосс під нами. Це — чудо із водяних струмків і бризок, придивившись красі в обрамленні мороку і жаху на порозі пекла... Спершу річка має вигляд вируючої маси, яка в шаленстві кидається ка чорні скелі. Вони розступаються перед бурхливим натиском, і річка мчить далі вузьким коридором, а потім падає з висоти кількох сотень футів у вигляді суцільної завіси, яка зникає в темній безодні... Р'юканфосс — найкрасивіший водоспад у всьому світі...»

Протягом віків водоспадом захоплювалася вся країна. Він був об'єктом паломництва незлічених туристів.

Усіх вражали не тільки могутність і краса водоспаду, а й його музика — досить чіткий ритм роботи: звуки падаючих вод посиляли в атмосфері шість ритмічних ударів, за якими йшов більш сильний сьомий удар.

Сталося так, що велика слава водоспаду почала тьмяніти. На початку нинішнього віку енергія падіння вод уже використовувалася з промисловою метою. Більшу частину води з річки спрямовували по тунелях до двох гідроелектростанцій, примусивши її крутити турбіни.

Так був знекровлений водоспад. Нині від нього залишилися тільки жалюгідні краплі. Та іноді шлюзи відкривають, вода мчить своїм колишнім руслом, і тоді на якийсь час водоспад оживає.

Знищення водоспаду викликало свого часу бурхливі протести громадськості.

«Звичайно, було б повним абсурдом заперечувати проти використання в Норвегії в промислових цілях її природних гідроенергетичних ресурсів — річок і водоспадів на них, — писав англійський письменник і мандрівник Е. К. Рашлей, — у країні багато інших водоспадів, і можна тільки пошкодувати, що не пощадили такого чудового красеня-водоспаду...»

І це письменник висловив жаль за тим, що люди, котрі житимуть через сто років, «навіть чи взагалі зможуть почути рокотання норвезьких водоспадів, які поряд з фіордами становлять славу Норвегії. Єдиною ознакою того, що вони колись існували, будуть, найімовірніше, тисячі велетенських труб, які спотворюють схили гір, коли у сто разів будо повторено сумний приклад водоспаду Р'юканфосс...»

Цю думку Е. К. Рашлей висловив у сорокових роках цього сторіччя. Його прогноз майже збувся.

У Норвегії мало не всі великі річки з їхніми водоспадами (Тюссе, Нумедальслоген, Гломма та ін.) працюють, даючи світло й тепло. Щодо цього країна посідає перше місце в світі.

Біля стежки, що веде до підніжжя водоспаду, є скеля Марії, з якої водоспад, коли він діє, постає у всій своїй чарівній красі. Колись туристи навіть ждали черги, щоб помилуватися краєвидом і зробити фотографії.

Чому так названо скелю?

На це запитання відповідає легенда, яка побутує в народі.

В одному з навколишніх селищ жила дівчина на ім'я Марія. Потай від суворого батька вона приходила до скелі, де зустрічалася з юнаком, якого дуже кохала.

Лихі люди вирішили розлучити закоханих і розповіли батькові про їхні зустрічі.

Побоюючись помсти, юнак утік із цього краю і довго поневірявся на чужині. А Марія вірно ждала його і часто приходила до скелі.

Минали роки. Помер батько. Дівчина, як і раніше, жила сама.

Якось вона була біля водоспаду і раптом бачить — прийшов її коханий. Поспішаючи до Марії, він спіткнувся і полетів у безодню водоспаду.

Марно Марія, ридючи і заламуючи руки, бігала берегом, голосно кличучи коханого.

Кажуть, після цього не раз бачили божевільну Марію, яка самотньо стояла на скелі, чути її ридання, що змінювалися сміхом.

Одного разу вона не повернулася додому. Подейкували, ніби хтось бачив, як Марія кинулася зі скелі у водоспад.

Потім хтось із місцевих жителів розповідав, що в струменах водоспаду і хмарах водяного пилу йому ввижався силует дівчини із срібними пасмами розпущених кіс...

Рейнський водоспад

У льодовикових масивах Швейцарських Альп бере свій початок Рейн — одна з великих річок Західної Європи. Спускаючись з альпійських висот, прорізаючи Рейнські Сланцеві гори і перетинаючи Німецьку низину, річка впадає в Північне море.

У житті західноєвропейських народів Рейн здавна відіграв велику економічну, політичну й історичну роль. Про це свідчать численні руїни середньовічних замків, які височать по обох берегах річки, стародавні дороги, прокладені в скелястих схилах його долин, перекази і легенди, які дійшли до нашого часу з глибини віків.

Недарма, щоб відчувати подих історії і ознайомитися з сучасним, на береги Рейну прибуває сила-силенна туристів з усіх кінців світу.

ВОДОСПАДИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Їх приваблюють величні замки, з якими пов'язано чимало історичних подій, і ще не розгадані таємниці рицарських часів. Їм цікаво побувати біля знаменитих скель Лорелай, щоб послухати дивовижну багаторазову мелодію і поетичну легенду про чарівну золотокудру діву, ім'ям якої назвали ці скелі; своїм ніжним співом фея заманювала капітанів кораблів, і ті, піддавшись її чарам, забували про все на світі, розбивали свої кораблі об прибережні скелі і знаходили загибель у річковій безодні.

Туристів приваблюють також дивовижні витвори зодчих різних епох, які створили величні пам'ятники архітектури, а також нерукотворні пам'ятники самої природи, поміж яких у першу чергу слід назвати Рейнський водоспад.

Цей водоспад міститься в добре обжитій частині Західної Європи, давно відомий людям, і через те його відвідують частіше, ніж ісландські чи скандинавські водоспади. Про нього знали вже в найранішому середньовіччі. Коли збудували мережу залізниць і одна з них перетнула Рейн вище водоспаду, він став доступним і досить популярним.

Рейнський водоспад посідає третє місце в Західній Європі, поступаючи першістю ісландським водоспадам Деттіфосс і Гудльфосс. Його ширина дорівнює 150 метрів, а висота 21 метр.

Водоспад міститься біля міста Шафхаузена, трохи нижче Боденського озера, там, де над водами Рейну височіє замок Лауфен. Наступ міста, дедалі більше використання енергії водоспаду промисловими підприємствами, фабричні споруди, збудовані в безпосередній близькості від нього, забруднення води в річці — усе це значною мірою псує природну красу цього району, на що вказував ще в минулому віці славнозвісний американський письменник Фенімор Купер.

Рейнському водоспаду близько шести тисяч років. Він виник у післяльодовиковий період. Льодовик заповнив наносами стародавню долину Рейну, і після того, як він відступив, річка змуслена була почастішати собі нове русло в твердих гірських породах. В одному з таких місць, де Рейн вривався в юрські вапняки, він вийшов у свою стародавню, поховану під льодовиковими наносами долину. Розробити своє старе русло для річки не становило особливих труднощів, через те тут утворився перепад і відбулося народження водоспаду.

Народжені Плітвіцькими озерами

У Хорватії, яка займає північно-західну частину Югославії, між гірськими карстовими масивами Велика і Мала Капела лежить Карловацька улоговина.

Це благодатний край!

Родючі землі обдаровують хліборобів багатими врожайми. По схилах гір бродять череди домашньої худоби. Селянські хати потопають у зелені садів. А слави тут найсмачніші в світі!

Славиться цей край своїм Плітвіцьким національним парком. У 1949 році його оголосили заповідником, щоб зберегти цей унікальний природний пам'ятник, подібного до якого немає на всій земній кулі.

Через заповідник тече річка Корана. У горішній частині її басейну розвинуті карстові явища, через те тут багато печер, гротів, провалів, джерел, озер. Довкола розкинулися густі ліси із ялини, модрини, бука, тесу та інших порід дерев. Водяться ведмідь, кабан, лисиця, козуля та інші звірі. Вони почувають себе привільно, ніхто їх не чіпає, люди не бояться.

Та найчарівніше в парку — каскад із 16 чудових мальовничих озер, розташованих ланцюжком у долині Корани на ділянці завдовжки 10 кілометрів.

Їхні голубі очі, які дивляться в небо, в смарагдовій оправі лісу являють собою картину незвичайної краси.

Між горішнім і нижнім озерами перепад 156 метрів заввишки, через те водоймища розташовуються східцями і з'єднані між собою протоками й водоспадами.

Тут налічується близько 140 водоспадів. Число це змінюється, бо самі водоспади недовговічні. Вони виникають, живуть деякий час і зникають, а замість них з'являються нові.

Це надзвичайно своєрідні водоспади, які мають зовсім інше походження порівняно із звичайними річковими водоспадами. Своім виникненням вони зобов'язані Плітвіцьким озерам, а ті в свою чергу утворилися в результаті життєдіяльності... моху.

Так, це не помилка. Є така різновидність — кальцефільний мох. У процесі своєї життєдіяльності він забирає з води окис кальцію, а коли відмирає, то утворює затверділі відкладення вапняку.

Ми вже казали, що гори, які оточують котловину, утворені з вапняків, через те вода річки Корани і її притоків багата на розчинене вапно. Так що для живлення мохів її більш ніж досить.

За багато тисяч, а можливо, і сотні тисяч років у долині річки від її берегів до середини вирости вапнякові греблі, які перегородили течію потоку. Так виникли озера.

Природні греблі утворилися з пористого, неміцного матеріалу, через те вода прориває їх і падає вниз у вигляді водоспадів. Прориви найчастіше відбуваються під час дощів, коли озера переповнюються водою.

Щоб подивитися на дивовижні Плітвіцькі озера і водоспади, сюди з різних частин світу щороку приїжджають понад двісті тисяч туристів. Біля озер збудовані готелі, пансіонати, прокладені пішохідні доріжки, перехідні містки, споруджені майданчики для кращого огляду водоспадів.

Знайомство з унікальними пам'ятниками природи у всіх відвідувачів залишає незабутнє враження.

У місцевих жителів навіть є така примовка: «Хто хоч раз у житті побачить наші Плітвіцькі озера і водоспади, знову захоче вернутися до них».

Погляньте на фізичну карту зарубіжної Азії. В центральній її частині ви побачите величезну коричневу пляму, від якої увсібіч розходяться поля, також пофарбовані в коричневі тони, але світлішої барви. Так позначено найбільше підвищення Землі, яке складається з грандіозних гірських поясів, куди входять найвищі гірські системи земної кулі — Гімалаї і Куньлунь, а між ними лежить величезна гірська країна — Тібетське нагір'я. У цій високогірній області беруть свій початок багато великих річок Азії. Зібравши щедрю водну данину в горах, вони несуть свою живлющу вологу рівнинам, зрошуючи поля і сади, забезпечуючи існування сотень мільйонів людей. Як і в інших гірських країнах, в Азії є багато водоспадів, але більшість із них міститься у важкодоступних і неосжитих районах, через що вони залишаються невідомі для широких мас відвідувачів. З-поміж найбільших азіатських водоспадів у першу чергу можна вказати на Кон (Кхон) на річці Меконг. Могутні, але низькі водоспади знайдено на ділянках горішньої течії річок Хуанхе і Брахмапутри. Великі водоспади розташовані на деяких річках Індії (Кавері, Герсонпа, Гоках та ін.). Відомі водоспади Манавгат і Дуден у Туреччині. Багаті на них деякі острови Філіппінського архіпелагу (водоспади Паксанджан, Марія-Крістіна та ін.). Дуже красиві водоспади в корейських Алмазних горах. Ми ознайомимо читача з деякими азіатськими водоспадами за межами нашої країни.

КОН І АЛМАЗНИЙ

Я востаннє милувався Меконгом, його меридіональною долиною, по дну якої темно-голубою блискучою стрічкою звивався цей багатководний данник Південно-Китайського моря. В північній частині горизонту тіснилися похмурі скелі, на півдні річка губилася у велетенській кам'яній брамі...

П. К. Козлов

ТРИ ВЕЛИКІ БРАТИ. ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА РІЧКА. ЦАРСТВО ПОРОГІВ І ВОДОСПАДІВ. НА ДРУГОМУ МІСЦІ В СВІТІ. НА ЧЕСТЬ ВІДНОГО ПАСТУХА. ДРАМА БІЛЯ ОЗЕРА. ЩО РОЗПОВІЛА ФЛЕЙТА. УЛЮБЛЕНЕЦЬ КОРЕЙСЬКОЇ ДІТВОРИ.

У самому серці Тібетського нагір'я, на схилах могутніх гірських хребтів, високі зазубрені шпилі яких увінчані коронами іскристої криги і вічних снігів, містяться колиски річок Янцзи, Меконгу і Салуїну.

Спускаючись із величезної висоти, яка перевищує 5000 метрів над рівнем моря, річкові гіганти глибокими каньйоноподібними долинами прорізають південні окраїнні гірські пасма нагір'я і довго течуть паралельно одна одній. Це — єдине місце на земній кулі, де величезні водні артерії

нашої планети течуть так близько одна від одної. Але таке єднання — суто географічне, бо річки протікають по дну найглибших тектонічних складок і їхні провалля-долини відділені одна від одної високими скелястими перепонами.

Потім, приблизно на 25° північної широти, шляхи великих річок розходяться: Янцзи мчить на схід, перетинає гори, Велику Китайську рівнину і впадає в Східно-Китайське море. Салуїн тече на південь до Адаманського моря, а Меконг верстає далі шлях у південно-східному напрямі і зливає свої води в лоно Південно-Китайського моря.

Меконг — річка дуже багатоводна. Вона протікає територією Китаю, Лаосу, Кампучії, В'єтнаму, почасти править їм за державні кордони.

Жителі цих країн люблять рідну річку, вихваляють її за те, що напуває поля хліборобів, постачає населення чудовою гірською водою. Любов і пошана до річки зафіксовані уже в самій її назві — «мати вод».

Меконг — своєрідна річка. Поздовжній профіль гірської частини її течії нагадує ступці величезних сходів. Злами профілю свідчать про молодість: вона ще не встигла прорізати гори, щоб вирівняти свою течію, через те в руслі зустрічається багато порогів, бистротоків, водоскатів і водоспадів, які утруднюють або й зовсім унеможливають наскрізне судноплавство в межах гірської області.

Перед виходом на Кампучійську рівнину Меконг проривається через низький скелястий уступ — край плато Карат, де розчленовується на порожисті рукава.

На двох із найбільших рукавів, які мають назву Салафе і Пайхенг, розташовані бурхливі водоспади Кон (Кхон).

Нижче річка протікає спокійно, зрошуючи Кампучійську рівнину, названу народом «дарунком Меконгу».

Колись на цьому місці хлюпалися хвилі затоки Південно-Китайського моря. Поступово її заповнили наноси, які приносили з гір річка Меконг і її притоки. Так утворилася рівнина — одна з найбільших житниць цього краю.

Хто був першовідкривачем великих водоспадів Кон, і досі залишається таємницею історії.

Можливо, що першими європейцями, які побували в цьому районі, були голландські купці, котрі організували в XVI віці торгові центри в Бірмі й Сіамі та багато подорожували невивченими районами Індокитаю.

Їхні відкриття були величезними, але і єдиними географічними відкриттями того часу, бо протягом двох наступних віків доступ європейців в Індокитай був обмежений.

У другій половині минулого сторіччя Франція вела загарбницьку війну в Індокитаї. Зламавши мужній опір народів Кхмеру (Кампучії), В'єтнаму і Лаосу, вона встановила тут своє панування.

У 1866—1868 роках на річці Меконг працювала велика французька експедиція. Розвідати природні багатства і встановити можливість судноплавства по річках — такі були першочергові її завдання.

У звітах експедиції зроблено перший опис каскадів Кон європейцями. Ось коротенько що там говорилося:

«Водоспад Кон насправді являє собою ряд потужних водоспадів, причому найбільший з них міститься на рукаві Пайхенг. Там поміж бідно порослих травою скелястих островів величезна маса води широким фронтом падає вниз із висоти 70 футів і зникає в клоаці з піни, а потім у вигляді водоскату мчить по кам'янистому порожистому руслу, а далі, поминувши всі перепоны, тече по дуже залісеній місцевості. Ширина річки приблизно дорівнює тисячі ярдів. Враження, яке справляє водоспад, важко передати словами. Та ще грандіозніший водоспад Салафе, розташований біля підніжжя гори на однойменному рукаві річки. Величезна смуга води близько 2000 ярдів завширшки падає вниз, у хаос із білосніжної піни, що засліплює очі; при цьому вода реве, наче море під час сильного шторму. Нижче потік ділиться на 8—10 каскадів.

Водоспад Салафе — величне видовище, яке навіює думку про вічність руху й енергії».

Цей опис водоспадів Кон характеризує їх так точно, що, здається, зроблений він не понад двісті років тому, а вчора чи сьогодні.

Є ще третій водоспад — Дом-Мсом, але він менший, хоч і трохи вищий від своїх великих братів.

Таким чином, три велетенські водоспади-водоскати від 0,8 до 1,7 кілометра завширшки і висотою падіння від 15 до 21 метра та багато менш значних на інших рукавах Меконгу — ось що таке водоспади Кон.

За кількістю води, яку він скидає, Кон посідає друге-третє місце серед водоспадів-гігантів земної кулі, поступаючись першістю водоспаду Гуайра (Сеті-Кедас).

Після виходу з гір Меконг являє собою річку мусонного типу. Це означає, що від рясних літньо-осінніх дощів, які приносяться у цей край глобальними вітрами мусонами, річка в цю пору року буває дуже багатоводною.

Якщо середня витрата води перед навалою мусонів дорівнює в районі водоспадів 10—12 тисячам кубометрів на секунду, то під час літньо-осінньої повені вона потроюється.

Під час великої води рукава річки зливаються до купи, і водоспади стають ще більш величними. До них неможливо підійти. Гуркіт падіння води чути за десятки кілометрів. Від такого шуму і дивитися землі людині, що стоїть неподалік від водоспадів, стає моторошно. Вона відчуває себе пригніченою, жалюгідною піщинкою, зовсім безпомічною перед могутніми і грізними силами природи.

Зараз на берегах великого Меконгу настав мир. Відгрімилі і відійшли в минуле нещодавні страшні, кровопролитні роки війни. Безславно пішли звідси іноземні загарбники, зазнавши краху у своїх жорстоких спробах поставити на коліна свободолубиві народи Індокитаю.

І вже розробляються грандіозні проекти використання для добробуту людей могутньої сили ріки і її приток. Одним із найбільших діянь,

які будь-коли здійснювало людство, буде підкорення могутнього, неповторного, дивовижного Кону.

З берегів великої азіатської річки «матері вод», вирушимо в країну ранкової прохолоди — Корею, в гості до корейських піонерів.

У східній частині Кореї вздовж берегів Японського моря простяглися гірське пасмо Кімгансан, що означає Алмазні гори. Сила-силенна гірських потоків борознить їхні схили і часто зривається із скелястих урвищ, розбиваючись на дзвінкоголосі струмені, які виблискують у сонячних променях, наче алмазні перла. Чи не тому так образно названо ці гори?

У глибині Алмазних гір лежить мальовниче озеро Пак-Йон. У нього збираються води із гірських схилів, а надлишок їх скидається в ущелину розкішним райдужним водоспадом Пак-Йон.

Озеро і водоспад названі на честь бідного пастуха, хатина якого в давні часи стояла на березі цієї водойми.

Чим же прославився Пак Йон, скромний пастух, та ще в пору, коли в країні владарювали багатії, який видатний подвиг він здійснив?

Тільки стародавня легенда може відповісти на ці запитання.

Пак дуже любив дівчину Бен І із сусіднього села, вона також любила його. Обоє були молоді, мріяли про майбутнє життя, хай бідне, але радісне, дружнє. Вони зустрічалися біля озера і були щасливі.

Єдиною спадщиною, яка дісталася Паку від батьків, була блаженська хатина і красива старовинна флейта з перламутровою інкрустацією, на якій він віртуозно виконував найскладніші мелодії.

Хлопець пас череди багатіїв і з того жив.

Одного разу він пішов до батьків дівчини і попросив їх видати її за нього заміж. Але ті не хотіли породичатися з бідним і вже дали згоду віддати доньку в жінки синові місцевого багатія німому Кім Мену. З Паком їй заборонили зустрічатися. Не допомогли ні сльози, ні благання, бо доля дівчини була вирішена, тим більше, що батько напередодні одержав від жениха багаті подарунки.

Тоді Бен І вирішила втекти з дому. Написала листа і попросила ластівку передати його Паку.

Та підозріливий батько помітив таємні приготування доньки до втечі. Він ще надійніше замкнув її в хаті, пильно стежив за кожним кроком дівчини. І не встигла ластівка пугнути в небо, як старий підстрелив пташку і з листа дізнався про втечу, що готувалася.

Подальші події склалися драматично. Злий батько вирішив позбутися пастуха і підмовив Мена вбити його.

А Пак чекав звістки від коханої і виливав свою тугу в сумних мелодіях.

Одного разу він сидів на березі, поринувши у тяжкі думи. Не бачив, бідолаха, як підкрадався кущами Мен, не чув зрадливого шерехтіння. Зненацька, наче хижий звір, вискочив лиходій із засідки, блиснув кинджалом, і смертельно поранений юнак упав на землю. Із кволих рук випала флейта і по кручі скотилася в озеро.

Гудльфосс, славнозвісний Золотий водоспад, з яким пов'язано чимало легенд і переказів ісландського народу.

Водоспади Герсона на річці Шараваті в Індії.

ВОДОСПАДИ ЗАРУБІЖНОЇ АЗІЇ

Щоб приховати сліди страхітливого злочину, убивця кинув тіло в яр і завалив камінням.

Бен і нічого не знала, знемагала під замком, чекаючи відповіді на листа. Лихе передчуття закралося в її душу. Висадивши вікно, вона вирвалася з неволі і побігла до озера.

Ніхто не зустрів її. Хатина була пуста. Даремно гукала дівчина. Їй відповідала тільки далека луна в горах.

І тут увагу Бен і привернув предмет, яким бавилася прибережна хвиля. Це була флейта.

«Що сталося? Де Пак? Невже він потопув у озері?» — такі тривожні думки зароїлися в голові.

Схопивши флейту, Бен і притиснула дорожню річ до грудей. А очі щось шукали на поверхні води...

І раптом флейта заспівала голосом коханого. Вона розповіла, як він безмежно любив її, довго і марно ждав вісточок, сумував і свою тугу виливав горам і озеру. І як з ім'ям коханої на устах помер, убитий підлою рукою...

Бідоласна дівчина так гірко і невтішно ридала, що її сльози переповнили озерну улоговину і почали скидатися в ущелину дзвінкоголосим водоспадом.

А люди на згадку про бідоласного юнака-пастуха дали водоспаду його ім'я. Є в нього й інша назва — Алмазний.

Відтоді минули віки. Змінилося багато поколінь. Поступово забуваються сумні історії минулого. Їх витісняє світле життя, радість праці на землі, визволеної з-під колоніального гноблення, землі, яка заліковує рани після перемоги корейського народу в жорстокій і справедливій війні за свободу і незалежність.

Нині з різних куточків країни до водоспаду сходяться тисячі людей, щоб досхочу навітшатися його красою. Особливо багато буває тут молоді — студентів і школярів. Про водоспад складають пісні й вірші, він живе на полотнах художників, на сторінках газет і журналів.

Невдовзі після закінчення війни біля водоспаду побували радянські туристи.

«Якось — пише І. Грушвицький, — ми з'їздили до водоспаду Пак-Йон — одного з найбільших у Кореї. Він вразив нас своєю красою. Під водоспадом, немовби скинута згори рукою якогось велетня, лежить Драконова скеля. На її поверхні, відполірованої водою, чітко видно ієрогліфи — слова старовинної корейської пісні. Найчастіші гості водоспаду — корейські піонери, їхній табір розташований неподалік».

ЗЕМНІ Й НЕБЕСНІ БРИЗКИ ЗАХІДНИХ ГАТ

Цей водоспад нагадує знесамовитілого велетня, який тікає з пекла... Він, падаючи стрімко вниз, роздер поверхню скелі й намагається зруйнувати її дощенту...

С. Г. Форбес

РІЧКИ-АНТИПОДИ. ПОЛЮС ЗЛИВ. ЛЕГЕНДА ПРО РІЧКУ. ЧОТИРИ КРАСУНІ. РОЗПОВІДЬ НЬЮБОЛДА. ТАЄМНИЧИЙ ВОДОСПАД. РІЧКА-БОГІНЯ. «НЕБЕСНІ БРИЗКИ». ТІНІ МИНУЛОГО І СУЧАСНІСТЬ.

На величезних просторах південної частини півострова Індостану розкинулось плоскогір'я Декан — велетенська докембрійська брила. Його краї трохи підняті й утворюють гірські пасма — Західні і Східні Гати, обрамлені приморськими низинами.

Західні Гати — високий природний бар'єр, який відгороджує центральну частину плоскогір'я від Індійського океану; він простягнувся вздовж узбережжя на 1400 кілометрів.

Західні схили гір дуже круто, подекуди обривистими східцями спускаються до вузької смуги морської низини. Численні річки відзначаються малою довжиною і крутим падінням. Вони стрімко течуть по дну глибоких каньйоноподібних ущелин, часто утворюють пороги, водоскати, водоспади; більшість водоспадів має висоту 6—12 метрів. Але трапля-

ВОДОСПАДИ ЗАРУБІЖНОЇ АЗІЇ

ються і велетні, такі, як Йенна біля Махабалетавра, висота якого сягає 180 метрів, або водоспад Герсонпа — близько 250 метрів заввишки.

З грудня по травень тут стоїть спека, дмуть сухі вітри. Річки дуже міліють.

Та ось небо затягується важкими, розбухлими від вологи хмарами. Це прийшли східні мусони. Страхітливі зливи виливають на землю величезну кількість води. Повітря перенасичене вологою, температура його висока, через те душно, нічим дихати.

Після Черрапунджі¹ це другий полюс злив Індії. В окремі дні тут випадає до 300—400 міліметрів опадів — стільки, скільки інші країни світу одержують протягом року.

З річками коїться щось страшне. Вони розливаються, виходять із берегів і затоплюють приморську низину. Навіть малесенькі струмочки перетворюються на бурхливі потоки.

Серед річок Індії деякі вважаються священними. Це Ганг, Джамна, Шараваті, Кавері та інші; вони здобули собі добру славу тим, що здавна годують і напувають мільйони людей, які населяють їхні береги, чи віддають свою енергію, щоб дати їм світло і тепло.

Розповімо про дві такі річки — Шараваті й Кавері.

Річка Шараваті стікає із західних схилів Західних Гат. Її колиска — джерело на схилі гори біля селища Каван-Дурга, де, як розповідається у старовинній легенді, стріла, випущена з лука міфічним боголюдиною Рамою², пробила землю і випустила на світ узятє в полон джерело води. Шараваті означає «народжена стрілою».

Маючи великий нахил, річка стрімко мчить із гір по дну глибокої ущелини, з гуркотом перекочуючи каміння і брили. Приблизно на 110-му кілометрі від свого початку вона утворює каскад знаменитих водоспадів Герсонпа.

Герсонпа — це чотири водоспади, які ринуть із прямовисного скелястого обриву 255 метрів заввишки. Кожен із них своєрідний і по-своєму чарівний.

Правий, найбагатководніший, — водоспад Райя. Свою назву, розповідають, він одержав від імені одного з індійських раджив³, який наказав збудувати собі розкішну гробницю на скелі водоспаду.

Гребінь водоспаду складається із слюдяних сланців, не таких міцних, як тверді гнейси річища потоку, через те час від часу нависла частина

¹ Черрапунджа — індійське село на південному схилі узгір'я Шіллонг, найдоповітніше місце на земній кулі. Тут за добу іноді випадає до 1000 міліметрів опадів. (14. 07. 1876 року випало 1036 міліметрів). Шар води за дуже дощові сезони сягає висоти 5—6-поверхового будинку; наприклад, у 1856 році річна сума опадів досягла рекордної цифри — 23 метри!

² Рама — герой давньоіндійського епосу, втілення верховного божества Вішну в образі людини; вважається ввірцем чоловічої доблесті, вірності обов'язку, великодушності тощо.

³ Раджа — князівський титул в Індії (у Стародавній Індії — цар, правитель рабовласницької держави).

гребеня обвалюється. У 1845 році стався грандіозний обвал, коли від прибережних скель відірвалась і впала вниз велетенська кам'яна брила. Гуркіт від її падіння було чути за десятки кілометрів від водоспаду.

Майже навпроти Райї, в тій же частині зігнутого гребеня, розташований водоспад Рорер — Ревучий. Вода, скидаючись з обриву, спершу падає прямовисно, потім утворює стрімкий порожистий каскад, а далі знову падає в повітрі, на льоту з'єднується з водами Райї, після чого спільний потік лине в чорторий глибиною близько 40 метрів.

Чудовий третій водоспад Роккет — Ракета. Потік води спершу робить стрибок у повітрі з висоти близько 40 метрів, а решту 210 метрів стрімко скочується опуклою частиною скелі, утворюючи своєрідну дугу, яка нагадує траєкторію польоту ракети (звідси пішла його назва).

За своєрідну красу і чарівність цього водоспаду індійські поети називають його струмені діамантовими, а бризки — перлинами і зірками.

Однак неперевершеним за красою і граціозністю усі вважають четвертий водоспад, який має поетичну назву Голуба Дама. Відома й інша назва цього водоспаду — Індуська Королева.

Струмені води, падаючи з великої висоти, розбиваються на міріади бризок, що дало привід одному з поетів дати таке визначення: «...водоспад — це повітряна тонка вуаль, зіткана із срібних ниток, розпущувана руками невидимого велетня...»

Водоспади Герсоппа добре спостерігати тільки в той час, коли води в річці мало; у розпалі мусонів через гребінь водоспаду переливається 3000—3500 кубометрів води на секунду, тобто вдвічі більше, ніж тече води у Дніпрі.

У цей час до водоспадів не підступитися. Їх уже не чотири, а реве і гуркоче один величезний скажений водяний звір, схований у хмарах туману, бризок і водних випарів.

Одному з мандрівників минулого віку, капітану Ньюболду, все-таки пощастило спостерігати за водоспадом під кінець повені. Ось що він побачив:

«Я ліг на край обриву і, ризикуючи життям, підсунувся якомога ближче до самого урізу води й зазирнув у безодню. Я побачив таке, що вразило мене до глибини душі. Це переважало все, що довелося якось спостерігати біля кратера Етні. Мені без кінця хотілося дивитися в цю вируючу безодню, куди скидаються і де безслідно зникають у тумані води могутньої річки Шараваті...»

За своєю довжиною, яка дорівнює лише 180 кілометрам, річка Шараваті просто пігмей порівняно з річковими гігантами, на яких розташовані водоспади-велетні, такі, як Вікторія на Замбезі, Ніагара на однойменній річці, Кон на Меконзі. Та бувають періоди у житті Шараваті, коли її водоспади Герсоппа можуть помагатися з велетнями не тільки своєю красою, а й кількістю води, що падає.

Нині їхня велич трохи применшена тим, що частина води відводиться до гідроелектростанцій Джог (імені М. Ганді) і Шараваті.

У найближчі роки водоспад ще активніше почне служити індійському народу: на річці створюється каскад нових могутніх гідроелектростанцій; невдовзі тут виникне один із найбільших енергетичних вузлів південної Індії.

Свою назву водоспад дістав від селища Герсоппа, розташованого нижче по річці. На цьому місці колись було велике стародавнє місто Кшемапура (Квітуче). У давнину ним управляли жінки. Остання правителька Бхаїрдеві померла на початку XVII віку. Приблизно в той же час місто захопили сусідні ворожі племена і зруйнували.

Вважають, що водоспад був відомий із глибокої давнини; так, у великому старовинному індійському епосі «Рамаяна»¹ є згадка про якийсь водоспад. Назва його не дається, через те він і досі залишається історико-міфологічною загадкою.

Ось про що там розповідається:

Міфічний цар Айодг'ї (сучасний Ауд) Рама взяв за жінку царську доньку Сіту, перемігши в єдиноборстві своїх суперників, які також домагалися руки цієї дівчини. Він зумів вистрелити з важкого лука, якого інші юнаки навіть підняти не могли.

Коли його батько, цар Дашаратха, постарів і не міг далі управляти державою, то вирішив зробити Раму своїм наступником.

Але проти цього постала Кайкея, третя дружина Дашаратхи, яка зажадала, щоб правителем став її син Бхарара, а Раму вигнати за межі країни.

Колись дуже давно Кайкея врятувала життя Дашаратхи, і він тоді дав собі обітницю виконати двох будь-яких її бажань. Через те цареві довелося виконати вимоги лихого Кайкеї.

Разом із Рамою, котрий збирався в дикі місця Дандакаю (країна, яка лежить на південь від течії річки Нарбади), хоче іти й Сіта. Але Рама розрає дружину, переконує її залишитися:

О благородна, слухай-но
Поради доброї: облиш
Бажання скрізь за мною йти.
Не радість обіцяє ліс,
А безліч злигоднів і бід.
І водоспаду грізний шум
З гарчанням лева злився там.
Жахливий ліс! Там болота
І ріки перепиняють путь...

(Рамаяна)

¹ Епос складено між 4 віком до нашої ери і 2 віком нашої ери. Містить опис життя і подвигів національного героя Рами. Був джерелом для творів поезії та образотворчого мистецтва протягом багатьох віків.

Сіта не послухала Раму й пішла разом з ним у вигнання, у дикі ліси Південної Індії. Пробувши там деякий час, Рама повернувся і став правителем країни.

В іншому місці індійського епосу згадується «водоспад-литаври». Таке порівняння дається, напевне, тому, що він шумний і великий.

Про який же водоспад говориться в «Рамаяні»?

Не виключено, що мова йшла про Герсоппу. Він — один із найбільших водоспадів Індії, найближче розташований до Айодг'ї і тому був відомий у ті далекі часи.

А тепер вирушимо на східні схили гір Західні Гати, де бере початок річка Південної Індії — Кавері. Вона перетинає південну частину Індостану і впадає в Бенгальську затоку.

Збігаючи з Майсурського плато, річка утворює величні водоспади, про які народ склав легенди і перекази.

Кавері ще відома як Дакшіна-Ганга¹ і в народі вважається священною, такою ж, як і легендарна річка Ганг.

У стародавній індійській міфології так пояснюється походження річки.

У Вішну² була донька Вішну-Мея. Він вирішив послати її на землю, до людей і наказав мудрецю й чарівникові Агаст'ї перевтілити її в людський образ.

Агаст'я зробив Вішну-Мею вродливою дівчиною. Коли її ліпив, то очі взяв в оленя, граціозність у газелі, лагідність у голубки, вірність у собаки і тільки вроду — в небес.

Так з'явилася красуня Лопамудра, і кращої за неї не було на всьому світі.

І тут сталося непередбачене: Агаст'я так покохав дівчину, що не міг без неї жити, і вона стала його дружиною.

Довелося дівчині роздвоїтись: небесну частину взяв Агаст'я, а земна перетворилася на річку Кавері; і потекла вона до людей робити їм добро: зрошувати землі й удобрювати їх родючим мулом.

Хоча Кавері протікає через місцевість, де випадає не так багато опадів, як на західних схилах гір, але річка ніколи не пересихає, а нижче впадіння притоки Каббані стає повноводою — ширина її досягає 400 метрів.

Невдовзі Кавері ділиться на два великі рукави; між ними лежить острів Шівасамурдрам.

¹ В Індії річка Ганг — жіночого роду, її називають Ганга.

² У дуже поширеній в Індії релігії — індуїзмі, що виник в епоху раннього середньовіччя, верховним божеством є Трімурті — трійця: Брахма, Вішну і Шіва. Брахма в уяві релігійних фанатиків — творець світу і всього живого; його зображують четвероруким і четверолицим, з обличчями, оберненими на чотири сторони світу. Шіва — бог-руйнівник, який уособлює грізні сили природи, зміну життя і смерті; він зображується багаторуким і багатолицим, з емблемою річки Ганг на чолі; Вішну — бог-хранитель, який уособлює живу природу.

От ми нарешті й наблизились до водоспадів. Вони містяться біля нижнього краю острова з такою мудровою назвою.

Водоспади розташовані на обох рукавах річки: на лівому — Гангана-Чуккі — «небесні бризки», на правому — Бар-Чуккі — «могутні бризки»; висота першого близько 90 метрів, другого — 55. У водоспадів широкі гребені (понад 200 метрів).

В сухі пори року по річці проходить 200—300 кубометрів води за секунду, зате під час літніх мусонних дощів втрата води збільшується в десятки разів. Кавері стає багатоводною, як Волга.

Роз'єднані раніше водоспади зливаються в одну ревучу лавину вод, на яку навіть дивитися страшно, така вона могутня і велична!

Нині водоспади почали втрачати свою первісну красу, бо віддають частину своїх вод гідроелектростанції, збудованій у цьому районі. Користь від водоспадів буде ще більша, коли стануть до ладу нові запроектовані ГЕС.

Поки що водоспади живі. Розкішна субтропічна рослинність, строкаті барви скель з домінуючим рожевим і пурпуровими тонами, перлисто-молочна білизна падаючих вод, тіні минулого, зафіксовані в стародавніх легендах і переказах, надають «небесним» і «могутнім бризкам» річки Кавері надзвичайної краси й чарівності.

Тіні минулого — це стародавні легенди й перекази, пов'язані з островом Шівасамурдрам і водоспадами.

Ось яке повір'я було поширене про цей острів. Розповідали, що там жив лихий чародій Муні, який не любив, коли хтось із людей, забувши про небезпеку, з'являвся в його володіннях.

Тоді Муні перекидався в красиву дівчину, і та заманювала сміливця у воду. Тут прикутий до скелі велетень ханав бідолашного і з жахливим криком кидав у безодню вируючих вод.

Місцеві жителі дуже боялися Муні й обходили острів.

Народна фантазія населяла водоспади таємничими істотами, переважно злими духами.

В одній із стародавніх легенд розповідається, що в далекому минулому поблизу водоспаду було багате квітуче місто. Правив ним якийсь Нанді.

Цей раджа уславився тим, що був страхотливим ненажерою. На всіх бенкетах він ставав переможцем, і все через те, що знав один секрет, про який ніхто не здогадувався. Під час бенкету Нанді за допомогою чародійства перетворював у невидимку одного із своїх найбільш ненажерливих слуг, і той разом з господарем пожирав неймовірну кількість наїдків.

Одного разу підкуплений слуга виказав свого господаря, і того викрили.

Дізнавшись про зраду, раджа жорстоко помстився. Він наказав дати зрадникові сто палиць, прив'язати до колоди і пустити по річці до водоспаду.

Але така жорстокість не минулася йому, родичі слуги звернулися до верховного брахмана¹ зі скаргою на кривдника.

Брахман вирішив, що в раджу вселився злий дух. За його повелінням Нанді посадили на рудого коня, зав'язали очі і зіпхнули у водоспад Ганга-Чуккі.

Так одне зло було покаране другим.

Сучасність витіснила в небуття чародія Муні і злих духів водоспадів. Нині народи Індії будують нове життя, де рушійною силою розвитку суспільства стали знання і технічний прогрес.

Це практично втілюється в енергетичному і меліоративному будівництві, яке розгорнулося в країні, у тому числі і в басейні річки Кавері, природні ресурси якої починають використовуватись дедалі ширше на благо трудового народу.

¹ Брахмани — в Стародавній Індії жерці, які керували обрядом жертвоприношення, чинили суд між людьми і т. д.

Африка — материк дивовижних контрастів. Поряд із величезними рівнинами тут є високі гори, майже безлюдні пустелі змінюються саванами — лісостеповими районами, які переходять у центральних областях у вологі тропічні ліси. Величезні пересохлі русла-вади борознять поверхню пустель на протязі сотень кілометрів, а в не так засушливих районах течуть ріки-велетні, повноводі протягом усього року чи в сезон дощів. Одні райони такі пустельні, що можна їхати годинами і не зустріти людини, в інших же місцях вирує людське життя, процвітаючи там, де є вода, де течуть ріки і виклинюються прісноводні джерела. Річкова мережа Африки добре розвинена тільки в центральній і південній частинах материка, які перетинаються річковими гігантами — Нігером, Конго, Замбезі і річкою Оранжевою. У північно-східній частині континенту тече легендарний Ніл, який живиться дощовими водами Екваторіальної Африки і котить їх через безводні пустелі. Його долина — величезна оаза, де проживають мільйони жителів Судану і Єгипту. Збігаючи з Абіссінського нагір'я і гірського підвищення Екваторіальної Африки, притоки Нілу утворюють численні пороги і водоспади, з-поміж яких найбільш відомі Ріпон, Оуен-Фоллс, Морчісон. Крім того, могутній Ніл, уже вийшовши на рівнини і плато Судану й Сахарі, утворює шість знаменитих порогів-водоскатів, катарактів, нижні з яких нині затоплені водосховищем, утвореним Асуанською греблею. Безліч водоспадів є на Конго і її притоках (водоспад Стенлі, наприклад). А найвідоміший із африканських водоспадів-гігантів — Вікторія — відкритий у минулому віці мандрівником Давідом Лівінгстоном. Другий, також грандіозний, але маловідомий світу водоспад Ауграбіс міститься на річці Оранжевій у безлюдному районі, який межує з великою африканською пустелею Калахарі. Про ці водоспади-велетні ми й розповімо детальніше.

ГРИМУЧИЙ ДИМ

Потоки вод, що одягли її,
Зриваючись, мов скло, об камінь б'ються,
І клуби піни кільцями злітають,
І пара струменів легко ввись,
Сховавши колонади водоспаду;

Він блиском барв нагадує веселку,
Полудня горду сонячну тіару,
Ночами ж білий він,
Мов Шлях Молочний,
І зорями завітчаний дрібними...¹

Б. У. Вілаказі

ТАЄМНИЧА МОСІ-ОА-ТУНЬЯ. ЗАЧАРОВАНИЙ ДАУД.
ГРИМУЧИЙ ДИМ. ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО МАНДРІВНИКА.

Приблизно за десять кілометрів до Мосі-оа-Туньї він побачив п'ять велетенських білих стовпів, які здіймалися високо в небо. Там вони з'єднувалися з хмарами і ставали темними, як дим. Це було наддивовижно красиве і величне видовище.

— Пливемо далі, друзі! — сказав мандрівник, і чорношкірі гребці налягли на весла.

Коли до заповітного місця лишалось 800 метрів, він вийшов з великого човна і пересів на інший, менший і легший.

— Такеленг, ти підеш зі мною, візьми ще кого-небудь. Уміло кероване двома неграми, поминаючи коловертні і скелясті островці, легке каное швидко плило вниз по широкій річці. Пасажиром був

¹ Переклад Л. Солонька.

європеець. Привітне засмагле обличчя його осявала добродушна посмішка. Він пильно дивився вперед. Часом з його уст зривалися вигуки подиву і захоплення. Намагаючись розглядіти щось попереду, він робив рвучкі нетерплячі рухи.

— Обережно, Дауде! Так можна й перекинутись, і тоді не минути лиха. Мосі-оа-Тунья проковтне всіх. Вона жартів не любить! — так повчально, звертаючись до європейця, говорив старший із негрів.

— Не бійся, старий, до цього не дійде. Приставай-но он до того острова. Звідти, напевне, все буде добре видно. Ну-бо, натисни, Такеленг, натисни!

— Ох, небезпечно, Дауде, дуже небезпечно! А раптом не впораємося з течією, що тоді? Пропадемо ні за що... І чого тебе несе в саме пекло! — неспокійно бурчав негр, а сам налягав на весло, покрикуючи на свого товариша, щоб точніше кермував на острів.

Мандрівник не чув бурчання негра. Його увага повністю була прикута до того, що було попереду.

Широка велична Замбезі швидко котила свої води поміж високих зелених стін лісу. Довкола все буйно цвіло. З каное видно було вкриті рясним цвітом дерева. Вражали різноманітність їхніх видів, яскравість барв. Часто зустрічалися граціозні пальми з перистим листям, сріблясті могопи, темнокорі моцоурі, велетні-баобаби.

Людину, яку негри поштиво називали Даудом, не захоплювала розкішна краса рослинного світу: усе це було давно знайоме. Його цікавила таємничка Мосі-оа-Тунья, про яку не раз доводилося чути за роки поневірян по Південній Африці.

Та скільки не розпитував він, ніхто з негрів нічого певного не міг розповісти про неї, навіть сам вождь племені макалоло Себітуане. Із його слів Дауд зрозумів, що Мосі-оа-Тунья — величезний водоспад, який утворює страшний гуркіт, і над ним високо в небо здіймаються п'ять стовпів гримучого диму.

Негри, пояснив Себітуане, відчувають забобонний страх перед Мосі-оа-Тунєю, бояться наблизитись до цього місця, опасаючись помсти злих духів, які там живуть.

Коли ж Дауд у свою чергу розповідав про свою далеку батьківщину, Себітуане по-дитячому наївно спитав: «Чи є в твоїй країні гримучий дим?»

І ось Дауд тут, на підступах до Мосі-оа-Туньї. Себітуане дав йому кілька надійних провідників, найхоробріших воїнів свого племені.

Каное наблизилось до місця, звідки видно було п'ять величезних стовпів нуртуючого диму, немовби від велетенської пожежі. І гул довкола стояв такий сильний, що заглушав голоси людей, які пливли в каное.

Спритно маневруючи, негри підігнали човен до острова, витягли його на скелястий берег і вирушили до протилежного краю острова.

— Стій, Дауде! Иди за мною. Тут дуже небезпечно. Оступившись, і тоді кінець! Дивись уважно під ноги, — так, наче дитину, повчав старий негр європейця.

ГІГАНТИ АФРИКИ

— Тепер порачкуємо, та потихеньку, не поспішаючи...

І всі троє повільно поповзли до краю обриву.

Якби на місці Дауда був хтось інший, він би з жахом відсахнувся з переляку, побачивши глибоку безодню, на дні якої клокотів киплячий котел. Але Дауд за багато років поневірян по горах і нетрах Африки звик до всяких несподіванок і небезпек.

— Так он яка Мосі-оа-Тунья, слів не знаходжу... — шепоче він і не може очей одвести від величної панорами.

Він бачить, як потоки, розділені островами на гребені височенного скелястого обриву, білосніжними лавинами скочуються вниз, падаючи з великої висоти на дно прірви, де панує хаос із виручої води, бризок і піни, і звідти шугає в небо велетенський стовп чи то пари, чи диму.

«Це один із тих п'яти стовпів, які було видно на підході до водоспаду», — подумав Дауд. Він бачить і нижню частину білосніжного стовпа, оперезану двома дугами райдуг, так яскраво розцвічених, що вони здаються витканими з блискучих волокон шовку.

Такеленг квапить:

— Ходімо, Дауде, вже пора! А раптом запаморочиться голова? Мосі-оа-Тунья підступна, може зачарувати людину, потягти до себе... Пора йти!

Дауд ніяк не може одвести очей від феєричного видовища. Він приголомшений побаченням і не знаходить слів, щоб висловити своє захоплення.

Про це свідчать скупі рядки його щоденника: «...Перед нами постало чарівне, незвичайне видовище величного водоспаду. Намагатися змалювати його словами — безнадійна річ... Мосі-оа-Тунья така незвичайна, що завжди повинна здаватися чудом...»

Це було 17 листопада 1855 року. І тільки наступного, 1856 року, коли він повернеться в Англію, все ще перебуваючи під враженням побаченого, він докладніше опише водоспад у своїй книжці «Подорожі й дослідження місіонера в Південній Африці», яка була видана у багатьох країнах світу і принесла йому заслужену славу.

Читач, напевне, вже здогадався чи впізнав цю людину. Так, це був славетний мандрівник минулого сторіччя Давід Лівінгстон. У 1841 році він прибув до Африки як місіонер, щоб проповідувати слово боже. Однак невдовзі переконався, що місіонерська діяльність — не його покликання, тим більше, що африканці не виявляють бажання стати «паствою христовою». І він став географом-натуралістом, мандрівником.

Присвятивши дослідженням Африки багато років своєї діяльності, Лівінгстон зробив ряд великих географічних відкриттів, перший із європейців побував у різних частинах континенту, на невідомих доти річках і озерах.

Одного разу від місцевих жителів він дізнався, що в південній частині материка тече велика річка. Вона дуже зацікавила мандрівника. «Відтоді дедалі більше й більше мене брала надія відкрити водний шлях у зовсім ще не обстежених і густонаселених областях...» — писав він. Лівінгстон гадав, що цю невідому річку можна використати як судно-

плавний шлях у глибину африканського континенту, щоб принести темним народам європейську культуру, ввозити товари, медикаменти, промислові вироби і, найголовніше, ліквідувати ганебну торгівлю людьми.

У своїх працях Лівінгстон твердив, що «африканець — це людина в повному значенні цього слова, і йому мають бути надані всі блага європейської цивілізації».

Справжній друг чорношкірих людей наївно вірив у це. І як же він помилився! Вторгнення білих в Африку принесло африканським народам не культуру і свободу, а рабство, хвороби, загибель.

Захоплений своїми благородними ідеями, Лівінгстон здійснює ряд багаторічних експедицій у глибину африканського континенту. Вірними супутниками в його нескінченних виснажливих походах були друзі-негри.

У пошуках заповітної «великої ріки» Лівінгстон ішов від однієї річки до іншої. Негри дивувалися. «Хіба тобі мало води в цій річці? — питали вони. — Ми п'ємо з неї і задоволені. Невже ти такий жадібний, і тобі треба все нова і нова вода?»

Нарешті, подорожуючи по Південній Африці, Лівінгстон прийшов на річку Замбезі — найбільшу водну артерію цієї частини континенту.

Деякі біографи Лівінгстона відзначають, що він любив обстежувати річки, але водоспади викликали в нього почуття досади, бо заважали наскрізному судноплавству.

Через те, коли мандрівник побачив водоспад на Замбезі, то водночас був захоплений його величиною і засмучений тим, що ця непереборна перешкода розривала річку на дві частини. Повідомлення провідників про те, що Замбезі на решті своєї течії вільна від великих порогів і водоспадів, утішило його.

По праву першовідкривача Лівінгстон назвав водоспад на річці Замбезі Вікторією, на честь королеви, яка правила тоді Англією. Назва прижилася на картах світу, але місцеве населення не визнало її і, як і колись, називає водоспад Мосі-оа-Тунья, що означає «гримучий дим». Є й інша, не менш поширена назва — Чонгуе — «райдуга».

Що ж являє собою цей водоспад?

Він, власне кажучи, складається з численних великих і малих водоспадів. Великих, найголовніших, — п'ять. Кожен із них має свою назву.

Той, що ближче до південного берега, називається Горлом Диявола; він скидає величезну кількість води і страшенно реве. Через те й дістав таку своєрідну назву.

За ним іде Головний водоспад, поряд — Райдужний, найближчий до краю — Східний. Усі вони падають із висоти 90—120 метрів на дно глибокої і вузької тріщини в земній корі, яка несподівано розвертається на шляху річки Замбезі.

Одні водоспади мають вигляд завіси, інші, розбиваючись об скелясті уступи, утворюють каскади із східчастих водоспадів і водоскатів.

Весною, в сезони дощів, Замбезі стає багатоводною, бурхливою, і тоді водоспади скидають із своїх гребенів величезну кількість води — 10—12

тисяч кубометрів на секунду. В сухі сезони року — з вересня по грудень — води в річці мало, і водоспади поводять себе спокійніше.

У тиху безвітряну пору величезні маси водяної пилуки у вигляді хмар підіймаються до неба п'ятьма гігантськими стовпами. Їх видно за 20—25 кілометрів від цього місця. А гуркіт і ревіння падаючих вод чути за кілька кілометрів.

Із хмар, утворених водоспадом, мрячить дощ і, розсіюючись над околицями, зрошує землю; через те все тут вкрито розкішною рослинністю. Великий масив біля водоспаду так і називається — Дощовий ліс.

Нижче водоспаду через ущелини перекинута залізничний міст. Коли проходить поїзд, пасажири висуюються з вікон, щоб порозкопувати під освітленим дощем. Дар водоспаду спекотливого африканського дня досить приємний!

У погожі сонячні дні над водоспадом сяє одразу кілька райдуг. Вони цвітуть навіть уночі при яскравому світлі місяця.

Розколина, куди потрапляють води Замбезі, довга, але вузька. З неї є тільки один тісний вихід, куди й рине річка бурхливим, виручним потоком. Далі вона тече у глибокому, вузькому зигзагоподібному каньйоні Батоку; глибина сягає тут 20—30 метрів.

Найкращий опис водоспаду залишив усе-таки не Лівінгстон, а його сучасник натураліст Джеймс Чепман. Ось уривок із цього опису:

«Ми стояли перед чарівним творінням природи, у якому поєдналася сучасник натураліст Джеймс Чепман. Ось уривок із цього опису: «Ми стояли перед чарівним творінням природи, у якому поєдналася дивовижна різноманітність таких грандіозних і напрощуд красивих явищ, що вони викликали одночасно жах, захоплення і справжню радість. Глибока безодня викидала в небо величезні густі хмари найдрібніших бризок і водяного пилу, а промені призахідного сонця вигравали в двох-трьох дивовижних райдугах... Вони тут такі живі і яскраві, яких ви ніколи не побачите на небі. Нижня була така сліпуча, що на неї майже неможливо дивитися. Підіймаючись угору, райдуги досягли хмар над водоспадом... Сила-силенна струменів пари, які швидко линули вгору, проходячи крізь широкі живі смуги райдуг, так дивовижно схожі на язички полум'я, що я навіть повірив у це... Потік із скелястого гребеня навально падав у глибину безодні, нагадуючи велетенські складки з білосніжного драпірування, водяні патли, що зненацька виникали на краю чорних скель, блищали на сонці, наче діамантові нитки. Картина різьблена, щоб повторитися знову...»

Лівінгстон, перед тим як залишити водоспад, посадив біля нього сад і на одному з великих дерев вирізав свої ініціали й дату — 1855. Кажуть, що це дерево збереглося до нашого часу.

Неподалік від водоспаду стоїть пам'ятник Давиду Лівінгстону. Його ім'ям названо розташоване поблизу місто, де є музей. У ньому зібрано велику кількість експонатів, пов'язаних із життям і діяльністю видатного мандрівника.

«МІСЦЕ ВЕЛИКОГО ШУМУ»

...У дикій кам'янистій місцевості є одне з чудес Африки, майже нікому не відоме. Я маю на увазі Ауграбієс, найвищий водоспад на африканському континенті.

Пєне Б'єрре

ПРИГОДИ СОЛДАТА-ВТІКАЧА. ПОМІЖ «ЛЮДЕЙ ІЗ ЧАГАРНИКА». «МІСЦЕ ВЕЛИКОГО ШУМУ». ПРИМХИ ОРАНЖЕВОЇ РІКИ. ЩО БАЧИВ НЕЛЛ. ДИВОВИЖНІ АНТИПОДИ.

Чоловік, що лежав на долівці, глухо застогнав і розплющив очі. Він поступово приходив до тями, але гнітючий біль не давав змоги підвести голову. З подивом він роздивлявся низький навіс із гілок чагарника і трави, який захищав від сонячного проміння.

Над ним схилилося пласке і дуже поморшене обличчя людини, яка з цікавістю впритул розглядала хворого. Потім усе знову кудись провалилося, і він знепритомнів. Через кілька годин прокинувся. Можливо, тому, що хтось наполегливо термосив його. І знову він побачив те саме обличчя, та цього разу воно ясніло в привабливій усмішці.

Перед хворим стояв маленький на зріст дідусь, який тримав у руках шкаралупу і пропонував випити налиту в неї рідину. При цьому чоловічок видавав якісь дивні, схожі на клацання, звуки.

ГІГАНТИ АФРИКИ

Хворий сів і розглянувся довкола. Він був у невеликій хатині, збудованій абияк із стебел і віття чагарника, з голою долівкою.

Біль у голові трохи вщух. Зате дуже давалися взнаки голод і спрага. — Де я? — спитав він у жовтошкірого чоловічка. Вкриті густими зморшками обличчя і беззубий рот, а також довколишня обстановка свідчили про те, що цей чоловічок старий і бідний.

Не діставши відповіді, хворий жадібно випив запропонований напій. Потім з'їв якісь гіркі плоди.

Це підкріпило його і влило свіжі сили у виснажене тіло. Хворий підвівся і, похитуючись, вийшов із хатини. За ним пішов дідусь.

Удвох вони стояли біля входу в хатину. Довкола лежала пустеля. Тільки де-не-де видно було гілки миршавого низькорослого чагарника.

Один був білий, високий на зріст європеєць, із голубими запалими очима й густою, скуйовдженою, давно не чесаною бородою, яка ховала вольове підборіддя і різкі риси обличчя.

А поруч стояв майже вдвічі нижчий за нього, маленький, худий і кістлявий чоловічок; крім пов'язки на стегнах, на його тілі нічого не було.

На голосні, з клацанням крики дідуса збіглося нечисленне населення селища — жінки, старі, діти. Усі вони були низькорослі й жовтошкірі.

Ті, що зібралися, здивовано позирали на білого, якого вперше бачили в своєму житті. Вони тупцюли довкола, боязко приторкуючись до одягу і рук незнайомого, перемовлялися між собою за допомогою таких же дивних звуків.

Білий також уперше бачив цих маленьких людей, хоч раніше чув, що в напівпустельних районах Південної Африки, посеред савани і чагарників, живуть племена низькорослих людей — бушменів. Ці люди — справжні дикуни. Вони бояться європейців і при їхній появі поспішають сховатися в заростях чагарників, де почувують себе як дома. За це європейці прозвали їх бушменами, що в перекладі з англійської означає «люди з чагарників».

Як же сталося, що білий європеєць опинився в глибині африканської пустелі, сам, чужий серед незнайомого племені диких бушменів?

Ця історія трапилась понад два століття тому, в епоху, коли судна португальців, французів, англійців і голландців шастали по білому світі, захоплюючи і поневолюючи «нічийні» землі.

Європейці успішно колонізували Африку — «чорний континент», багатий на природні ресурси і живу силу — «чорний товар» — негрів.

Джакоб Хендрік Вікар, голландець за походженням, був солдатом в одному з колоніальних поселень, заснованих Голландською Ост-Індською компанією¹. Незадоволений жорстоким поводженням, Вікар і кілька

¹ Голландська Ост-Індська компанія була заснована в 1602 році з метою розвитку торгівлі Нідерландів із країнами Південно-Східної Азії — Індією, Індонезією, Китаєм. Для покращання постачання кораблів по дорозі в ці країни на південній окраїні Африки було засноване постійне поселення Капштадт (місто на мису), пізніше перейменоване англійцями в Кейптаун.

його товаришів утекли в глибину африканського материка. Якщо до цього додати, що вони мріяли розбагатіти, то причини дезертирства можна зрозуміти.

Але рожевим мріям утікачів не судилося збутися. Що далі вони втікали, побоюючись погоні, то суворішою і негостиннішою ставала місцевість.

Стало сутужно з водою і харчами. Іноді доводилося відбиватися від готтентотів¹, хоч це було й неважко: при першому ж пострілі дикуни в паніці розбігалися.

Одного разу сталося щось жахливе. На стоянку білих знезапче напали дикуни і перебили всіх. Цілоком випадково Вікар залишився живий. Тяжко пораненого, непритомного, його підібрали бушмени, що проходили мимо, і понесли у свій табір.

Так він залишився жити з ними.

Вікар не скоро звик до своєрідного життя бушменів.

Ці маленькі люди (на зріст не більше 150 сантиметрів) з жовтуватокоричневим кольором тіла були вільними синами пустелі, які жили за рахунок того, що давала їм природа.

Вони вели кочовий спосіб життя. За притулок їм правив жалюгідний курінь із стебел і гілок чагарника, де не було ніяких меблів. Примітивне начиння дикуни носили з собою.

Їжу добували з допомогою списів, луків, стріл, отруєних швидкодіючою отрутою.

Якщо не вдавалося вбити антилопу, вівцебика чи іншу тварину, їли коріння, ящірок, гадюк, гризунів та всяку іншу живність, аж до комах включно.

З'ївши все, що тільки можна було знайти, бушмени залишали спустошений ними район і відкочовували в інший.

У них не було свійських тварин і птиці. Єдиним супутником життя бушменів є собака, схожий на шакала. Він незмінний помічник у полюванні на дичину.

У вік технічного прогресу, у вік електрики й атома, коли людина, оволодіваючи багатьма силами природи, домоглася нечуваних успіхів, побувала на Місяці, послала в космос сотні супутників, послала своїх гінців на інші планети, ці люди й досі живуть так, як жили їхні предки в кам'яному віці.

У бушменів немає писемності. Лічити вони вміють тільки до трьох. Не знають землеробства, ткацтва, гончарства, тобто того, що було відомо народам світу тисячі років тому.

Між собою бушмени розмовляють за допомогою особливих клацаючих звуків. Вивчити їхню мову європейцеві надзвичайно важко.

¹ Готтентоти — народність у Південно-Західній і Південній Африці. У XVII і XVIII віках вели запеклу боротьбу з голландцями й англійськими колонізаторами, в результаті якої були майже винищені. Частина готтентотів нині працює батраками на фермах європейців, частина живе у відведених для них резерваціях.

Разом з тим, ведучи жорстоку боротьбу за існування, бушмени дуже життєрадісні, добродушні й довірливі, як діти.

Колись бушмени були господарями величезного краю, який простягся від берегів Атлантичного океану до гір Ботсвани.

Вторгнення європейських колонізаторів з півдня і навала в ці краї африканських племен з півночі поклали край їхньому безтурботному існуванню.

І ті й ті нещадно виписували маленьких беззахисних людей. Особливо лютували європейці: вони полювали на бушменів, як на диких звірів.

Гнані всюди, бушмени змушені були рятуватися в пустелі Калахарі, в диких місцях Ботуленду і Ботсвани. Невеликі групи їх і нині поне-віряються по Анголі, Намібії, а також у Південно-Африканській Республіці, де вони зазнають расової дискримінації.

Та поведемо далі нашу розповідь про втікача.

У ті часи європейці ще не встигли проникнути далеко в середину африканського континенту. Більш-менш мирно вживалися бушмени і готтентоти. Землі вистачало всім.

Вікару сподобалися прості, добродушні дикуни. Він подружив з ними. І вони звикли до білої людини.

Поневіряючись разом із бушменами, Вікар одного разу потрапив у місцевість, звідки долинав якийсь дивний неугавний гул, схожий на далекий шум морського прибою.

— Це Аукеребіс! «Місце великого шуму», — сказали йому готтентоти, — туди ходити не треба. Дуже страшно! Там живуть злі духи. Чуєш, як вони розмовляють, галасують і б'ються між собою? Якщо ти прийдеш туди, вони схоплять і втоплять у Великій воді!

Умовивши кількох молодих готтентотів супроводжувати його в похіді, він вирушив до місця шуму.

По дорозі довелося переправлятися через великі й малі бистроплинні річки. Нарешті мета була досягнута — Вікар наблизився до велетенського водоспаду. Він пішов до нього сам, готтентоти, побоюючись злих духів, відмовилися йти далі.

Нічого подібного Вікар досі не бачив. Наче заворожений, не міг одвести очей від панорами грандіозного водоспаду, що постала перед ним.

Це було у вересні 1778 року.

Вікару кінець кінцем набридло бродяче життя. Він повернувся до своїх, і його простили. Охоче розповідаючи друзям про свої пригоди, Вікар поділився і враженнями про грандіозний водоспад:

«Коли я підійшов до Великого водоспаду, то мене оглушило ревіння води. Здавалося, що вся річка нестримно падає вниз із високого кам'яного урвища. Над місцем падіння води високо вгору підіймається білий потоп, наче дим від великого вогнища. Коли у водоспад потрапляє гіпопотам, то він гине. Буває, що річка міліє, і тоді в природних котлах біля підніжжя водоспаду дикуни добувають багато риби...»

Це був перший опис водоспаду, зроблений європейцем.

Як це нерідко буває, про першовідкривача водоспаду надовго забули, і тому честь його відкриття часто неправильно приписують англійцеві Георгу Томпсону.

Томпсон багато подорожував по Африці і в районі водоспаду побував у 1824 році, тобто через піввіку після Вікара. Повернувшись у Лондон, він написав книгу про свої подорожі по Південній Африці, в якій розповів і про водоспад.

До нього він пробрався у супроводі кількох провідників. Дорога пролягала по краю прямовисного урвища над потоком, що шаленів далеко вниз.

Подорожні просувалися повільно, обережно, бо кожен необачний крок загрожував загибеллю.

Потім він розповідав:

«Нарешті ми видерлися на скелю на березі ревучого потоку, звідки відкрилося дивовижне видовище. Уся вода річки, за винятком тієї, що тече в кількох рукавах, які ми долали по дорозі до водоспаду, одразу падає грандіозним каскадом із висоти 400 футів.

Промені вечірнього сонця освітлювали лавину падаючої води. Хмари з найдрібніших бризок підіймалися над водою. У них горіла і переливалася чарівними барвами розкішна райдуга. Яскрава зелень лісу і чагарників, якими були вкриті навколишні скелі, дивовижний рокіт води, шум вируючого коловороту. Внизу, вода, що поспішає вирватися звідси по глибокій, вузькій і темній щілині, — усе разом узятє створювало таке чудове поєднання дикої краси і справжньої величі, що нічого подібного мені раніше не доводилося бачити...»

Томпсон розповідає, що грандіозність природної картини, яка цілком підкорила його волю, заглушила почуття страху. Бажаючи подивитися на все зблизька, він ступив кілька кроків до краю скелі, але провідник вчасно схопив його.

Злякавшись, він почав відбиватися, подумавши, що його хочуть скинути зі скелі.

Провідник образився:

«Тебе зачарував грізний дух, котрий живе у водоспаді. Це трапляється з усіма, хто вперше приходить сюди, — говорив він Томпсону, — грізний дух не любить, коли люди наближаються до його чертогів. Він зачаровує їх, приманює ближче і скидає в безодню... І ти б загинув, якби ми не втримали тебе...»

Томпсон, ще не знаючи, що до нього тут уже побував Джакоб Хендрік Вікар, приписав собі честь відкриття водоспаду і назвав його водоспадом Короля Георга.

Але плазування Томпсона перед своїм королем не було позитивно оцінено історією. Назва, яку він дав водоспаду, не прижилася, її так і не визнали.

Загальноновживаною залишилася назва Ауграбієс, тобто та, яку дали водоспаду аборигени і яку трохи спотворили європейці.

З моменту відкриття водоспаду Ауграбієс минуло два століття. Дослідники відзначають, що останнім часом спостерігається збільшення посушливості на величезних просторах Південної Африки. Це помітно позначається протягом останніх десятиріч і в басейні річки Оранжевої.

Оранжева¹ — велика річка в Південній Африці. Вона бере свій початок у Драконових горах, на протязі майже двох тисяч кілометрів перетинає континент і впадає в Атлантичний океан.

Цю річку називають географічним парадоксом. У спеку вона дуже міліє, тому в багатьох місцях її можна перейти вброд.

Зате з листопада по березень у горішній частині басейну ллють дощі, й річка стає багатоводною. Тоді через гребінь водоспаду скидається 10—15 тисяч кубометрів води на секунду. Це більше середньої водності Волги або дорівнює стоку п'яти-семи річок таких, як Дніпро.

Висота водоспаду Ауграбієс дорівнює 190 метрам, із них 148 метрів вода падає вільно; решта — це велетенський водоскат.

У повільній коїть щось неймовірне.

До водоспаду неможливо наблизитись, і спостерігати його можна тільки з вертольота.

Єдиний європець, хто бачив водоспад зблизька під час небувало великої повені 1925 року, був місцевий фермер Бертус Нелл.

Рятуючи отару овець, він перегнав їх на острів Класс. Ледве він устиг це зробити, як вода, що раптово піднялася, затопила все довкола.

Нелл розповідав про те, як було страшно дивитися на небувалий розгул водної стихії, будучи відрізаним від усього світу.

Уже наступного дня рівень води в річці досяг максимуму. Лабіринт островів і каньйон головного русла затопило, і в нижній каньйон вода падала одним потоком 500 метрів завширшки; глибина на гребені водоспаду сягала 20—30 метрів. У вирві, куди ринула вода, усе кипіло й гуркотіло.

Дике ревіння водоспаду було чути за десятки кілометрів. Довкола двигтіла земля.

Над пекельним коловоротом на 150—200 метрів угору здіймалися хмари із бризок і найдрібнішого водяного пилу; в сонячних променях у них яскраво горіли різноколірні райдуги.

Після падіння вода стрімко мчить по дну глибокої безодні — каньйону, прорізаного в скелях річкою за мільйони років невпинної праці. Каньйон звивається протягом близько десятка кілометрів посеред хаотичного нагромодження кам'яних брил і скель, де можна з великими труднощами пройти тільки пішки, не зустрівши жодної живої істоти.

Ми розповіли про два найбільші африканські водоспади — Вікторію й Ауграбієс. Але як вони не схожі між собою!

¹ Назву річці дали голландці у XVIII ст. не за колір її води, а на честь династії принца Оранського, який правив тоді Нідерландами.

Знаменитий і один із найпопулярніших водоспадів світу, Вікторія і досі є місцем масового паломництва людей, які прибувають із різних частин світу.

А далеко на південь від нього, за просторами Калахарі, посеред безлюдної кам'янистої пустелі, лишається в забутті й досі майже невідомий світу другий африканський водоспад — гігант Ауграбієс.

Така доля двох природних феноменів, географічних антиподів Африки.

На західній півкулі нашої планети лежать два гігантські материки — Північна й Південна Америка; їхні береги омивають води Тихого, Атлантичного і Північного Льодовитого океанів. У приекваторіальній області материки з'єднуються вузьким перешийком, через який прорито рукотворний Панамський канал, що сполучає великі океани.

Вдовж західного узбережжя Північної Америки простяглися високі складчасті з вулканічними шпильами Кордільєри — пасма гірських хребтів, розділених плоскогір'ями. На сході материка здійснюються стародавні дуже зруйновані масиви Аппалачських гір. Між цими гірськими системами розташовані низини і плато.

У гірських областях беруть початок численні річки і з-поміж них річкові гіганти — Міссісіпі, Колорадо, Юкон, Макензі.

Серед багатьох водоспадів на річках Північної Америки є такі відомі, що здобули собі світову славу. Це насамперед сценічно прекрасні Ніагарські водоспади — краса і гордість Сполучених Штатів Америки.

Славляться своєю природною красою і водоспади Йосемітської долини Йеллоустонського парку, оголошені заповідними.

Багато чудових водоспадів у Канаді. Є й такі, які не поступаються перед знаменитими водоспадами світу, але майже невідомі, бо містяться в диких, важкодоступних районах.

Багато водоспадів гідні того, щоб їх описали, але ми маємо змогу розповісти тільки про деякі з них.

АМЕРИКАНСЬКЕ ЧУДО ПРИРОДИ

Море блиску, гул, удари —
Вражень хвиля навісна;
То немов скляна стіна
Розлетілась. Дивина.

То біжать на крутояри
Вод бурхливих Ніагари
Ширина і глибина!

М. М. Язиков

ДІТИЩЕ ВЕЛИКИХ ОЗЕР. СТАРОДАВНІ ІНДІАНСЬКІ ЛЕГЕНДИ.
НЕЗВИЧАЙНЕ ЯВИЩЕ. ЗАГАДКИ ПРИРОДИ. ВОДОСПАД
СЕНСАЦІЙ. «НІАГАРСЬКІ БЕЗУМЦІ». БІЗНЕС НА ЖИТТІ.

У східній частині материка Північної Америки розташована група величезних водойм, які є велетенським сховищем прісних вод нашої планети. Це — Великі озера: Верхнє, Гурон, Мічіган, Ері й Онтаріо. Двоє останніх озер з'єднані річкою Ніагарою.

Ніагара — одна з найдивовижніших річок земної кулі. Вона коротка (54 кілометри), але багатоводна, несе майже в чотири рази більше води, ніж Дніпро, і тече то спокійно, то шалено мчить через пороги, а в середній частині своєї течії падає з висоти кількох десятків метрів, утворюючи грандіозні Ніагарські водоспади.

Знамениті, відомі усьому світу Ніагарські водоспади американці називають чудом природи. Справді, вони гідні такого титулу, бо своїм величчям виглядом і красою, до того ж штучно підкресленою і підсиленою самою людиною, справляють на всіх незабутнє враження. Недарма вони вважаються найкрасивішими і найпопулярнішими в світі.

І відтоді, як їх уперше побачила біла людина (це був чернець Хеннепін, 1678 рік), паломництво до них ніколи не припинялося. Нині щороку число відвідувачів водоспадів становить понад мільйон чоловік.

Водоспади є невичерпним джерелом творчості поетів, художників, любителів мистецтва і природи.

Одні автори пишуть про неперевершену красу водоспадів, другі про чудесні околиці, треті намагаються визначити їхній вік. Багато хто підходить до них із практичного боку, оцінюючи ту користь, яку можна одержати (і вже одержують) від енергії падаючих вод чи від використання водоспадів з метою реклами й наживи.

Одне слово, якщо зібрати все, що написано про водоспади за минулі три століття з моменту їх відкриття, назбирається ціла бібліотека.

Великий англійський письменник Чарлз Діккенс, який побував біля водоспадів уперше в 1842 році, був зачарований ними; він писав: «Блукати цілими днями і дивитися на водоспади... спостерігати, як бистрі води, наближаючись до урвища, беруть розгін і водночас немовби завмирають, перш ніж ринуть у безодню; або, ставши на рівні річки й задерши голову, дивитися, як потік рине вниз... бачити перед собою Ніагару, освітлену то сонцем, то місяцем, то багрянцю в час заходу, то сіру, коли повільно опускаються сутінки, дивитися на неї щодня, прокинувшись уночі, чути її неугавний голос — чого ще можна бажати!»

Для багатьох є великою втіхою не тільки дивитися на водоспади, а й слухати «симфонію» падаючої води. Один із відомих американських композиторів, Тейлор, сказав: «Музика Ніагарських водоспадів велична і незрівнянна. Вона пристрасно волає до тих, хто її слухає. Акорди, створювані водоспадом, чудові й різноманітні, вони бринять на чотири октави нижче порівняно з тими, які линуць із піаніно...»

Перед водоспадами річка Ніагара утворює Верхні пороги, а в кінці їх ділиться Козиним островом на два потоки; лівий — великий, по ньому проходить 94 проценти загального стоку річки. Падаючи з краю кам'яного урвища у вигляді велетенської дуги близько 900 метрів завдовжки, потік утворює Хор-Шу-Фолс — водоспад Кінська Підкова, який частіше називають просто Підковою. Він увесь міститься на території Канади і тому називається ще Канадським; висота його 49 метрів.

Другий водоспад значно менший за розміром, він розташований у межах США, на правому рукаві річки і називається Американським. Цей водоспад на два метри вищий за Підкову, але його гребінь утримуваний вузьким.

Глибина басейну, куди падають два водоспади, сягає 60 метрів; над ним висить хмара з найдрібнішої водяної пилуки. «...І завжди з бездонної могили встає цей гігантський привид із бризок і туману, він панує тут...» — так образно характеризував його Діккенс.

Повітряні потоки безсилі розвіяти цей білий привид, який стоїть над гуркітливими водами й утворює з ними одне ціле. Сонячні промені, заломлюючись у хмарі, утворюють яскраві райдуги. Вони міняються кольорами

навіть у місячні ночі, що іще більше відтіняє сценічну красу всієї панорами.

Якщо дивитися на водоспади здалека, здається, що в повітрі висять дві великі нерухомі завіси. Зблизька враження міняється: видно, як вода падає нескінченними каскадами, і з такою силою гуркоче й шумить, що не чути голосу людини, котра стоїть поруч.

Яскравій сонячній днини водні завіси дістають смарагдовий відтінок, а в похмуру погоду нагадують снігову лавину, яка безперервно падає.

Вночі ця лавина води освітлюється яскравим світлом прожекторів і стає то червоною, то фіолетовою, зеленою чи оранжевою. Розсвічені водоспади являють собою дуже ефектне, фантастично-феєричне нічне видовище.

Красиві вони й зимової пори, коли мороз сковує падаючі води і перетворює їх на кригопади.

Нижче від водоспаду річка Ніагара спершу шалено мчить свої води по дну глибокої й вузької ущелини, а потім спокійно тече до озера Онтаріо і розчиняється в його водах.

Коли в ці краї прийшли європейці, вони відняли в індіанців, споконвічних господарів цих місць, землі, ліси і води й витіснили їх у дикі необжиті місця.

Давно вже зникли вігвами індіанців, які стояли колись на берегах річок і озер та біля водоспадів цього краю. Білі набудували силу-силенну міст і селищ, скрізь провели дороги, перегородили греблями річки, на величезних просторах вирубали ліси і розорали землі. І тільки деякі назви, дані індіанцями, та ще стародавні легенди, зібрані любителями фольклору, залишилися як умираюча пам'ять про минуле.

В одній із старовинних індіанських легенд розповідається, що в дуже далекі часи, коли світло боролось з темрявою, відбулася смертельна битва між двома могутніми духами Хінане і Маніту.

Хінане — небесний дух — вважався володарем хмар, дощу і блискавок. Маніту — земний дух, що прибрав вигляд змія. Довго тривав поєдинок. Ніхто з них не міг подужати свого супротивника. Тут Хінане згадав про Ніхто з них не міг подужати свого супротивника. Тут Хінане згадав про блискавку і метнув її в Маніту. З криком болю і злості поранений земний дух заповз у безодню, куди падають води Ніагари. Індіанські чаклуни запевняють, що нібито в гуркоті водоспаду і досі чути його крики.

Із давніх індіанських переказів стало відомо, що в стародавніх племен, які жили біля водоспадів, був звичай дарувати великому духові Маніту найвродливішу дівчину. Обраниця вважалася його нареченою і називалася Дівою Туману.

Дівчина, на яку падав вибір індіанських жерців, вважала себе щасливою, бо їй обіцяли розкішне життя. Діву Туману оточували загальним піклуванням, пошаною, виявляли до неї особливу увагу.

У призначений жерцями день до водоспаду сходилося все довколишнє населення. Під захоплені крики натовпу і звуки барабанів Діву Туману

виводили з розкішно оздобленого вігвама, садовили у новий білосніжний човен, наповнений квітами і плодами, і одвозили за Верхні пороги.

Починалися загальні урочистості. Пісні і танці тривали кілька годин підряд. Нарешті верховний жрець подавав сигнал, і човен пускали вниз по річці. Зриваючись із гребеня водоспаду, блаженське суденце на мить ставало сторч, і Діва Туману стрімголов летіла в безодню, «просто в обійми Маніту».

Індіанці вважали, що дух завжди повинен прихильно ставитись до них. Якщо ж він несправедливий чи незаслужено кривдить їх, то до водоспаду посилали загін із найхоробріших і найушляхеніших воїнів. Викриваючи божество у віроломстві, жерці виголошували заклинання, а воїни з застрашливими криками потрясали зброєю, кидали в безодню водоспаду списи і стріли.

Одного разу, це було 29 березня 1848 року, коли в околицях Ніагари уже з'явилися поселення європейців, стався незвичайний випадок — водоспади враз замовкли і зникли.

Мешканці, які звикли до безугавного шуму водоспадів, були приголомшені тишею, що раптом настала. Потім здивування змінилося страхом. Почалася паніка, люди посунули до церкви.

Священники провіщали близький кінець світу і прихід страшного суду. Чути було надсадні крики, плач, благання про спасіння. Ніхто не заснув цієї жахливої ночі.

Та ось через 30 годин пролунали слабкі звуки, потім вони посилились, переросли в гуркіт, від якого здригалася земля. Багато хто подумав, що й справді настав кінець світу.

Розвиднілось, і перед очима переляканих людей постала незвичайна картина: з гребеня високого скелястого урвища сповзало густе місиво з битої криги і води.

Величезні крижані брили повисли над краєм урвища, підштовхувані ззаду, вони неквапливо повзли вперед, насувалися одна на одну, ламалися з пекельним гуркотом і падали вниз, а на їхнє місце з'являлися нові. Один вал із криги й води змінювався іншим. Так тривало протягом багатьох годин, аж поки крига пройшла, і все стало, як і було.

Що ж трапилося з водоспадами?

Напередодні сильний шторм зламав озерну кригу, і вітри нагнали величезну кількість льоду в місце виходу Ніагари з озера. Річище виявилось захаращеним кригою, вода перестала текти, через те й замерли водоспади.

А церковники скористалися з цього явища і почали лякати віруючих настанням кінця світу.

Топографічні зйомки, проведені в різні часи, засвідчили, що водоспади поступово відступають, «задкують» угору по річці. Зіставлення карт різних років показало, що гребінь водоспаду Підкова щороку переміщається на метр і більше.

Несамохіть виникли запитання: скільки років водоспадам? Як скоро вони «дійдуть» до озера Ері і припинять своє існування?

Пробували зробити розрахунки, але і в дослідників вийшли різні результати. Одні визначають вік водоспадів у 7 тисяч років, інші вважають що їм за 50 тисяч.

За прогнозом одного фахівця, водоспадам залишилося жити не більше 7—10 тисяч років. Та це тільки припущення.

Водоспади дають величезну користь. У місці їхнього розташування збудовано кілька гідроелектростанцій, куди відводиться більша частина води річки Ніагари, а водоспадам залишено стільки, скільки треба для підтримання їхньої «сценічної» краси.

Ніагарські водоспади ще з минулого віку використовуються з метою реклами і наживи.

Скільки пов'язано з ними пригод, таємничих історій, трагічних подій!

Дехто заради грошей робив відчайдушні, небезпечні для життя вчинки: переходив по канату над вируючою безоднею водоспаду, спускався по каскаду в загерметизованих бочках, пробував переплисти бурхливу бистрінь.

«Ніагарські безумці» — так охрестили місцеві жителі цих сміливців. Час від часу з'являлося оголошення про чергову сенсацію. В призначений час до Ніагарських водоспадів сходилися багатотисячні натовпи людей. Ділки, які організовували видовище, збирали багатий урожай із любителів полоскотати собі нерви.

Сем Печ з 34-метрової висоти стрибав у клекотливу безодню, встигаючи зробити під час польоту кілька сальто.

Гаверлет по тросу, натягнутому над спіненою водою, перекочував навантажену тачку.

Дженкінс по тросу переїжджав на велосипеді, а Діксон і Марія Спен-таріна переходили на дибах по канату.

Рекордсменом відчайдушних трюків над водоспадом був француз Гревелью, відомий під прізвиськом Блондин. Без балансира він бігав по тросу, танцював на дибах, смажив яєчно над безоднею, переносив на плечах бажачих.

У жовтні 1901 року бідна вчителька із штату Техас Анні Тейлор спустилася по водоспаду в забитій бочці. Коли бочку виловили нижче водоспадів, відкрили, Тейлор була жива, однак кілька тижнів їй довелося провести в лікарні.

У липні 1911 року Боббі Ліч спустився по водоспаду в металевій бочці, але на все життя залишився калікою.

Стів Бродес подолав водоспад у скафандрі, Жан Лаурнер — у гумовій кулі.

Траплялося, що подібні трюки, які виконувалися задля реклами, закінчувалися трагічно. А винахідливі бізнесмени випускали свої товари з написом: «Купуйте тільки нашу продукцію, випробувану в смертельному потоці!»

Обурена громадськість і прогресивні діячі вимагали від урядів США

і Канади заборонити використання Ніагарських водоспадів з метою реклами, бізнесу і корисливості, але безуспішно.

Чудовий пам'ятник природи, як і колись, залишився ареною, де періодично влаштовуються сенсаційні трюки, що нерідко закінчуються трагічними наслідками.

Наостанок треба сказати, що Ніагарські водоспади стали об'єктом великого туристського бізнесу.

Тут усе розраховано на багатих туристів. Для них побудовані розкішні готелі, ресторани і магазини, посаджено красивий парк королеви Вікторії, який простягнувся на три кілометри понад берегами Ніагари.

На верткому пароплаві «Діва Туману» туристів підвозять близько до лавин падаючих вод, щоб вони могли відчутися всю велич водоспаду. Люди із слабкими нервами набираються при цьому чималого страху.

Любителі гострих відчуттів можуть побувати в Печері Вітрів, виритій водою у скелі за завісою водоспаду. Одягнувши прогумовані комбінезони, вони спускаються ліфтом до підніжжя водоспаду і по тунелю потрапляють у печеру. Оглушені ревінням води, оббризкані з ніг до голови і напівнепритомні від нестачі повітря, насиченого водяним пилом, вони якомога швидше поспішають вибратися з цього місця.

Значно спокійніше відвідувачі милуються водоспадом із спеціально влаштованих майданчиків і веж. До їхніх послуг автобуси, автомобілі, ескалатори, які за лічені секунди підвозять куди треба.

Щосекунди тисячі об'єктів фото- і кіноапаратів націлені на Ніагарські водоспади. Безперестанку клацають затвори і стрекочуть кінокамери.

Мільйони відвідувачів дають ділкам сотні мільйонів доларів прибутку. Тут за все треба платити. Могутньою силою володіють Ніагарські водоспади, та ще більшу силу і владу мають тут долари...

СРІБНІ СТРІЧКИ ДОЛИНИ ЧОРНИХ ВЕДМЕДІВ

Водоспади Йосемітської долини приваблюють величезні потовпи туристів.

З путівника по Йосемітській долині.

ПОРАЗКА ВЕЛИКОГО ВОВКА. ХРАМ ПРИРОДИ. ДЕКРЕТ ПРЕЗИДЕНТА ЛІНКОЛЬНА. «ФАТА НАРЕЧЕНОЇ». ДИВОВИЖНІ СКЕЛІ. ОКРАСА НАЦІОНАЛЬНОГО ПАРКУ. ТИСЯЧОЛІТНІ ВЕЛЕТНІ.

Баючи, як під влучними пострілами американських солдатів один за одним падають його воїни, Великий Вовк подав сигнал до відступу. Різкий гортанний крик вождя перекрив бахкання рушниць. Індіанці, які залишилися живими, ніби дим, розтанули серед лісу і скель.

Великий Вовк зрозумів: подальший опір безглуздий й закінчиться цілковитим знищенням і так нечисленного загону його воїнів. Хіба могли напівголі люди, озброєні списами і стрілами, протистояти блідолицим зайдам, залізні палиці яких вивергали грім, дим і сіяли смерть.

Його людей не можна було звинуватити в боягузтві, вони билися справді героїчно. Чимало ненависних ворогів лежать мертвими на полі бою. Та надто нерівні сили...

Вождь червоношкірих повів загін у Долину Чорних Ведмедів. Там можна перепочити, поповнити загін і заступити дорогу противнику.

Та блідоліці розладнали його плани. Переслідуючи індіанців, що відходили, батальйон американських солдатів вдерся в Долину Чорних Ведмедів. Зазнавши нових втрат, індіанці залишили ці місця і пішли в глибину незайманих лісів Снігових гір, які нині називаються Сьєрра-Невада.

Це було 1852 року, в період посиленої колонізації Дикого Заходу, так тоді називали західну частину території нинішніх США. До цього часу американці уже встигли відняти в індіанців величезні райони, у тому числі Каліфорнію, де невдовзі було засновано великий осередок колонізації.

1849 року в цьому районі несподівано відкрили багатющі родовища золота. Спалахнула «золота лихоманка». У Каліфорнію з усіх усюд пливли орди любителів легкої наживи і пригод.

Немовби сарана, вони розбрелися по всіх куточках, грабуючи, вбиваючи і зганяючи з насиджених земель індіанців, споконвічних мешканців цього краю. Загарбницькі війни вели й урядові війська.

На відібраних в індіанців землях виникли міста і селища, прокладалися дороги, утверджувалася влада білої людини.

Солдати, які переслідували індіанців і вдерлися в Долину Чорних Ведмедів, були першими білими людьми, котрі прийшли в ці місця. І те, що вони тут побачили, скидалося на казку.

Перед ними в усій своїй незайманій чарівності постав величний храм природи, її рослинно-геологічний музей просто неба, де всі експонати були грандіозні й незвичайні.

Долина нагадувала місце, де немовби потрудилися велетні, які вирубали глибокий коридор у скелястих горах.

Обабіч цього коридора на запоморочливу висоту здіймалися прямовисні скелясті стіни, прорізані боковими щілинами і ярами. Виблискуючи райдугами, з гребенів прямовисних стін тут і там зривалися водоспади. Їхні падаючі води здіймали хмари із бризок і водяного пилу або, підхоплені подихом вітру, ставали схожі на сріблясті вуалі, зіткані з тонких білосніжних мережив.

Прибулих вражали також небачені гігантські дерева. Їхні крони-шати сягали високо в небо, а стовбури були такі товсті, що навіть 8—10 чоловік, узявшись за руки, не могли обхопити їх.

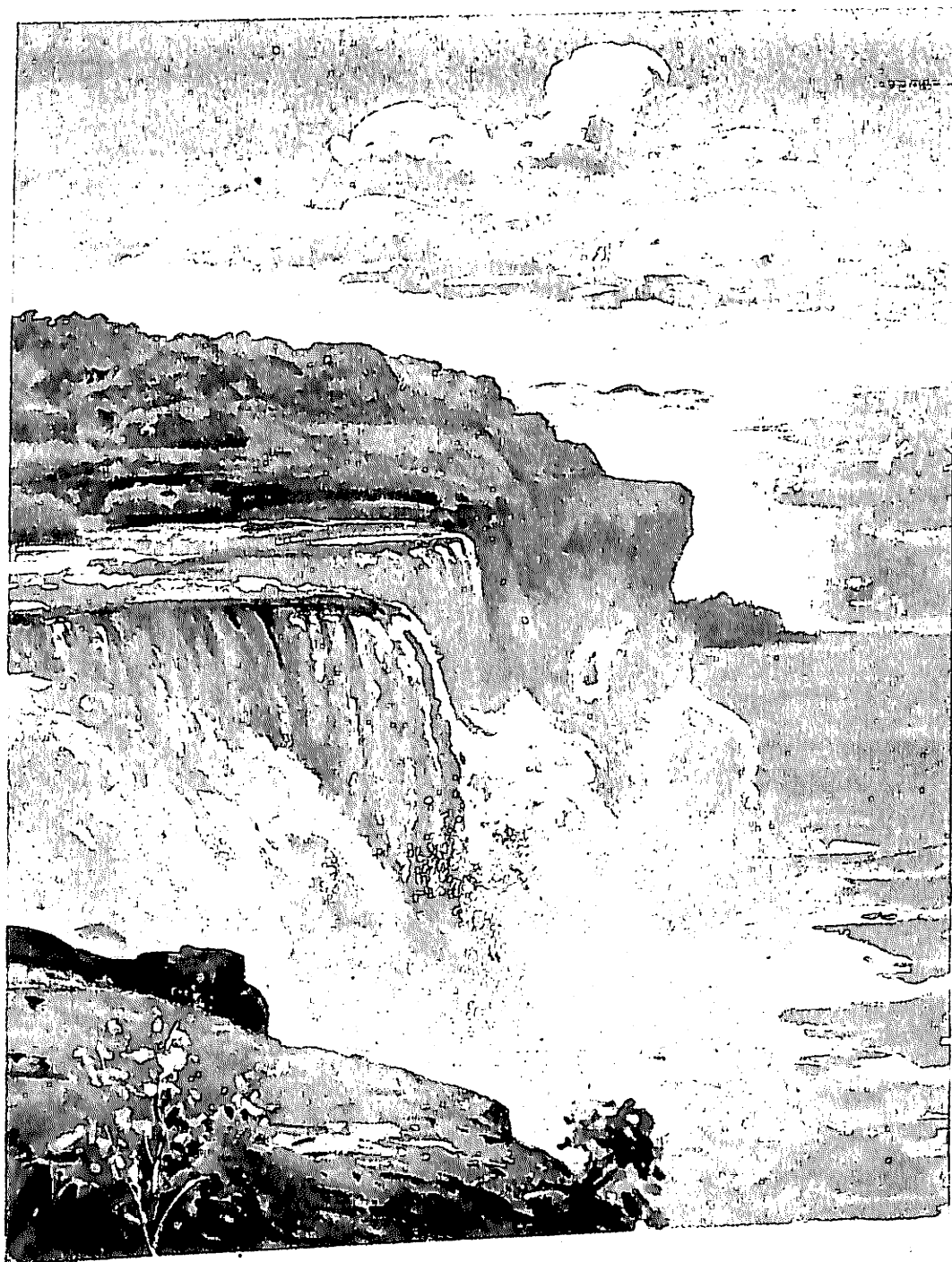
Усе здавалось тут не тільки незвичайним, а й пишним і святковим, викликало якийсь піднесений настрій.

«Секрет» долини пояснювався досить просто. Вона була створена природними силами у величезному батоліті — так називається гранітний масив, який утворився в глибинах землі. За мільйони років, що минули від часу його виникнення, поверхневі води, льодовики, вітер та інші природні сили зруйнували шари породи, що прикривали батоліт зверху, і виробили в ньому долину, про яку ми розповідаємо.

Батоліт утворений магматичною породою — гранітом світлого кольору. Через те вся долина забарвлена у світлі, приємні для ока тони, що і надає святкового вигляду цьому району.

Притоки Нілу утворюють численні пороги і водоспади, з-поміж яких один з найвідоміших — Моррісон.

Знамениті, відомі усьому світу Ніагарські водоспади американці називають чудом природи.

Слава про чарівної краси долину невдовзі розійшлася по всій країні. Щоб зберегти чудовий витвір природи, уряд оголосив цю місцевість заповідником, і 1864 року президент Північно-Американських Сполучених Штатів Лінкольн видав декрет про його охорону. Це взагалі був перший у світі історичний документ, коли людина вирішила взяти під свою охорону один із нерукотворних пам'яників природи.

Через чверть віку, у 1890 році, Долина Чорних Ведмедів і вся прилегла місцевість були оголошені Йосемітським національним парком.

Відтоді минуло багато років, але первісна краса парку в основному збереглася й понині, вона незмінно полонила і вабила численних відвідувачів.

Тут надзвичайно розмаїта природа: є високі гори, лугові долини, густі ліси, ріки. Більша частина заповідника доступна тільки для пішоходів, а взимку — для лижників.

Розташований поблизу міст-гігантів США — Сан-Франциско і Лос-Анджелеса, — парк є улюбленим місцем відпочинку й туризму. Його щороку відвідує кілька мільйонів чоловік.

Зараз майже забуто справжню назву долини — Іо-хам-і-то, дану індіанцями на честь могутнього ведмеда грізлі. У ті часи він був справжнім володарем тутешніх гір і лісів.

Коли сюди прийшли білі, вони майже повністю винищили грізлі. І тільки спотворена назва «Йосемітс» нагадує про минуле долини, яка стала знаменитою.

Її, власне, треба було б назвати Долиною Химерних Скель і Дзвінких Водоспадів.

Перше, що бачить відвідувач, — два розкішні водоспади. Праворуч із скелястого обриву струменіє водоспад із поетичною назвою Фата Нареченої або Весільний Серпанок. Тонкий, білосніжний, він, падаючи з висоти 189 метрів, має від подиху вітру і перетворюється на мереживний серпанок, який заломлює сонячні промені у яскраві райдуги.

Індіанці називали водоспад По-хо-но — «голос сердитого вітру». Їхні чаклуни запевняли, що в дзюркотінні падаючих вод вони чують голос злого духа, а в водяному серпанку їм ввижається його подoba і привиди запащених ним людей.

На протилежному боці долини з височенного урвища зривається другий мальовничий водоспад — Ріббон. За своєю гігантською висотою, яка дорівнює 484 метрам, він посідає друге місце серед ансамблю водоспадів Йосемітської долини.

Вступаючи в її володіння, подорожній потрапляє в країну вигадливих скель-велетнів.

У першу чергу його увагу привертає скеля Ель-Капітан — гранітний моноліт майже без тріщин і розколин. Ніби кам'яний сторож, стоїть він на посту в храмі природи. Індіанці дали йому влучну назву Токтопула, що означає «великий начальник долини».

За Ель-Капітаном височіє скеля Три Брати — Пом-пом-па-сусі тобто «гори, які грають у довгої лози». Далі, проти тирла річки Йосеміте-Крік з її знаменитим водоспадом, підноситься пік Верховина Льодовика із зручним майданчиком, звідки відкривається чарівний вид на всю долину.

Праворуч скидається чудовий водоспад Іллілуєт, а майже навпроти стоїть скеля-моноліт Хаф-Дом, чи Напівкупол; її частина, обернена в долину, сколота якимись небаченими силами природи, немовби тисячометровий велетенський розрубав кам'яну голову найвищої в окрузі верховини. Індіанці назвали скелю Хаф-Дом — «богинею долини».

У глибокому скелястому каньйоні видно два гігантські східці — два водоспади — Вернал і Невада; висота першого 97, другого — 181 метр. Але краса долини — Йосемітський водоспад. Він розташований у цент-

ральній її частині, де річка Йосеміте-Крік перед впадінням у річку Мерсед робить підряд три велетенські стрибки загальною висотою 729 метрів.

Перший стрибок — Верхній Йосемітський водоспад, вода летить у повітрі 430 метрів спершу у вигляді смуги десятиметрової ширини, а потім спіненою масою широким валом падає в котлован і на зуби скель, утворюючи сильний шум.

З котлована потік із запаморочливою швидкістю спускається по кам'яних ступнях велетенських сходів понад 200 метрів заввишки і робить останній стрибок — 95 метрів прямовисного падіння.

Весною, у повінь, коли кількість води в кілька разів збільшується, водоспад являє собою досить вражаюче видовище.

Чудовий він і взимку; скутий морозом у монолітну крижану брилу, він, немовби велетенська матова перлина, виблискує у променях сонця в оправі з кольорових скель. І тоді біля підніжжя Верхнього водоспаду назустріч струменям, що падають, не піддавшись морозу, виростає велетенський крижаний стовп 100—150 метрів заввишки. А згори до нього спускаються грона не менш грандіозних бурульок.

Можливо, читача зацікавить питання, чому в Йосемітській долині на порівняно невеликій площі (трохи більше 150 квадратних кілометрів) зосереджено так багато високих водоспадів?

Відповідь на це запитання дає геологічна історія даного району.

Під час четвертинного зледеніння льодовики спускалися дуже низько по схилах гір. Один із них «виорав» Йосемітську долину, поглибивши її в тілі біоліту на 1000—1500 метрів. Льодовик відступив близько десяти тисяч років тому, залишивши слід своєї діяльності у вигляді валів і великих валунів та нагромадження кам'яних уламків.

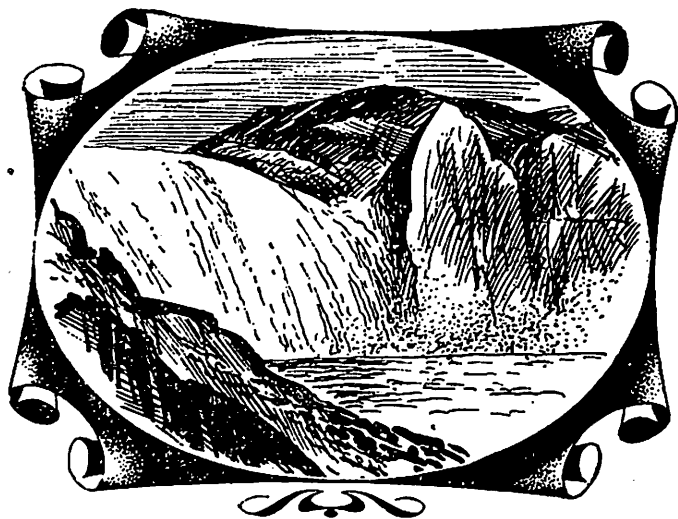
Притоки річки Мерсед, у тому числі й річка Йосеміте-Крік, не встигли за час, що минув, розробити своїх долин, і вони «повисли» над дном долини материнської річки. Такого роду «висячі» долини характерні для льодовикового рельєфу. Вони трапляються в Альпах, Кордільєрах, Гімалаях та в інших високогірних районах земної кулі.

Розповідаючи про чудовий пам'ятник природи — Йосемітську долину, не можна не сказати кілька слів про другу визначну пам'ятку — секвойю, чи мамонтове дерево.

Кожен, відвідуючи національний парк, неодмінно побуває в діброві Маріпоза, щоб помилуватися велетенськими деревами, які вражають своєю величиною; з-поміж них Генерал Грант, Вермонт, Сивий велетень, обвід якого сягає 30 метрів.

Секвойя — не тільки неперевершений велетень рослинного світу, а й довгожитель. Це дерево може вирости у висоту до 80—100 метрів, причому діаметр стовбура досягає 12—15 метрів. Його вік — 5—8 тисяч років. Окремі екземпляри секвойї такі великі, що через отвір, прорубаний внизу стовбура, вільно проїжджають трояном коней.

Про природні чудеса Йосемітської долини можна розповісти ще багато цікавого, але нас чекають інші райони й інші водоспади.

ДИКІ ВОДОСПАДИ КАНАДИ

У Канаді багато великих і ще маловідомих водоспадів...

Е. К. Рашлей

*НЕЗВИЧАЙНА ЕКСПЕДИЦІЯ. «ТРОПІКИ» НА ПІВНОЧІ.
ТАГМНИЦІ ДОЛИНИ БЕЗГОЛОВИХ. СНІГОВА ЛЮДИНА?
КАНАДСЬКЕ ЧУДО. ПЕКЕЛЬНІ ВОРОТА. ПІВНІЧНА НІАГАРА.*

Величезні простори Західної Канади займає басейн однієї з найбільших річок світу — Макензі. Вона була відкрита близько двох століть тому шотландцем Олександром Макензі і відтоді називається його ім'ям.

Південна частина басейну річки вкрита лісами, схожими на нашу сибірську тайгу, але вони більш дикі й непривітні. Тут немає доріг, великі простори заболочені і зайняті озерами.

Ліворуч у Макензі впадає сила-силенна річок, які стікають із східних схилів могутніх гірських хребтів, що розмежовують води великих канадських річок Макензі і Юкону. Річки течуть в ущелинах і каньйонах, на їхніх руслах багато порогів, водоскатів, водоспадів.

Водоспади тут такі ж дикі, як річки, ущелини, каньйони. Ознайомимося з деякими із них.

У травні 1972 року в канадському місті Едмонтон — адміністративному і культурному центрі провінції Альберта — панувало небувале

ФЕНОМЕНИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ

пожвавлення, у чому були винні журналісти, які наповнили місцеву пресу сенсаційними повідомленнями.

Місцеві жителі дізналися, що до міста прибуло вісім англійців і серед них відомий мандрівник капітан Ренольф Фіннес, четверо молодих солдатів і три оператори британського телебачення.

Такий був склад експедиції, яку чекала надзвичайно важка подорож дикими районами Канади до загубленого в горах Макензі важкодоступного водоспаду Вірджинія, потім по річках Британської Колумбії треба було вийти до Тихого океану в район канадського порту Ванкувера. Мета експедиції — зібрати дані про маловідомі райони і зняти фільм про три найцікавіші географічні об'єкти: Долину Тропіків, Долину Безголових і водоспад Вірджинія.

Ці об'єкти здавна були оточені ореолом таємничості. Про них ходили найнеймовірніші чутки, які водночас скидалися на середньовічні легенди і сучасні детективи.

Маршрут пролягав по річках, через те основним засобом пересування були міцні надувні човни з моторами. Екіпаж кожного — 4 чоловіки.

Подорож вважалася небезпечною. У безлюдних місцях можна було чекати нападу диких звірів; крім того, ходили вперті чутки, що подорож Долиною Безголових пов'язана з багатьма неприємностями.

Однак начальник експедиції капітан Фіннес, який уже мав досвід подібних подорожей, вважав, що головну небезпеку в дорозі становлять не вовки і ведмеді, не горезвісні «варти» Долини Безголових, а напади москітів та особливо шкідливих місцевих гедзів.

— Це гірше за будь-яку чуму! — казав він супутникам.

Після важкого плавання по річках Форт-Нельсон, Лайярд та Саут-Наханні експедиція без особливих пригод дісталася до індіанського селища Наханні-Б'ютт.

Вечоріло, коли стомлені люди підігнали човни до берега і висадилися на суходіл. Вже трохи розбалувані увагою, яку до них виявляли в Едмонтоні, мандрівники чекали й тут гостинного прийому, але ніхто з місцевих жителів не вітав їх.

Прибулі підійшли до групи чоловіків біля одного з прибережних будинків. Ті мовчки сиділи, байдуже дивлячись на чужинців або й зовсім не помічаючи їх. У повітрі дуже пахло горілчанам перегаром.

Це були індіанці — аборигени цих місць. Миротлюбні й привітні за вдачею, ці вільні сини природи, втративши колишню волю, перетворилися на рабів місцевих капіталістів-європеїців. Вони знадились алкогольніми напоями, які вимінювали в лавці факторії на хутра, добути на полюванні.

«Цивілізовані» чужинці, котрі в недалекому минулому прийшли сюди, в нерівній жорстокій боротьбі підкорили місцеві племена індіанців, зробивши їх безправними. Білі люди принесли з собою не тільки соціальне зло, нерівність, сваволю, хвороби, насильство, а ще й страшне соціальне зло, яке перетворило частину аборигенів на апатичних алкоголіків. Формально

ніхто в цьому не був винен: власники факторії купляли в індіанців їхні пемудрі товари і нарівні з продуктами харчування збували міцні напої.

Не дивно, що наших мандрівників зустріли мертвою тишею і цілковитою байдужістю. Їх прихистив мисливець — європеець Тернер — у будинку, розташованому на околиці індіанського селища. Готуючись до нового маршруту, вони провели тут кілька днів.

Із шпиля гори Б'ютт, біля підніжжя якої лежало селище, добре було видно початок Лабіринту — глибокої й похмурої ущелини річки Саут-Наханні. Це була перша важка перепона на підступах до водоспадів Вірджинія.

Тернер попередив Фіннеса, що плавання по Лабіринту пов'язане з великими небезпеками. У місцевих жителів навіть є прислів'я: «Лабіринт — найкоротший шлях для тих, хто поспішає потрапити в пекло».

Поповнивши запаси продовольства, експедиція заглибилася в Лабіринт. Фіннес писав у щоденнику:

«Лабіринт забрав у нас три виснажливі дні. Безліч разів ми сідали на мілину. Зламали сім лопастей гвинтів. Течія Саут-Наханні в цьому місці перевищує 12 вузлів (1 вузол — 1,87 кілометра на годину). Над головою роїлися москити, їхні ескадрильї без утагу пікірували на людей, що сиділи в човнах...»

Подолавши Лабіринт, експедиція дісталася до першого з намічених об'єктів — Долини Тропіків, про яку чули багато дивовижного, як про один із визначних пам'яток канадської Півночі.

Долина Тропіків виявилася достоту чудовим природним феноменом, що загубився поміж гір. Розкішна рослинність, спів пташок, пурхання барвистих метеликів, дикі звірі, які відвідують цей благодатний куточок, — усе це різко контрастувало з суворою, холодною навколишньою гірською пустелею.

Причина існування цього райського куточка — потужне джерело гарячої води, яке виклинюється з однієї із бічних складок долини річки Саут-Наханні.

У центрі цього «північного раю» мандрівники побачили будинок мисливця-золотошукача Геса Крауса. Його самого не було вдома, але син Міккі привітно зустрів прибулих, віддав до їхніх послуг частину приміщення.

Міккі був щиро радий гостям. Він розповів, що ось уже протягом кількох років вони з батьком живуть пустельниками, зовсім відрізаними од світу.

Люди тут бувають дуже рідко; це здебільшого мисливці, золотошукачі і любителі пригод, які вирішили випробувати долю в пошуках скарбів серед гір і лісів Канади.

— Води гарячого джерела, яке створило цю оазу, — розповів Міккі, — мають дивовижно цілющі властивості. Вони допомагають виліковувати різні хвороби. Сюди частенько навідуються навіть велетні-гірзілі, щоб поніжитись у теплих «ваннах».

Дізнавшись, що експедиція тримає курс до водоспаду Вірджинія, Міккі із сумнівом похитав головою і радив повернутися назад. Він казав, що вище по річці вони зустрінуть найстрашнішу перепону на підступах до водоспаду — легендарну Долину Безголових. З нею пов'язано багато страшних таємничих історій, і якщо учасники експедиції хочуть залишитися живими і здоровими, то краще їм відмовитись од небезпечної подорожі, бо вже немало сміливців наклали головою за зухвалі спроби проникнути в таємниці цього району.

Фіннес і його супутники ще під час перебування у селищі Наханні-Б'ютт дещо чули про горезвісну Долину Безголових, тому розповіді Міккі тільки поповнили кількість пов'язаних із нею таємничих історій.

Найстарішою була легенда, за якою нібито в одному з ярів колись знайшли кістяки людей, біля яких валялися іржаві рушниці і потрухлявілі лотки для промивання золотоносної породи. Найжахливіше було те, що кістяки не мали черепів.

Далі вже йдуть факти, зафіксовані в архівних матеріалах.

У 1898 році в долині безвісти пропала група золотошукачів із шести чоловік.

У 1905 році брати Маклеоди і юнак Роберт Вір вирушили добувати золото; через три роки їхні обезголовлені кістяки були знайдені в долині річки, яка відтоді й дістала свою зловісну назву.

У 1921 році там безслідно зник Джон О'Брайєн, а наступного року — Ангус Холл.

1936 року безвісти пропали Вільям Епплер і Джозеф Малгелланд. У наступні роки зареєстровані випадки загибелі кількох чоловік.

У 1962—1963 роках марно шукали старателів і мисливця, що безслідно зникли, а в 1965 році не повернулася експедиція, яка пішла в ту місцевість.

Один із старожилів запевняв Фіннеса, що зникнення і загибель людей — справа рук «саскачів» — диких людиноподібних істот. Вони, мовляв, живуть у важкодоступних місцях, мають величезну фізичну силу і так уміло ховаються у скелях та в лісі, що практично побачити їх неможливо. «І все-таки, — запевняв цей чоловік, — є люди, які зустрічалися з ними».

Із його розповіді Фіннес зрозумів, що «саскачі» — не що інше, як місцевий варіант горезвісної гімалайської «снігової людини» (йєті). Свою думку з даного питання він висловив у цілком категоричній формі.

«Хай учені сперечаються про те, чи справді є на світі таємничі люди «саскачі». Я ж думаю, що це такий же міф, як і «летючі тарілки». Якщо хто побоїться вести далі нашу подорож, затримувати не буду...»

Але його хлопці були не з полохливих. Навпаки, розповіді про Долину Безголових так підіграли інтерес в учасників експедиції, що всім хотілося якомога швидше вирушити вгору по річці.

Фіннес суворо наказав ні з ким не вести розмов про золото, маючи на те ваговиті підстави. Одного разу йому прийшов лист із Манчестера,

в якому хтось, що побажав залишитись невідомим, писав таке: «Я стежу за підготовкою вашої експедиції з газет. В описах таємничих випадків у Долині Безголових є одна важлива деталь: усі, хто загинув і пропав безвісти, вирушали в цей район по золото. Вас чекає та сама доля, якщо занедбаєте мету експедиції і візьметесь за золотий промисел...»

«Що це,— думав Фіннес,— попередження доброзичливця чи погроза невідомого ворога?»

У всякому разі лист насторожив, та оскільки експедиція не мала на меті шукати чи добувати коштовний метал, капітан залишався цілком спокійним. Однак, відповідаючи за життя людей, він вжив деяких запобіжних заходів.

Подорож по Долині Безголових була падзвичайно важкою. По суті ця долина являла собою глибокий тісний каньйон, на дні якого навіть удень панує такий морок, що мандрівники змушені були кидати освітлювальні ракети.

Пливли проти дуже швидкої течії. Іноді за годину вдавалося просунутись на 150—200 метрів. Подекуди плівли в суцільному тумані із водяного пилу і бризок; важко було дихати, люди задихалися.

Нарешті потужні мотори витягли човни із скелястої тюрми. Уже чути було шум водоспаду. Невдовзі човни підійшли до нього впритул. Фіннес відзначав у своєму щоденнику:

«Здавалося, наші почуття мали притупитися після 250-кілометрового шляху, але видовище, яке постало перед нашими очима, було таке чудове, що варте було затрачених зусиль. Ми не зводили очей із цього чуда природи. Промені призахідного сонця пронизували горішні струмені водоспаду, а падаючий потік бив з такою силою, немовби поставив собі за мету знищити, стерти на порошок скелясте річище...»

На честь досягнення заповітної мети учасники експедиції вітали водоспад Вірджинія залпом-салютом.

У гостях у водоспаду непомітно минуло кілька днів. Зібрано експонати для музею, взято зразки гірських порід, знято фільми.

Попрощавшись із водоспадом Вірджинія, висота якого, до речі, 96 метрів, мандрівники вирушили назад.

Дорога була знайома. Човни швидко плівли за течією.

І раптом сонце потьмяніло, немовби настало затемнення. Небо побагровіло. Запахло паленою смолою. Це горіли ліси. Уже потім вони дізналися, що в цю посушливу пору в тайгових хащах бушували десятки пожеж.

На річці Фрайзер їх чекало ще одне випробування: треба було подолати останню природну перепону — пороги-водоспади Пекельні Ворота.

Це місце здавна мало погану репутацію у капітанів суден. У минулому віці в конторі судноплавної дільниці висіло таке оголошення: «Капітане, знай, що, спускаючись через Пекельні Ворота, в 9 випадках із 10-ти можеш потрапити в пекло!..»

Фіннес і його люди успішно пройшли зловісне місце. Особливо відзна-

чилися телеоператори. Ризикуючи життям, вони зняли спуск через Пекельні Ворота.

У Ванкувері — кінцевому пункті експедиції — їх урочисто зустрічали. Мандрівників закидали квітами, їм зробили цінні подарунки, присвятили в олдери (почесні громадяни міста).

На урочистому мітингу Фіннес детально розповів про роботу експедиції і наостанок сказав: «Ми зробили все, що змогли. Відзняті нами кадри допоможуть канадцям побачити свій північно-західний край при скіпливішому оком. Багато в чому він залишається «білою плямою» на карті, і його ще треба буде обживати. Але обживати так, щоб нашим онукам залишилися не тільки видові фільми про «край річок і лісів», який колись існував».

Так успішно завершилася ця незвичайна експедиція. Про неї багато писали в зарубіжній пресі, а радянський журналіст Е. Бєлов розповів про цю подорож на сторінках географічного журналу.

А тепер перенесімося приблизно на 500 кілометрів на південний схід від місця, де гримкоче дикий водоспад Вірджинія, у район Великого Невільничого озера.

Воно лежить у велетенській тектонічній улоговині, виораній стародавніми льодовиками, і має цілком незвичайну форму, яка нагадує птаха з розкинутими крильми і хвостом-штопором. В озеро впадає багато річок, у тому числі Невільнича.

Правда ж, якісь дивні назви мають озеро і річка?

Звідки вони пішли?

Індіанців, які жили на їхніх берегах, знали з-поміж інших племен, як рабів. Але зміст цього слова був зовсім не такий, як ми його розуміємо.

Сусідні племена ворогували між собою, між ними часто відбувалися сутички. Слово «раб» в уяві індіанців східних районів означало «ворог». Ось чому європейці так і назвали річку й озеро.

Притоки озера, які стікають із східних схилів Скелястих гір, порожисті і, спускаючись з уступу, що оточує з заходу озерну улоговину, утворюють бурхливі водоскати і водоспади.

Місцевість дика, пустельна. Тут завжди панувала глухомань та бездоріжжя. Тільки зрідка забредає сюди мисливець, переслідуючи звіра.

І якщо спитати рядового американця чи канадця, що говорять йому географічні об'єкти, названі людськими іменами — Александер, Луїза, Евелін, — то здебільшого вони тільки зітнуть плечима чи скажуть, що не знають.

Цими іменами названі чудесні водоспади. Вони віками перебували в забутті і про їх існування дізналися зовсім недавно, коли від центральних районів Канади далеко на північ проклали трансамериканську автостраду. Вона зв'язала культурні й адміністративні центри країни

з негустими населеними пунктами, розташованими в диких малообжитих районах канадської Півночі, головним чином на пустельних берегах річки Макензі і Великого Невільничого озера.

Автострада пролягає неподалік від водоспадів. На одній із ділянок дороги йде долиною бурхливої річки Хей. У районі, де вона виходить із пагорбистої місцевості, є уступ, утворений твердими кристалічними породами.

Спускаючись із нього, Хей робить два стрімких стрибки.

Перший водоспад має ім'я маршала, національного героя Александра Харолда, колишнього генерал-губернатора Канади. У місці падіння річки немовби казковий велетень ударом гігантської сокири розрубав річище ріки і течію її води, через що утворився прямовисний обрив 33 метри заввишки. Могутній водний потік падає з нього у вигляді судільної завіси, створюючи незмовкаючий гуркіт.

За п'ять кілометрів нижче по річці шумить «сестричка» Александра — водоспад Луїза, значно нижчий (14 метрів), але й значно складніший за своєю структурою: вода падає із кількох скелястих обривів, розбиваючись на окремі пасма струменів і стрімкі потоки. Все це утворює різноголосий шум, який зливається в загальну симфонію падаючої води.

Трохи нижче від водоспаду Луїза автострада біжить на північний захід і приблизно через 70—80 кілометрів перетинає долину річки Какіси — другої притоки Великого Невільничого озера. Річка починається кількома витокami в залісеному плато, протікає через озера Татліна та Какіса і падає з гранітного урвища з висоти близько 16 метрів. Цей третій водоспад зветься Леді Евелін.

Трійцю водоспадів називають Північною Ніагарою. Уже лунають голоси про те, щоб зробити їх заповідними і зберегти для нащадків у природному вигляді.

Навіть при побіжному погляді на карту Південної Америки одразу впадає в око яскраво виражена своєрідність будови її поверхні. Це країна високих гір, великих плоскогір'їв і низин.

Уздовж усього західного узбережжя на тисячі кілометрів простяглося гігантське гірське пасмо Анд (Кордільєри). На півночі й сході материка піднімаються Гвіанське і Бразильське нагір'я, а між цими трьома висотними районами розташовані найбільші впадини — Амазонська і Ла-Платська низини.

Гори й нагір'я материка є колискою його могутніх водних артерій — цариці річок Амазонки, величної Оріноко і багатоводної Парани.

Спускаючись із гірських хребтів і нагір'їв, ці велетні і їхні притоки стають гримучими порожистими річками. У своїй більшості вони несудноплавні, бо їхня течія розбивається численними водоскатами і водоспадами.

Південна Америка, мабуть, найбагатший на водоспади континент земної кулі. Серед них є і рекордсмени світу: Гуайра — найбільш багатоводний, Теквендама і Паулу-Афонсу — найбільш легендарні, Анхель — найвищий. Їх тут й інші водоспади — високі й багатоводні, про які мало хто знає, бо вони знаходяться в джунглях і горах малодоступних басейнів річок Амазонки, Оріноко та інших.

Запрошуємо вас, читачу, зробити екскурсію до найбільш відомих і чудових водоспадів Південної Америки.

ВОДОСПАДИ-ВЕЛЕТНІ

Її безкраї води швидкі й могутні.
Я бачив її надвечір, уночі, вранці,
вдень, перед грозою і в ясну погоду,
і щоразу вона була іншою, але завжди
прекрасною і величною.

Любомир Джитерко

БАГАТСТВА «МАТЕРІ ВОД». ПОДОРОЖ КАБОТА. ПОШУКИ
«СРІВНОЇ КРАЇНИ». ГЕОГРАФІЧНА ПОМИЛКА. ВЕЛЕТНІ
СЕРЕД ВОДОСПАДІВ.

Ця річка така велика і багатоводна, що споконвічні мешканці її берегів дали їй ім'я Парана, що означає «матір вод».

Парана бере початок у центральній частині Бразильського нагір'я. Тисячі кілометрів тече вона в південному напрямі, спочатку в горах, де бурхливий плін її не раз переппинається порогами й водоспадами, потім плавно перетинає низовину, тече джунглями, у глибині яких і досі живуть племена диких індіанців, протікає повз великі сучасні міста, де в її водах відбиваються стіни величних будівель і палаців.

У пониззі Парана повертає до Атлантичного океану й утворює величезний естуарій (широке воронкоподібне гирло) Ла-Плата. Виносячи з глибини материка колосальну кількість води (близько 700 кубічних кілометрів на рік), річка, впадаючи в океан, далеко відтісняє його води.

Недарма перший європеєць, що прибув у ці краї понад п'ять століть тому, назвав її гирло «прісним морем».

А ще славиться Парана, як жодна інша річка в світі, чудовими водоспадами, щедро розсипаними самою природою в руслах річки та її приток у межах Бразильського нагір'я.

На притоці Тіете, наприклад, нараховується 36 великих і малих водоспадів, на Парапанемі — 33 водоспади, на Іваї і Пекірі їх налічується по кілька десятків.

Чого ж у басейні Парани так багато водоспадів?

Відповідь на це питання дали геологи. Виявляється, справа у своєрідній геологічній будові басейну річки, утвореному головним чином лавами; а вони на окремих ділянках мають різну щільність і міцність. В одних місцях породи швидше розмиваються потоком, на інших ділянках цей процес відбувається повільніше. В результаті такого нерівномірного руйнування порід у руслах річок утворюються великі й малі уступи або скати, по яких вода спадає каскадами порогів і водоспадів.

Найбільші водоспади — Урабупунга, Гуайра та Ігуасу. Перші два містяться на самій Парані, третій — на її притоці Ігуасу.

Це — зірки першої величини, що входять у сузір'я водоспадів-велетнів земної кулі.

Відкриття європейцями Парани і її чудових водоспадів стало цілою епохою в історії географії.

Першими європейцями, хто бачив водоспад Гуайру, були, як вважають, відомий італійський мореплавець Себастьян Кабот і його люди.

Кабот був досвідченим і сміливим мореплавцем.

У 1526 році він вирішив почати пошуки нових островів у Молуккському архіпелазі і вирушив у далеке плавання шляхом, відкритим Магелланом.

Після багатьох пригод і труднощів, серед яких був навіть бунт матросів проти нього самого, Кабот у лютому 1527 року дістався до гирла дуже великої річки на східному узбережжі Південної Америки.

Місцеві жителі — індіанці — привітно зустріли прибулих. Тут іспанці на дрібнички й товари виміняли багато срібних виробів.

— Звідки у вас срібло? Де ви його взяли? — допитувалися вони в аборигенів.

Ті розповіли, що в глибині материка є «Срібна країна» і ніби коштовного металу там так багато, що можна брати досхочу. За дорогу в цю країну править Велика річка.

І тоді учасники походу загорілися бажанням вирушити на пошуки «Срібної країни».

Після деяких вагань Кабот вирішив порушити королівський наказ, на свій страх і ризик пробратися в заповітну країну, захопити якомога більше скарбів і заволодіти нею. Цим він зможе спокутувати свою провину.

Залишивши два кораблі в гирлі річки, Кабот з іншими суднами почав

підніматися вгору по річці. Він був цілком упевнений, що вона приведе його до заповітної мети.

Але як жорстоко він помилився!

Чим далі просувалися іспанці в глиб континенту, тим сильнішим став опір індіанців, хоч Кабот і його люди робили все можливе, щоб встановити з ними дружні стосунки. Та це не завжди вдавалося, іноді не допомагали навіть подарунки.

Індіанці підтверджували: справді, там, на півночі, звідки тече річка, є країни, багаті на золото і срібло. Але до них ще дуже далеко...

І кораблі пливли далі. Все прагнули вперед, у погоню за звабленим привидом. А тим часом люди вмирали від тропічної пропасниці та інших тяжких хвороб, гинули від списів та стріл індіанців.

Минув майже рік...

І раптом сталося щось жахливе. Подорож іспанців була припинена зовсім несподівано. Раніше спокійна річка, по якій без перешкод пливли судна Кабота, раптом немовби збунтувалася: далі шляху не було, його перетинав грандіозний водоспад, гуркіт якого заглушав усі звуки. Над місцем падіння вод, клубочачись, високо піднімалися сніжно-білі хмари.

Звідси вгору по річці можна було йти тільки сушею. Але для цього у Кабота не було ні людей, ні матеріальних засобів. Тому іспанці змушені були повернутися, так і не знайшовши «Срібної країни». Те, що вони відкрили найбільший водоспад на земній кулі, їх аніскільки не тішило.

Страх перед королівським гнівом був такий великий, що Кабот ухилився від поїздки в Іспанію, а послав туди загін із багатими подарунками й просив короля прислати підкріплення, щоб вести далі пошуки «Срібної країни».

Отримавши подарунки, іспанський король був задоволений. Він наказав назвати невідому річку Ріо-де-ла-Платою, що в перекладі означало «Срібна річка». Так вона й називалася деякий час, поки її не перейменували в Парану, залишивши колишню назву лише для гирла. Трохи пізніше країна, яку частково омивають води Парани, була також названа «Срібною» (Аргентина).

У всій цій історії найцікавіше те, що береги Парани і територія Аргентини зовсім не багаті на благородний метал, від якого пішла їхня назва. Лише через багато років з'ясувалося, що срібло, яке люди Кабота вимінювали на дрібнички й товари, індіанці добували в копальнях Болівії і Перу.

Так через помилку Кабота неправильно були названі велика річка і країна, територією якої вона протікає.

Король не виконав прохання Кабота, не послав йому підкріплення, той був змушений повернутися і був покараний за порушення наказу.

Пошуки ж «Срібної країни» тривали. Її безуспішно шукали Педро Мендоса (1536 рік), Хуан Айолас (1537 рік) і Альваро Нуньєса Кавеса

де Вака, в результаті досліджень якого був відкритий другий гігантський водоспад — Ігуаса.

У листопаді 1541 року де Вака висадився на східному узбережжі Південної Америки і на чолі великого загону вирушив на захід долиною річки Ігуаси — лівої великої притоки Парани.

Іспанці досить довго йшли дикою, важкопрохідною місцевістю, подолали майже всю річку і несподівано неподалік від її гирла наткнулися на величній водоспад, схований у густому незайманому лісі. Вони були вражені видовищем, яке постало перед ними. Ніхто нічого подібного досі не бачив.

Літописець загону залишив нащадкам такий запис: «Сила потоку, який падає в урвище, така велика, що він розбивається на піну і міради бризок, які, піднімаючись, утворюють хмари, що виснуть у вигляді корони над водоспадом, прикрашені чарівними барвами різних кольорів. Ці хмари можна побачити з далекої відстані».

Де Вака довго думав над тим, як же назвати чудесний водоспад, і вирішив дати йому ім'я святої діви Марії. Проте ця назва не прижилася: водоспад дістав назву від річки, в пониззі якої він розташований.

Отже, що ж являють собою «зірки першої величини» «Срібної річки» Парани — її великі водоспади Ігуасу і Гуайра?

Водоспад Ігуасу знаходиться майже на стику кордонів трьох південноамериканських країн — Аргентини, Бразилії і Парагваю, за 26 кілометрів від гирла річки Ігуасу.

Річка Ігуасу бере початок у горах Сьєрра-ду-Мар. Спускаючись із схилів Бразильського нагір'я по дну глибокої долини, вона стрімко мчить свої води на захід, часто утворюючи гуркотливі пороги і водоспади. Річка завжди повноводна, а за своїми розмірами переважає Неву і води несе вдвічі більше, ніж Дніпро.

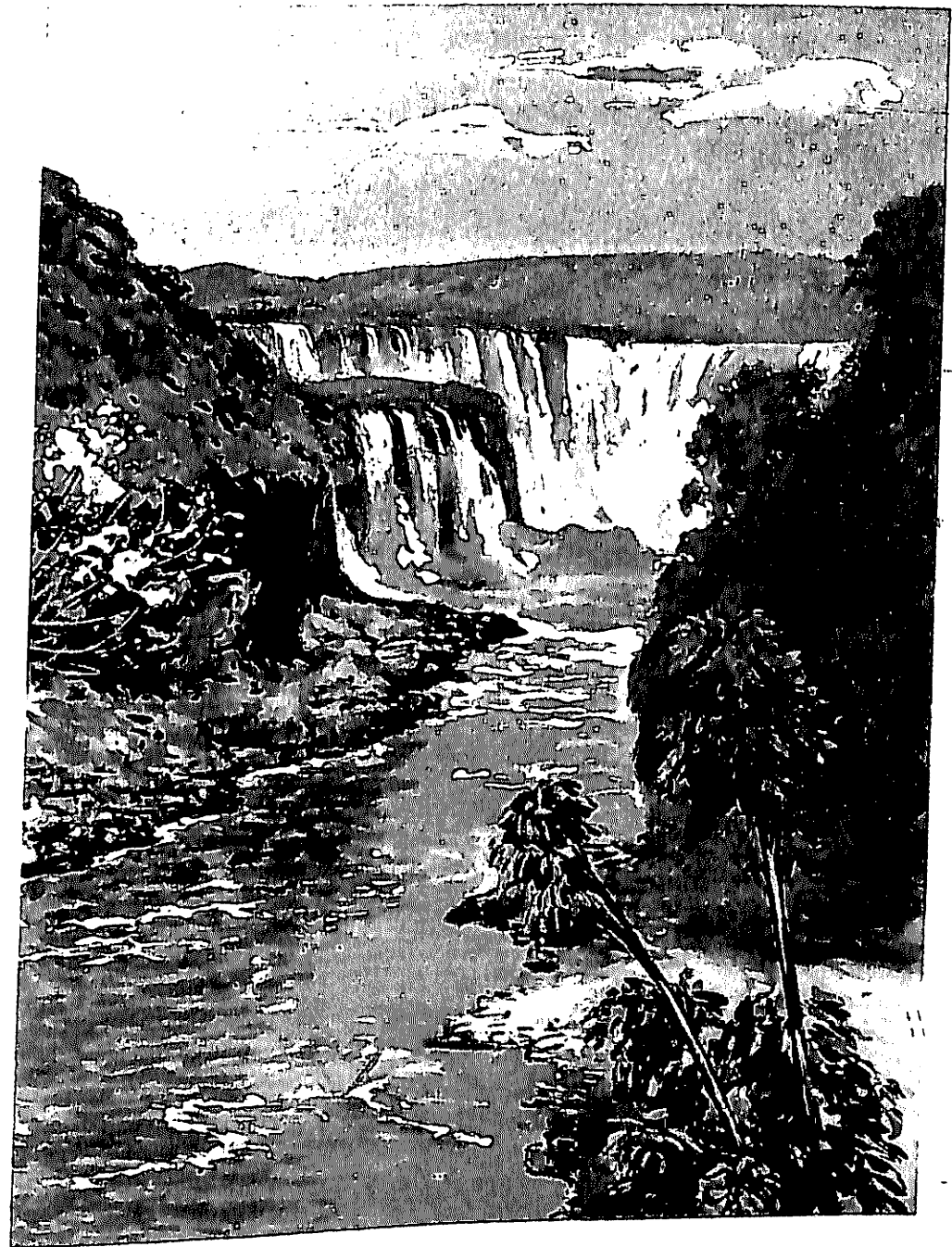
При підході до гребеня водоспаду Ігуасу уповільнює швидкість течії, розширюється, стає мілкою і до обриву підходить широким фронтом, утворюючи разом з островами гігантську дугу завширшки близько 3700 метрів.

Цих базальтових островів, вкритих буйною рослинністю, безліч. Вони дроблять до того єдиний потік на велику кількість струменів, які потім падають з урвища.

Усього нараховується 270 великих і малих водоспадів, і все це разом узятє називається водоспадом Ігуасу. Загальна висота падіння води дорівнює 72 метрам.

Серед них виділяються водоспади Бен'ямін, Теодоро, Пелька Диявола, Три Мушкетери, Сан-Мартін.

Увесь ансамбль водоспадів оточений розкішною вічнозеленою тропічною рослинністю, наповною і щедро зрошуваною водоспадним дощем. Тут панують пальмові і бамбукові ліси з розвинутими найрізноманітнішими повзучими і виткими рослинами, прикрашеними квітами різної форми і відтінків, серед яких, немовби вкраплення із коштовних каменів,

Водоспад Ігуасу знаходиться майже на стику кордонів трьох південноамериканських країн — Аргентини, Бразилії і Парагваю.

Водоспад Баррон — один із найчарівніших в усій Австралії.

ВОДОСПАДИ-РЕКОРДСМЕНИ ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ

сяють суцвіття орхідей і бігоній. Між суцвіттями, перевитими ліанами і стеблами рослин-епіфітів, неначе кольорові хмарки, паштають рої метеликів. Повітря наповнене шумом падаючих вод і щебетом пташок.

Щоб зберегти водоспад і його околиці, цей район перетворили в заповідник і назвали Національним парком Ігуасу.

Увесь комплекс Ігуасу такий великий, що одразу оглянути його неможливо. Це можна зробити тільки з борту літака.

На всіх, хто приходить у гості до водоспаду Ігуасу, він справляє незабутнє враження, про що добре сказала письменниця Розіта Фобс у своїй книжці «Подорож по восьми республіках у пошуках майбутнього»:

«Чудо-Ігуасу, схожа на криву срібну шаблю, виходить із своїх піхв джунглів, де кордони Бразилії, Аргентини і Парагваю зустрічаються в гущавині тропічного лісу. Ігуасу виходить своїми синіми водами в цегляно-коричневі пороги долини верхньої Парани, а потім рине водоспадами між скелями й островами, вкритими квітучими деревами... Туман кольору індиго повиває межі падіння вод... над ділянками вируючої води нагромаджуються клубки піни... у хмарах водяного пилу виблискують кольорові райдуги, а кінці їх губляться в місцях, де кришталеві води обіймаються з джунглями...»

Залишмо Ігуасу і повернемося до Парани. Перший з найбільших водоспадів знаходиться за 80 кілометрів від злиття її гілок-витоків, трохи вище гирла притоки Тіети.

Водоспад має поетичну назву — Урабупанга — ущелина блискучих вод. Через його гребінь завширшки близько півтора кілометра донедавна скочувалося близько 3000 кубометрів води, майже дві таких річки, як Дніпро. Вода спадала широкою завісою з висоти 12 метрів.

Нині води зменшилися, оскільки енергія водоспаду частково використовується нещодавно збудованою потужною гідроелектростанцією.

Звідси на протязі близько 700 кілометрів Парана тече спокійно, по ній плавають річкові судна.

Та ось на шляху річки виникає перепона — розмите пасмо Сьєрра-дус-Дорадус. Поспішаючи подолати його, Парана вгризається в базальти, пробиває глибокий прохід і виривається на простір, падаючи грандіозним водоспадом Гуайра.

До цього місця її водність почотверяється: середня витрата води дорівнює 12—13 тисяч кубометрів на секунду, а у великі повені збільшується в 3—4 рази. Це означає, що в такі періоди через гребінь водоспаду тече величезна річка, яка за водністю дорівнює стокові 6 таких річок, як Волга, або сумі 30 потоків, таких, як Дніпро.

Гуайра — це величезний каскад із 18 водоспадів, зосереджених на ділянці з падінням 115 метрів. Найбільший із них падає з прямовисного уступу заввишки понад 30 метрів.

У Гуайри два господарі — Бразилія і Парагвай. Державний кордон між цими країнами проходить через водоспад і ділить його на дві нерівні частини: сім найбільших падінь знаходяться на бразильському боці. Тому

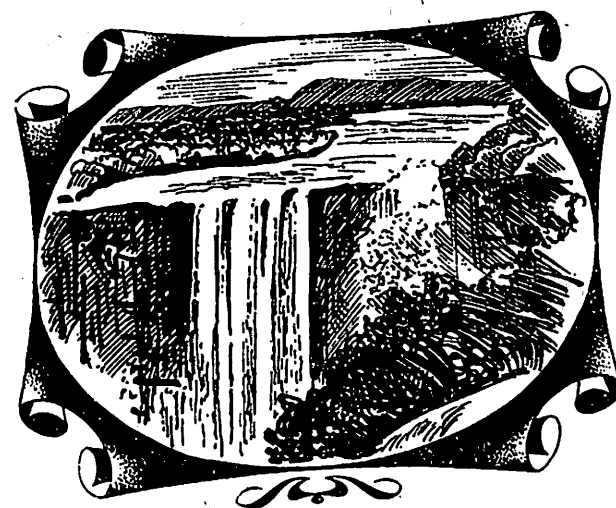
на картах і в літературі можна зустріти назву Сеті-Кедас, що означає «сім водоспадів».

Першим європейцем, що склав мальовничий опис Гуайри, був іспанець Фелікс де Асар, який уточнював у кінці XVII сторіччя кордон між іспанськими і португальськими володіннями. У своєму звіті він писав:

«...Цей каскад справляє величезне враження і вартий того, щоб його оспівали поети. Він розташований на річці Парані, у місці, де вона несе води більше, ніж багато європейських річок, разом узятих... Можна подумати, що ця річка, одна з найбільших у світі, вирішила струснути землю до підвалин, до її центру і навіть зрушити земну вісь. Вода рине похилими потоками й вертикально. Туман від водяних бризок піднімається в тих місцях, де струмені розбиваються об скелясті стіни й виступи, в ньому, неначе живі квіти, грають райдуги. В околицях водоспаду постійно йдуть дощі. Шум падаючої води можна почути дуже далеко від цього місця... Навколо земля двигтить під ногами...»

Гуайра — водоспад-велетень, найбільший на земній кулі за кількістю води. Він володіє величезною гідравлічною енергією. Її можна одержати від гігантських гідроелектростанцій потужністю (залежно від об'єму води, що протікає в річці) від 10 до 30 мільйонів кіловат.

Поки що ця дармова природна енергія не використовується, та настане час — і найбільший на нашій планеті водоспад Гуайра поставлять на службу трудовому люду Бразилії і Парагваю.

НАЙЛЕГЕНДАРНІШІ

...Все було схоже на дивний казковий сон.
Ч. Броун

ЛЕГЕНДА ПРО ПРИВОРКУВАЧА ЗМІЙ. СКЕЛЯ СТАРОГО.
ГАЙАНСЬКИЙ КРАСЕНЬ. ПЕЧЕРА ВАМПІРІВ. ЛЕГЕНДА ПРО
ЕЛЬДОРАДО. СВЯЩЕННЕ ОЗЕРО І ВОДОСПАД. ЛЕГЕНДА
ПЛЕМЕНІ ЧИБЧА. ВІДЛУННЯ ВСЕСВІТНЬОГО ПОТОПУ.

У Південній Америці є водоспади, про які місцеві жителі індіанці склали легенди, і вони стали легендарними після якихось подій, що збереглися в пам'яті людей, увічнені у фольклорі, в народних переказах, що передавалися з покоління в покоління і дожили до нашого часу. Про три таких водоспади ми й розповімо далі.

Скеля старого (Кайстур)

У дуже давні часи, коли в Південну Америку ще не вдерлися жорстокі й зажерливі колонізатори, а місцеві жителі індіанці Гайани були вільними людьми, на березі середньої течії гірської річки Потаро стояло кілька індіанських хиж-вігвамів.

Ця річка тече серед вічнозеленого тропічного лісу і несе свої води у повноводну річку Ессекібу, а та віддає їх Атлантичному океану у тому

місці, де нині знаходиться столиця Республіки Гайани — велике екзотичне місто Джорджтаун.

В одному з вігмів доживав свого віку старезний дід. Ніхто з жителів селища не знав, скільки років він прожив на білому світі.

Старого звали Приборкувачем Змій. Колись замолоду він був сильним і хоробрим воїном. Якось у єдиноборстві з величезним пітоном він здобув перемогу, і відтоді за ним утвердилося таке ім'я.

Він уже не міг самотужки добувати собі їжу і став тягарем для родичів. Якось, запросивши їх до вігмаму, він сказав:

— Діти й онуки мої, ви бачите, який я старий, немічний і вже не можу допомагати вам. Час і мені рушати в далеку подорож. Дайте пірогу, і я покину вас...

Прохання Приборкувача Змій було виконане. Старий сів у пірогу і відштовхнувся од берега. Швидкі хвили помчали його вниз по річці Потаро.

Індіанці мовчки дивилися услід пірозі. Невдовзі вона зникла за поворотом русла. Ті, що проводжали старого, знали: нижче по річці є величезний водоспад, і всі, хто потрапляє в його страшні обійми, вже ніколи не повертаються. Це тому, казали чаклуни, що в надрах водоспаду живе жорстокий і грізний дух води: він умиротворює в бездонній безодні все живе.

Після зникнення старого почали діятися дивні речі.

З безодні раптом виплила та сама пірога. Хвили викинули її на берег, і вона перетворилася на прибережну скелю. Потім із води виринув ящик, в який були покладені продукти для Приборкувача Змій, і обернувся в камінну брилу кубічної форми навпроти скелі-піроги.

Відтоді, розповідається в легенді, великий водоспад на річці Потаро люди почали називати Кайстуїк — «скеля старого». Колонізатори ж спотворили чи переінакшили багато індіанських назв, у тому числі й цю; ось чому водоспад нині відомий як Кайстур.

Легенду-казку про нещасного старого і водоспад першим із європейців почув англійський геолог Чарлз Баррінгтон Броун.

За дорученням губернатора Гайани він проводив геологічні дослідження на території цієї країни, надзвичайно багатой на природні ресурси.

Ліс, повноводні річки, родючі землі, корисні копалини, золото, алмази та багато інших скарбів по-хижацькому використовували і розкрадали колонізатори. А населення було перетворене на жорстоко експлуатованих рабів.

От для них і старався Броун, та ще й як! За п'ять років своєї діяльності уздовж і впоперек перетнув країну, плаваючи річками і мандруючи пішки.

У квітні 1870 року він проводив дослідження в центральній частині Гайани. Спускаючись униз долиною Потаро, Броун від індіанців дізнався, що нижче по річці є «дуже великий водоспад, та такий високий, як кілька дерев, поставлених одне на одне».

Броун вирушив із кількома помічниками, щоб подивитися на це диво. Не дійшовши до водоспаду близько двох кілометрів, вони почули сильний шум, а незабаром побачили над річкою велику хмару туману.

Водоспад викликав справжнє захоплення. Поки люди Броуна милувалися чудесним видовищем, він записував у щоденник свої враження:

«Ми проминули лісок і вийшли на плоскі скелі до гребеня великого водоспаду. Наблизившись до краю безодні, я з мимовільним подивом і захопленням дивився на незвичайне видовище.

Багато я бачив водоспадів у горах Гайани, але цей перевершив усі мої сподівання. Я просто не вірив очам, бо все було схоже на дивний казковий сон.

Могутній потік, плавно підходячи до краю скелястого урвища, зривався з нього світло-коричневою лавиною і падав униз у глибокий темний каньйон, із дна якого долинали ревіння води й високо в небо підіймалися важкі хмари туману; підхоплювані вітром, вони розсівалися і плвли геть, зрошуючи місцевість рясним дощем.

За приблизним підрахунком, висота падіння води була близько 900 футів».

Після повернення в Джорджтаун Броун і його супутники так захоплено і мальовничо розповідали про водоспад, що їх повідомлення викликали величезний інтерес у слухачів.

Закінчилося тим, що губернатор колонії наказав Броуну повернутися до водоспаду і зробити його детальний опис.

Після Броуна в гостях у водоспаду побували й інші дослідники. Завдяки їхнім працям світ дізнався про чудовий водоспад, що загубився у хащах далекої Гайани.

Водоспад Кайстур утворився в районі гігантського уступу, розташованого в місці переходу Гвіанського нагір'я до Гвіанської низини. Уступ утворений могутньою товщею піщаників, перекритих камінною плитою. Подекуди серед лісових масивів піднімаються голі вершини скель. На стику цих двох природних елементів рельєфу річки Гайани і сусідніх країн мають велике падіння, течуть у порожистих руслах, часто утворюють бурхливі водоскати, а іноді скидають свої води мальовничими водоспадами.

Серед них відомі водоспади Амаїла, Канаїма, Марина, Баріма, Арт та інші. Проте Кайстур — найбільший з усіх і тому увійшов до числа найбільших водоспадів світу.

Загальна висота його дорівнює 225 метрам, з них близько 200 метрів вода падає вільно у вигляді красивої завіси. Розбиваючись об скелясті брили, вона далі падає у вигляді бурхливого гримучого водоскату, якого майже не видно в хаосі туману, бризок і піни.

Ширина річки Потаро вище водоспаду близько 100, а глибина 5—6 метрів. Ширина гребеня водоспаду при низькій воді близько 30, при високій — понад 100 метрів.

Із травня по жовтень у горах буває багато опадів, річка в цей час

повноводна, і через гребінь водоспаду щосекунди скидається 1—2, а при дуже великих зливах — до 5 тисяч кубометрів води.

Географ Е. Турн, який відвідував водоспад у різні пори року, писав: «Водоспад, коли я був там раніше, справив на мене чудове враження. Він красивий і величний, хоч тоді ширина річки була утричі менша, і вода падала у вигляді білосніжної колони, яскраво вимальовуючись на тлі темних печер у прямовисній скелі. Ця колона води значно звужувалась перед падінням у нижній вир. Зараз же переді мною з урвища падала величезна завіса води, яку неможливо описати словами; завширшки вона була близько 400 футів. Вона перекривала увесь басейн унизу, де все кипіло, вирувало, ревло».

Широка камінна плита, з якої річка Потаро робить свій гігантський стрибок, утворена з твердого конгломерату. Її товщина досягає 6 метрів. Під плитою аж до підосви водоспаду і нижче залягає потужний шар піщанику.

Падаюча вода, струмені й бризки, що розлітаються увсебіч, поступово руйнують піщаник, і тому за завісою водоспаду в прямовисній скелі утворилися заглиблення, тріщини, печери. Їх добре видно в сухі періоди року, коли в річці мало води.

У печерах і нішах вирує життя. Недоступні для людини, вони стали пристановищем для ластівок. Їх тут сила-силенна. Хмари легкокрилих пернатих в'ються над водоспадом. З блискавичною швидкістю пташки зникають за завісою водоспаду і вилітають знову. У цьому природному притулку вони почувають себе в цілковитій безпеці від усіх своїх ворогів.

Вивчаючи водоспад, геологи встановили, що він дуже повільно переміщається вгору по річці.

Руйнівна діяльність води призводить до вимивання ґрунту під більш стійкою плитою. З часом край її нависає у вигляді козирка і потім обламується. Але, щоб це сталося, потрібна не одна сотня, а можливо, навіть тисяча років.

Місцевість навколо водоспаду погано обжита. Сюди ще не проклали впорядкованих доріг, і тому він поки що не став об'єктом масового паломництва. І майже ніхто не знає про трагічну подію, яка дала назву цьому природному феномену.

Паулу-Афонсу

Якщо від водоспаду Кайєтур пройти майже три тисячі кілометрів строго по прямій лінії на південний схід, то потрапимо, читаючи, на береги річки Сан-Франсіску, до її величезного водоспаду Паулу-Афонсу.

Ця річка широкою тектонічною долиною розтинає східну частину Бразильського нагір'я, проривається через пасмо прибережних гір, виходить на приморську рівнину і впадає в Атлантичний океан. У місці прориву і знаходиться її знаменитий, тричі легендарний водоспад Паулу-Афонсу.

Відомий дослідник водоспадів Е. К. Рашлей пише:

«Якби мені запропонували побачити один-єдиний із водоспадів-велетнів світу, я вибрав би Паулу-Афонсу, але за умови, що зможу подивитися на нього при низькому, середньому і високому рівнях води в річці Сан-Франсіску. Своє бажання я висловлюю тому, що з усіх водоспадів земної кулі він виділяється багатоманітністю і мінливістю своїх форм, і ніякий інший водоспад не викликає такого великого здивування і навіть... страху».

В історії географічних відкриттів ніде не зафіксовано імені першовідкривача водоспаду Паулу-Афонсу. Вперше у гирлі річки побували на початку XVI століття португальці. Через сто років по річці пройшов один із відчайдушних авантюристів того часу Ж. Суаріш. Він, як і багато інших любителів пригод і наживи, шукав легендарне Ельдорадо. Суаріш, очевидно, був першим європейцем, який побачив цей водоспад.

Немає також достовірних даних, звідки пішла назва водоспаду, не підлягає сумніву тільки те, що вона була дана європейцями.

Щодо цього є кілька версій-легенд. Відомий англійський мандрівник Річард Буртон чув від місцевого населення таку історію.

Коли в Південну Америку рушив потік переселенців з Європи, США та інших країн, серед них було багато місіонерів. Ці люди, несучи «слово божє» диким індіанським племенам, на свій страх і ризик пробіралися в найвіддаленіші місця і намагалися навернути аборигенів у «істинну віру».

З-поміж особливо завзятих «служителів бога» був один чернець на ім'я Паулу Афонсу.

Якось у супроводі двох індіанців він ішов берегом річки, поспішаючи завидна потрапити в селище.

Коли вони минали водоспад, із лісу вискочила зграя вовків. Відбиваючись томагавками, індіанці втекли, а чернець лишився наодинці з хижаками. Він був товстий і не зміг встигнути за втікачами.

Відмахуючись палицею від звірів, чернець твердив: «Рятуй Ісусе, рятуй, діво Маріє!» Але святі виявилися безсилими йому допомогти. Вовки загнали ченця на край урвища, і він, оступившись, полетів у вир водоспаду. Так розповідали індіанці.

За іншою версією, той же чернець якось переправлявся через річку Сан-Франсіску на індіанському каное і заснув у дорозі.

Коли блаженське суденце виплило на середину річки, почався ураган, і сильний вітер погнав його вниз, прямо до ревучого водоспаду.

Човен і гребець зникли у вирі вод, а ченця індіанці знайшли на березі річки нижче від водоспаду, і він... як і раніше, міцно спав.

«Я нічого не бачив і не чув!» — заявив чернець, прокинувшись.

Індіанці з подивом і острахом дивилися на чоловіка, який чудом урятувався, і вирішили, що він уміє чаклувати. Відтоді нібито і почали називати водоспад іменем щасливця.

Є третя, мабуть, найбільш імовірна версія.

Кажуть, що першими європейцями-колоністами, які оселилися в минулому столітті біля водоспаду, були два брати французи — Паулу і Афонсу і нібито від них і пішла назва водоспаду.

Сам же водоспад являє собою складне поєднання величезного водосток, де річка шалено мчить крутим схилом скелястого русла, знижуючись на 22 метри, і могутнього водоспаду близько 60 метрів заввишки, який страшенно гуркоче.

Сан-Франсіску — велика річка. Щосекунди її руслом у районі водоспадів протікає понад 2000 кубометрів води, — більше, ніж у Дніпрі, а в повінь у кілька разів більше. Цікаво відзначити, що коли вище водоспаду рівень води під час повені збільшується на 3—4 метри, то нижче його у каньйоні він досягає висоти майже десятиповерхового будинку, і водоспад виявляється напівзатопленим.

Минувши водоспад, річка Сан-Франсіску стрімко тече вузьким і глибоким скелястим каньйоном, утворюючи 17 водоскатів і низьких водоспадів. Потік звужується до 100 метрів, зате глибина сягає кількох десятків метрів. Геологи вважають, що річці потрібно було близько 50 тисяч років, щоб прокласти в твердому скелястому ґрунті цей вихід до моря.

У каньйоні нижче водоспаду є надзвичайно цікаве місце. У лівобережній скелястій стіні потік води й інші руйнівні сили природи зробили глибоку нішу, названу Дракуліанською печерою. Її довжина близько 100 метрів, висота 30, ширина 8—10 метрів.

Печера має погану славу і здавна служить пристановищем для тисяч кажанів. Люди вважали їх упирами, що нападають уночі на сонних тварин та людей і смочуть їхню кров. Чудовиська нібито завдавали своїм жертвам ран, які довго не гоїлися.

Жителі багато років вели війну з крилатими мешканцями печер. Після паводків біля входу в печеру збиралося багато хмизу, колод. Коли вода спадала, вони збирали цей матеріал і підпалювали, сподіваючись таким чином викурити кажанів.

Нині водоспади дещо втратили свою велич, бо частина води відведена до потужних гідроелектростанцій. Проте вони досі ще являють собою вражаюче видовище.

Водоспади позначені на картах світу, однак їх мало хто знає.

«Багато сторінок присвячено чудовим водоспадам земної кулі Вікторії й Ігуасу, а це диво природи південно-східної Бразилії лишилося непрославленим і неоспіваним у світовій літературі», — відзначає Е. К. Рашлей.

Водоспади Паулу-Афонсу справді малопопулярні як об'єкти туризму. Вони лежать осторонь від уторованих туристських стежок, і сценічна краса їх порушена внаслідок відведення частини потоку до гідроелектростанцій.

Зате це сторлицею компенсується тим, що, віддаючи значну частку своєї енергії, вони дають велику користь людям.

Дітище Боготи

Автобус швидко мчить гірським шосе, яке в'юниться по схилах ущелини. Здається, шоферові чудом удається розминутися із зустрічним транспортом на вузькій стрічці дороги. Дехто з пасажирів, незвичний до таких поїздок, відчуває страх, а жінки на особливо різких поворотах перелякано зойкають.

Внизу, на дні глибокої звивистої ущелини, тече річка Богота. Вона то піниється і вирує на численних порожистих ділянках русла, то голубіє під променями яскравого сонця, то зникає за поворотами дороги.

Річка має назву столиці Колумбії, звідки туристи вдосвіта вирушили на екскурсію, щоб ознайомитися з легендарними визначними пам'ятками в околицях Боготи.

Раптом автобус різко гальмує і зупиняється. Шофер вискакує і біжить до якоїсь похмурої будівлі, що стоїть осторонь.

— Що сталося? — чути стривожені голоси.

— Нічого особливого, — заспокоює гід, — через кілька хвилин поїдемо, шофер уклониться мадонні, вшанує її, попросить благословення... Усі вони так роблять. Продовжимо нашу розмову.

«Місту Боготі понад чотири століття. Воно засноване іспанцями в 1538 році в районі, який був центром стародавньої культури групи індіанських племен чибча. Ця народність входила до складу народності майя. Уже в першій половині нашого тисячоліття чибча створили високу культуру із своєю писемністю, монументальною архітектурою, своєрідним укладом і звичаями.

Ви, певна річ, уже раніше чули або читали про таємничу країну Ельдорадо, уже раніше шукали протягом століть, і що ця назва дорадо, про те, як її марно шукали протягом століть, і що ця назва в переносному значенні означала легендарну країну чудес і казкових багатств.

Історія пошуків Ельдорадо сповнена трагічних подій.

У XV сторіччі в Європі з неймовірною швидкістю почали поширюватися чутки про казкову країну Ельдорадо, яка нібито є десь у глибині Південної Америки. Там, розповідали очевидці, жителі поклоняються Сонцю, на його честь щороку влаштовують розкішні урочистості і дотримуються дивовижного обряду.

У призначений час до потайного місця на береги священного озера Гуатавіта збираються натовпи людей. Із сходом сонця починається церемонія посвячення у вожді чергового обранця бога Сонця.

Майбутнього повелителя жреці роздягають догола, натирають олією і пахощами й обсіпають з голови до п'ят золотом пилюкою. Потім сяючу позолочену людину садовлять на пліт, зроблений із колод дерева бальса, і везуть на середину озера. З цього моменту він уособлює Сонце — предмет поклоніння індіанців.

Там вождь робить обмивання у водах озера, а жреці посипають це місце дощем із золотих предметів і коштовного каміння. Потім коронованого

в такий спосіб вождя везуть назад, де тріумфуючий натовп урочисто виносить нового повелителя на берег, і з цього починаються багатоденні свята.

Ці чутки породили своєрідну «золоту лихоманку». На розшуки Ельдорадо (країни позолоченого короля) кинулися орди конкістадорів¹ — відчайдушних головорізів, грабіжників і вбивць. Криваві завойовники пройшли по країнах Південної Америки, несучи смерть і руйнування. Охоплені жадобою наживи, ці люди скрізь шукали золото і коштовності, грабували місцеве населення, не щадили жінок і дітей.

Вільнолюбні індіанці чинили відчайдушний опір загарбникам, але були змушені відступити під натиском білих людей, озброєних рушницями і гарматами.

Завойовники зруйнували і знищили багатовікову культуру майя. Колонізація краю, яка настала після того, закріпила панування білих зайд...»

Гід робить перерву. Але багато слухачів уже знають, що було далі. Нападки індіанців, колись вільних синів Південної Америки, були приречені на вимирання і злиденне існування. Нині вони ледве животіють, поповнюючи ряди батраків у поміщицьких маєтках, лави робітників промислових підприємств і сільської безземельної бідноти.

«Індіанці тримали в секреті місцезнаходження священного озера, на берегах якого відбувався описаний таємничий ритуал посвячення вождя. Через те пошуки країни Ельдорадо успіхів не мали.

Пізніше стало відомо, де розташоване таємниче озеро. Першим європейцем, який його описав і навіть намалював, був всесвітньовідомий німецький учений-природознавець Александр Гумбольдт (1769—1859).

Не раз робилися спроби заволодіти скарбами, які зберігаються на дні озера Гуатовіта. А те, що вони там справді є, було доведено під час спеціальних досліджень, які, проте, не були доведені до кінця.

Так, озеро Гуатовіта — предмет пожадливих зазіхань багатьох тисяч авантюристів і любителів легкої наживи протягом кількох віків — розташоване неподалік від Боготи. Воно — об'єкт великої наукової цінності і чекає своїх дослідників.

На озері ми зробимо особливу екскурсію. Я уриваю свою розповідь, наближаємося до водоспаду...»

Справді, шум, що йде від річки в місці її падіння, стає дедалі сильнішим і нарешті повністю заглушає гудіння мотора.

Усі поспішають до водоспаду. Ось яке враження справив він на очей:

«...Над ущелиною ми бачимо райдужну хмару з дрібних бризок, крізь яку, неначе в тумані, бовваніють смарагдово-зелені схили долини. Це — водоспад Теквендама, одна з визначних природних пам'яток околиць Бо-

¹ Конкістадори — іспанські й португальські завойовники, які в XV і XVI сторіччях захопили величезні території в Центральній і Південній Америці й дуже жорстоко поводитися з корінним населенням.

готи. Він надто ефектний у яскраво-зеленому обрамленні. Пінявий потік, долаючи величезний кам'яний східець, вирубаний природою у річищі, з гуркотом рине в глибоку ущелину. Хмари бризок підіймаються звідкись із глибини... У променях яскравого тропічного сонця вони виграють міриадами крихтих діамантів, і важко одвести погляд від цього казково-го видовища. Ми довго стояли на краю ущелини, милуючись водоспадом, і вітер доносив до нас найдрібніші крапельки, розбризкувані силою удару на багато сотень метрів...»

Річка Богота бере свій початок на схилах Східних Кордильєрів, тече в горах і впадає в річку Магдалену. Кут її падіння дуже великий, і тому вона швидко котить свої води дном глибокої ущелини, утворюючи численні пороги, швидкотоки, водоспади. Найбільший із них — Теквендама — знаходиться приблизно за 30 кілометрів від міста Боготи.

Водоспад — суцільна водна завіса завширшки до 40—50 метрів, яка падає із скелястого краю гігантського урвища; висота падіння води — 147 метрів. Нижче річка бурхливо тече дном скелястої, залісної й вузької ущелини.

Гід розповідає далі:

«Водоспад Теквендама, як і озеро Гуатовіта, в індіанців племені чибча вважався священним. Біля його підніжжя вони приносили жертви напівбогу Бочіку в подяку за врятування від великого потопу і підступів страшної Чії.

За стародавніми переказами, які передавалися з покоління в покоління, предками чибча були дикі люди, діти гір і джунглів. Одного разу серед них з'явився чоловік, що став їхнім вождем. Це був Бочик, якого бог Сонце послав до людей, щоб вивести їх із дикого стану. Його жінку звали Чією.

Бочик справді зробив дуже багато корисного для людей, щоб полегшити їхнє тяжке життя. Він навчив їх скотарювати й землеробити — сіяти кукурудзу, садити картоплю, виготовляти пряжу і шити одяг, жити громадою у добрій згоді.

Чія була зла і підступна, всіляко перешкоджала добрим справам свого чоловіка, але робила це потай. Бочик не знав, що вона виконувала волю злих демонів.

Одного разу Бочик відлучився — пішов доповідати богу Сонцю про те, що зробив за його дорученням для людей.

А Чія, скориставшись з того, що чоловіка нема, задумала страхітливу справу — знищити весь рід людський.

З допомогою чаклунських чарів вона скинула в ущелину, якою протікала річка Фунза (так колись називалася річка Богота), величезні кам'яні брили.

Річці Фунзі нікуди було текти, і вона почала розливатися по долині. Для людей це було жахливою катастрофою. Вода прибувала, та так швидко, що люди не встигли втекти, вивести худобу, забрати хоч що-небудь із майна. На тих, хто шукав порятунку на незатоплених

місцях, Чия напускала полчища демонів, які ловили людей і скидали в воду.

Коли Бочик повернувся і побачив страшний хаос, руйнування і загибель людей, усе лихо, що його завдала Чия, дуже розгнівався і вирішив покарати зрадницю.

Біля острова Гуатовіта він наздогнав утікачку Чию, і тут відбулася велика битва між подружжям. Чия покликала на допомогу демонів пекла, і вони почали перемагати Бочика. Тоді він попросив бога Сонця допомогти йому.

Бог Сонце розкидав демонів, а Чию жбурнув на небо і зробив її Місяцем, щоб світила людям, коли вони сплять. Потім за допомогою небесної блискавки зробив пролом у велетенському завалі і випустив річку Фунзу із полону.

У місці, де вода побігла з озера, утворився великий водоспад Таквендама, а від величезного озера, коли з нього витекла вода, залишилося озеро Гуатовіта, як пам'ять про всесвітній потоп.

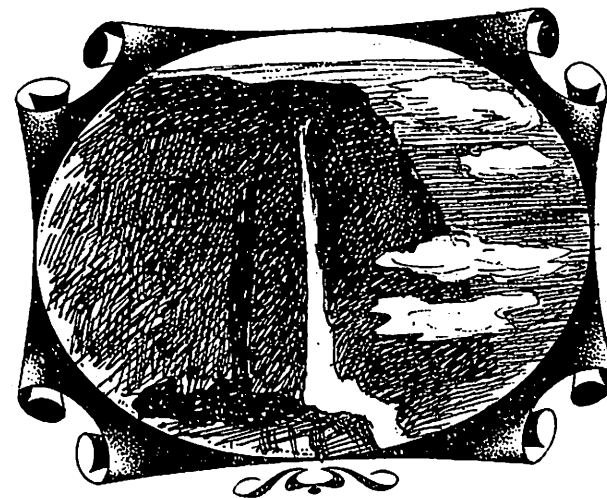
Учені ще не дійшли остаточної думки про те, чи лежить в основі цього стародавнього переказу чибча дійсний факт, чи він є красивою казкою далекого минулого.

Не виключено, що в давні часи льодовик, низько спустившись, міг перекрити річку, від чого утворилося велике озеро. Коли ж вода прорвала крижану греблю, то виникла катастрофічна повінь, яка завдала багато лиха місцевим жителям, що й закарбувалося в пам'яті народній. Подібні події мали місце і в інших країнах світу».

Перед від'їздом, коли після огляду водоспаду всі туристи зібралися разом, хтось спитав гіда:

— Чому біля водоспаду ходять поліцейські з собаками? Тут багато злодіїв?

Гід пояснив: «Ні, злодіїв боятися не треба. Поліцейські з собаками чергують, щоб запобігти нещасним випадкам. Буває, що людина, вдавнись у відчай, вирішує заповідати собі смерть і кидається з урвища в безодню водоспаду. Можливо, ви звернули увагу на горбочки в районі водоспаду. Це — останній притулок тих бідолашних. А собаки дуже потрібні поліцейським. Тварини так добре натреновані, що чуттям безпомилково розпізнають таких людей і не допускають до фатальної розв'язки...»

КОРОЛЬ ВОДОСПАДІВ

Ангель — найвищий водоспад на земній кулі.

(З енциклопедичних джерел)

**ВІН ТАКОЖ ШУКАВ ЕЛЬДОРАДО. ПРИГОДИ АНХЕЛЯ.
НЕВДАЛА ЕКСПЕДИЦІЯ. ЧИ НАЙВИЩИЙ У СВІТІ?**

У столиці Венесуели місті Каракасі жив юнак Джіммі Анхель. Він так сліпо вірив у середньовічну легенду про існування в Південній Америці казково багаті країни Ельдорадо, що вирішив за всяку ціну розшукати її.

Не послухавши батьків, він одного чудового дня втік із дому й багато років понавівся в горах і джунглях, жив поміж індіанців, ділив із ними всі незгоди їхнього життя, частенько голодував.

Одного разу йому пощастило: знайшов кілька великих алмазів і одразу розбагатів.

Анхель міг би добре жити протягом багатьох років, але пристрасть до мандрів і заповітна мрія знайти країну скарбів не давали йому спокою.

Купивши літак, він почав робити далекі розвідувальні польоти. Особливо цікавив його район плоскогір'я Ла-Гран-Сабана в Гвіанському нагір'ї. Чув, ніби там є багаті родовища коштовних каменів.

Це плоскогір'я — один із найбільш диких і важкодоступних районів Південної Америки. Недарма англійський письменник Конан-Дойль обрав його місцем загубленого світу для одного із своїх романів, який дістав широкий розголос.

У північно-західній частині плоскогір'я на 2500 метрів здіймається плоске підвищення Ауян-Тіпуї, чи Гора Диявола. Її скелясті стіни подекуди утворюють кручі один-півтора кілометра заввишки.

Якось Анхель пролітав над цією горою і раптом побачив могутній потік води, що падав згори, ніби з хмар. Гуркіт від її падіння був такий сильний, що його можна було чути навіть при шумі мотора. Аби краще розгледіти це місце, Анхель облетів його кілька разів. І тоді побачив грандіозний водоспад, що падав із горішнього краю урвища Гори Диявола. Це було незвичайне видовище. Милуючись ним, пілот робив коло за колом. Але треба було вирушати назад, і він узяв курс на Каракас.

Потім Анхель часто розповідав знайомим про дивовижний водоспад, та коли казав, що, за його розрахунками, висота водоспаду перевищує кілометр, слухачі недовірили похитували головами: ніхто з них нічого подібного не бачив і не чув.

Влітку 1937 року Анхель разом із дружиною й двома своїми друзими-альпіністами полетів до водоспаду, щоб ознайомитися з ним ближче. Спершу летіли над безкраїми преріями — льяносами, а потім над морем джунглів.

Коли ж літак почав робити кола над водоспадом, усі ахали.

— Ніколи нічого подібного не доводилося бачити! Ти зробив велике відкриття! — кричали Анхелю альпіністи.

Пілот вирішив посадити літак біля водоспаду, щоб усі могли оглянути його зблизька.

Вибравши зручне місце на верховині гори, Анхель повів літак на посадку.

— Тримайся, хлопці! Сідаємо! — крикнув він пасажирам.

Те, що Анхель прийняв за зелену галявинку, виявилось болотом. Літак трохи пробіг, колеса загрузли в багnistому місці, і машина з розгону уткнулася носом у землю, задерши вертикально хвоста. Сталося те, що льотчики називають «капотом».

На щастя, ніхто під час аварії не постраждав. Відбулися лише синцями і подряпинами.

Посадка літака на верховину Гори Диявола була одним із найнеобачніших вчинків у житті Анхеля. Він занастив машину, і вона назавжди залишилася стирчати в болоті. Місце, де відбулося невдале приземлення, нанесено на карту і навіть дістало свою географічну назву — Стрибок Анхеля.

Компанія «дослідників» опинилася в полоні у Гори Диявола. Хоч як вони старалися спуститися з її верховини, нічого не виходило. Без спеціальних пристосувань — канатів, гаків, вірвовочних драбин — нічого було й думати вибратися з цієї природної тюрми.

На щастя, рація не розбилася під час аварії. Настроївши її, Анхель послав у ефір сигнал біди.

Через кілька днів учасники нещасливої експедиції були зняті з вершини гори з допомогою вертольота.

Отже, Джиммі Анхель відкрив найвищий у світі водоспад, але не зміг його обстежити.

Після невдалої спроби у пресі Венесуели з'явилися статті, в яких описувалися пригоди Анхеля і його супутників. Водоспад викликав великий інтерес. Друкувалися знімки, зроблені іншими пілотами і пасажирами, що пролітали мимо плоскогір'я Ауян-Тіпуї.

Та, крім цих поверхових відомостей, нічого вірогідного про водоспад тоді не знали. Він, як і раніше, залишався географічною загадкою аж до 1949 року, коли в цей район вирушила добре споряджена венесуельсько-американська експедиція; в її складі було близько 30 різних спеціалістів.

Експедиція зробила детальне обстеження природного унікалу, і ось що було з'ясовано: висота падіння струменів води дорівнює 979 метрам, а вся висота водоспаду разом із нижніми каскадами становить 1054 метри. Це більш ніж у 20 разів перевершує висоту уславленого Ніагарського водоспаду.

Колись висота водоспаду Анхеля була ще більшою. Але вода, що падала з горішнього краю урвища, поступово «пропиляла» глибокий жолоб, і дно потоку приблизно на 80 метрів стало нижчим від поверхні плоскогір'я.

Площа поверхні Гори Диявола невелика, через те дослідників зацікавило питання: звідки ж береться стільки води?

Плоскогір'я Ауян-Тіпуї розташоване на шляху вологоносних повітряних мас, які надходять сюди з боку Карібського моря. Тут часто виникають хмари місцевого походження, тому що відбувається велике випаровування з рослинного покриву джунглів, які з усіх боків оточують плоскогір'я. Повітря перенасичене вологою, опадів випадає багато — до 7000—8000 міліметрів на рік, тобто втричі більше, ніж, скажімо, в Бату-мі — найвологішому районі нашої Батьківщини.

Під час дощів водоспад Анхель скидає сотні кубометрів води на секунду — це вже чимала ріка.

Учасники експедиції 1949 року робили спробу взяти собі в помічники місцевих жителів — індіанців, але зустріли впертий опір, — ті рішуче відмовилися бути провідниками.

Виявилось, що плоскогір'я Ауян-Тіпуї у місцевого населення має погану славу. Індіанці не радили дослідникам підійматися на нього.

— Там живуть злі духи. Вони часто сваряться і б'ються, кидають один в одного вогненні стріли. Загинете, якщо підете туди! — попереджали індіанці дослідників.

З'ясувалося також, що плоскогір'я — район великих гроз та блискавок. 3 липня по вересень тут майже безперервно бушують грози і небо розпа-

нахують блискавки. На поверхні гори немає жодного дерева, не понівеченого вогняними стрілами неба.

Після експедиції світ одержав детальні відомості про великий водоспад. За ним збереглася колишня назва — Анхель — за ім'ям першовідкривача; так він і позначений на картах світу (різночитання: Ангел, Енджел, Анхель).

А в індіанців водоспад відомий під поетичною назвою Апе-Мей, що означає «дівоча брова». Венесуельці за красу і велич називають його восьмим чудом світу.

Водоспад Анхель поки що вважається найвищим на нашій планеті. Але в географів в останні роки виникли щодо цього деякі сумніви.

Річ у тому, що в 1962 році двоє венесуельців побували у витоках річки Каури — найбільшої правої притоки Оріноко — і, повертаючись на літаку, бачили водоспад, який, за їхніми уявленнями, значно вищий від водоспаду Анхеля.

Про дуже високий водоспад, який знаходиться десь у глибині важкодоступних невивчених джунглів, чутки доходили й раніше. Їх поширювали індіанці, які розповідали про «воду, що падає з неба», і про гору Месате-де-ла-Пава, населену якимись дивовижними істотами, що дуже неспритно ховаються від людей. І їх начебто можна побачити тільки випадково на шпиль гори в ясні місячні ночі. Знову «снігова людина»?

Наскільки вірогідні ці індіанські розповіді, поки що ніхто не знає. Судячи з усього, водоспад-велетень знаходиться в місцевості, де ще не ступала нога білої людини. І щоб досягти цього району, треба організувати спеціальну експедицію.

Кілька років тому в газетах промайнуло повідомлення, що така експедиція була створена, однак про результати її досліджень нічого не повідомлялося.

Не виключено, що світ колись-таки буде здивований сенсаційним повідомленням про відкриття «нового восьмого чуда світу» — ще одного рекордсмена у світі водоспадів.

У попередніх розділах читач ознайомився з найбільшими і найвідомішими водоспадами Європи, Азії, Африки й Америки. Залишилося побувати в Австралії, Океанії та на деяких островах. Там є на що подивитися, а тому вирушимо туди.

У ГОРАХ АВСТРАЛІЇ

*СЕРЕД АВСТРАЛІЙСЬКИХ ВОДОСПАДІВ. ВІДКРИТТЯ
ТАЄМНИЧОГО ПУСТЕЛЬНИКА. ПІДВОДНІ ДРАКОНИ. ДРАМА
НА РІЧЦІ УАЙКАТО. ПЕРЛИ ОКЕАНІЇ. ЗНАМЕНИТИЙ
ДУНДІНХА. ЛЕГЕНДА ПРО ВІДОЛАШНУ ДІВУ. В ГОСТЯХ
У ДРУЗІВ ШРІ ЛАНКИ.*

Австралія — материк, який з усіх боків омивається водами Індійського і Тихого океанів, їхніх морів і за-ток. Довкола, скільки бачить око, — вода, а у внутрішніх районах мате-рика панують пустелі, які займають понад дві третини його поверхні. Це сталося тому, що окраїнні гори затримують вологоносні вітри, не пус-кають їх у глибину континенту. Вони перехоплюють левову пайку опа-дів, одержуючи до 1000—2000 міліметрів на рік, тоді як внутрішнім ра-йонам дістається тільки 200—300 міліметрів вологи або й ще менше.

Через посушливість клімату на території Австралії мало постійно дію-чих рік. Зародившись у горах, річкові потоки після виходу на плато і рівнини міліють і швидко висихають: їхню воду випивають піски і сухі степи, багато вологи втрачається також на випаровування.

Тим-то й не дивно, що всередині країни на сотні кілометрів тягнуться безводні русла, які часто губляться в пустельних улоговинах, де в ни-зинах трапляються солоні озера, що пересихають. Одна з таких величез-

них улоговин зайнята переважно безводним солоним озером Ейр, яке називають мертвим серцем Австралії.

Найбільші річки країни — Муррей і її притока Дарлінг. Але й вони бідні на воду, причому течія Дарлінгу в посушливі роки взагалі зупиняється, і річка на окремих ділянках пересихає.

Цим частково пояснюється, що в Австралії немає великих, відомих усьому світу водоспадів. Їх можна зустріти тільки в гірській частині материка, де вздовж берегової лінії на півночі тягнеться Великий Водороздільний хребет, а на півдні підносяться найвищі в країні Австралійські Альпи. Гори полого знижуються всередину материка, схили, звернені до океану, — круті, подекуди навіть обривисті.

У гірських долинах Квінсленду — північної провінції Австралії — дзюркотять численні струмки та річки і шумлять чарівні водоспади Туллу, Баррон, Мільстрім, Міллаа-Міллаа, Уолломбі та ін.

Туллу розташований на однойменній річці. Він навіть позначений на багатьох картах світу і вважається визначною природною пам'яткою провінції. Річка падає тут із висоти 280 метрів, а якщо дме вітер, то вода розвіюється на окремі струмені, схожі на дівочі коси, і водяний пил. Водоспад Туллу уже багато років виконує корисну роботу, віддаючи частину енергії однойменній гідроелектростанції.

Водоспад Баррон — один із найчарівніших в усій Австралії. Свою назву він одержав від річки. У місці падіння вона протікає по дну мальовничої ущелини, окрасою якої є розкішна тропічна рослинність, прозорі води потоку і сам водоспад. Усе це різко контрастує з навколишньою досить похмурою місцевістю.

Перші повідомлення про водоспад з'явилися у 80-х роках минулого сторіччя, коли в австралійському журналі «Сідней Мейл» надрукували замітку; у ній якийсь Местон ділився своїми враженнями:

«Переді мною був потік близько 300 ярдів завширшки і глибиною 60 футів, який мчав із швидкістю близько 20 миль на годину. Його води падали з висоти 600 футів на дно глибокої ущелини у вигляді суцільної стіни. Вражено дивився я на цей дикий хаос, на темні глибини, укриті хмарами водяного пилу; ці хмари підіймалися над падаючою водою і розсіювали каскади перлистого пилу, який зрошував навколишні скелі і гаї. Шум падаючої води був жахливий. Під ногами двигтіли скелі...»

Читачі замітки були спантеличені і здивовані.

— В Австралії немає водоспадів, подібних до американської Ніагари! Местон розповідає небилиці! — обурювались вони і вимагали притягти автора замітки до відповідальності за містифікацію.

Тим часом, коли Местон і перебільшив, то тільки децицію. Річ у тому, що йому пощастило бачити водоспади в період дуже великих злив, які тривали протягом кількох днів підряд. Річка Баррон, наситившись тоді дощовими водами, розбухла, вийшла з берегів, і через гребні її водоспадів хлюпнула величезна кількість води.

До речі, біля водоспаду Баррон на початку нинішнього віку побував

і наш співвітчизник О. Л. Яценко, відомий природознавець, дослідник Австралії. Він також відзначає, що водоспад справляє велике враження, під час повені справді чимось нагадує славнозвісний Ніагарський водоспад.

А в звичайний час, коли води в річці мало, Баррон являє собою ланцюг водоскатів і ступінчастих водоспадів із загальною висотою падіння близько 270 метрів.

Мешканці провінції Новий Південний Уельс пишуться своїм чудовим двоступінчастим водоспадом Катумба (висота падіння 50 і 80 метрів) Леура (50 і 80 м) та Фіпрой (120 і 62 м). Та найчарівніший, розповідать, водоспад Геветта, названий так від імені його першовідкривача англійця У. Р. Геветта, який подорожував у минулому столітті цим краєм.

Водоспад — струминець води 6—7 метрів завширшки, який падає в дуже глибоке (близько кілометра) провалля. Геветт писав:

«Провалля чи вузька щілина в горах ніби самою природою створені для водоспаду. Вода, що рине вниз, перетворюється в пару одразу ж після свого падіння. Усе навколо повито туманом. І досить тільки на одну мить зазирнути в цю жахливу безодню, як серце замре від страху. Та коли цікавість перемагає острах, то в міру наближення до краю урвища з кожним кроком наростатиме подив, викликаний переливами падаючих вод, прямовисними стінами ущелини, яка лякає глибиною дикої безодні, відгомонам луни і глухим шумом падаючої води...»

У районі розташування водоспаду Геветта є ще дві визначні пам'ятки — водоспад Вікторія і Дженоланські печери.

Вікторія розташований на річці Гроуз. Висота його 30 метрів, ширина гребеня удвічі менша.

Печери знамениті тим, що були схованкою для легендарного авантюриста минулого сторіччя, відчайдушного любителя пригод Мак-Іуена. Він ховався тут деякий час, але був вистежений поліцією і заарештований. Печери відкриті в 1841 році, і відтоді їх часто відвідують туристи.

На річці Аплей є водоспад Батурист, відкритий у першій чверті минулого віку одним із європейських колоністів на ім'я Окслей. Під враженням побаченого він писав:

«Те, що постало перед нашими очима, було схоже на казкове видіння, на мрію... Ми навіть розгубилися від подиву, вражені цим дивовижним виворотом природи, який навряд чи можна порівнювати з чимось подібним. Ріка тече мальовничою місцевістю, ділиться на два потоки загальною шириною близько 70 ярдів. Ринучи з висоти 235 футів, вони утворюють водоспад. Шум падаючої води оглушує. Проїшовши близько 400 ярдів, потік знову падає на кілька десятків футів, потім іде серія порогів і невисоких водоспадів...»

Нижче за течією річки Окслей виявив ще один, також дуже красивий водоспад заввишки близько 50 метрів. Обидва вони так сподобалися колоністові, що в нього виникло бажання назавжди залишитися в цій місцевості і втішатися чудесними феноменами природи.

Перлини Океанії

На численних островах Океанії є велика кількість водоспадів. Про багатьох із них досі немає більш-менш детальних відомостей, через те розповімо тільки про найвідоміші.

У південно-західній частині Південного острова Нової Зеландії берег крутий, скелястий, високий і весь порізаний вузькими довгими затоками — фіордами. Цим він нагадує узбережжя Норвегії, тільки затоки коротші і не такі звивисті. Саме тому цей район навіть дістав специфічну назву — Фіордленд (Країна фіордів). Тут випадає багато атмосферних опадів, і тому в сезон дощів річки стають бурхливі й повноводі. Деякі з них мають висячі долини і під час повені скидають свої води просто в океан, утворюючи шумні чарівні водоспади.

Окрасою Фіордленду є три славнозвісні водоспади: Сатерленд, Боуен і Стірлінг (висота 154 метри).

Водоспад Сатерленд знаходиться на річці Артур і належить до десяти найвищих у світі: його висота близько 580 метрів.

Річка бере свій початок серед льодовиків і сніговиків на гребенях гір Баррен, прокладає дорогу по дну глибокої ущелини серед гірської залісної і досить мальовничої місцевості, а потім робить три велетенські стрибки: перший, найвищий — 245 метрів, другий, трохи нижчий — 225 метрів й останній — удвічі нижчий за другого. Після триразового падіння річка далі тече спокійніше і впадає в затоку Мільфорд.

Тонкими срібними нитками падає вода із скелястих карнизів. Ринучи в кам'яну чашу біля підніжжя водоспаду, вона здіймає хмари водяного пилу. Коли дивитися на Сатерленд здалеку, здається, що це якась висока жива триколінчаста істота, яка, звиваючись, намагається позбутися скелястих кайданів і ніяк не може вирватись на волю.

Після злив, коли річка Артур перетворюється на могутній потік, «коліна» зникають, і тоді Сатерленд стає одним могутнім стовпом води, який з гуркотом падає з величезної висоти.

Водоспад був відкритий у 1880 році людиною, відомою в той час під таємничим прізвиськом Пустельник Мільфордської затоки. Він самотньо жив на березі цієї затоки, уникаючи будь-якого спілкування з людьми, і протягом десяти років так ніхто й не дізнався, чому ця людина приречла себе на цілковиту ізоляцію.

Пустельник часто довго блукав по горах і джунглях острова й одного разу наткнувся на найвищий водоспад Нової Зеландії, який і увічнив його ім'я на картах світу. Звали пустельника Дональд Сатерленд.

Другий знаменитий водоспад — Боуен — знайдено в тій же місцевості. Неначе ракета, вилітає він із скелястої залісної ущелини і навально, з гуркотом падає у води затоки, утворюючи зіткану з хаосу косматих струменів завісу, яка розширюється донизу.

Мандрівник У. С. Грін у своїй книзі «Високі Альпи в Новій Зеландії» так розповідає про свої враження від водоспаду:

«Ми були за вісім кілометрів від берега, коли почули шум, що дедалі посилювався в міру наближення до Південного острова. Коли ж ми обійшли Зелений Мис і побачили водоспад, то були вражені його величчю. Вода спершу падає з висоти 50 футів, а потім, відскочивши од скелі, підкидається вгору, описуючи дивовижну дугу, і падає вниз із високого скелястого урвища, страшенно гуркочучи при цьому. Наше судно ввійшло у водоверть біля підніжжя водоспаду і, гнане течією, закрутилося, наче гріска...»

На Північному острові Нової Зеландії також є свої чудові водоспади. З деякими із них пов'язані стародавні легенди й перекази. Найхарактернішими є водоспади Те-Хука на річці Уайкато.

Ця річка витікає з озера Таупо, яке лежить у центрі острова.

Відомо, що Нова Зеландія розташована в зоні активної вулканічної діяльності, через те під впливом тектонічних сил на озері періодично буває сильне хвилювання.

Не знаючи справжніх причин цього природного явища, місцеві жителі (маорі) вірили в те, що то справа гігантських страховиськ — безкрилих драконів, які живуть в озерних глибинах. Вони гріються на теплому дні, а коли стає жарко, то починають перевертатися з боку на бік, через що поверхня води в озері хвилюється.

Озеро Таупо лежить на висоті 369 метрів над рівнем океану. Вийшовши з нього, річка Уайкато з її дуже похилим річищем швидко несе свої води гірською залісною місцевістю. Трохи вище селища Атіамури вона долає скелястий бар'єр і падає високим (152 метри) гримучим водоспадом.

Розповідають, що багато років тому до приозерних мешканців прибули гості з сусіднього острова. Вони без міри вихвалялися своїм умінням плавати на човнах по бурхливому морю і запевняли, що будь-яка бистра річка не є для них перешкодою.

Тоді господарі вирішили провчити хвастунів. Вождь висловив сумнів у тому, що вони зможуть плавати в річці, яку їм покажуть.

Спалахнула суперечка. Гості пригнали човна і спустили в річку Уайкато. 60 найсильніших гребців сіли на весла, і плавання почалося.

Бідолашні, вони й не підозрювали, як жорстоко вирішили пожартувати з ними. Коли ті, що пливли вниз по річці, схаменулися, було вже пізно. Бурхлива течія стрімко несла човна до ревучої безодні. На гребені водоспаду вона поставила його сторч, і всі люди попадали у виручий потік. Цілковито випадково врятувався тільки один гребець, від якого й дізналися про трагедію, що сталася.

З-поміж численних островів Тихого океану є острів Таїті — велетенський конус заснутого вулкана, який підводить свою голову на висоту понад 2200 метрів над рівнем океану.

Серед природних унікумів, яких тут багато, славиться своєю небувалою красою водоспад із поетичною назвою Срібна Нитка.

Письменниця Брессі дала йому таку характеристику: «Вийшовши з вузької скелястої ущелини, річка мчить униз, падаючи майже з прямовисної скелі близько 600 футів заввишки. Ми бачимо, як потік води окутується водяною вуаллю, а потім і зовсім зникає, поглинений хаосом бризок, білосніжних хмар і піни».

На острові Уполу, другому за величиною в архіпелазі Західне Самоа, неподалік від найбільшого міста і морського порту Апіа знаходиться улавлений водоспад Срібна Дівоча Коса — улюблене місце відпочинку городян та об'єкт паломництва туристів.

Один з очевидців так розповідає про нього: «Могутній потік води, падаючи з гірської розколини з висоти 120 метрів, яскраво виблискує на сонці. Його добре видно з гори Апіа. Водоспад дуже красивий, особливо коли під променями сонця його оперізують кольорові райдуги, які перебиваються чарівними барвами. Падаючи в безодню, водний потік немовби тоншає, а потім і зовсім губиться в білосніжному тумані, в якому ховається підніжжя водоспаду...»

У Новій Гвінеї, в Папуа, відомий Великий водоспад на річці Ларокі, розташований за кілька десятків кілометрів від порту Порт-Морсо. В англійському географічному журналі писалося, що за красою і мальовничістю прилеглої місцевості цей водоспад може конкурувати з найзнаменитішими водоспадами світу. Висота його перевищує 60 метрів, ширина по гребеню близько 25 метрів.

Англійський мандрівник Е. Поуел, блукаючи в диких горах острова Нова Британія¹, бачив на річці Унамудла великий і дуже касивий водоспад, оточений розкішною рослинністю. Висота його близько 120 метрів, ширина фронту падаючої води — 18 метрів. «Якщо дивитися на водоспад знизу, — розповідав він, — то його майже не видно із-за хмар бризок і туману». Тубільці вважають місце падіння води священним. Туристи, які прибувають на острів, обов'язково відвідають цю визначну пам'ятку.

На острові Гавайї, найбільшому в Гавайському архіпелазі, неподалік від морського порту Хіло день і ніч гуркоче великий мальовничий водоспад Райдужний. Він досить незвичайний і через те користується популярністю в місцевих жителів і туристів.

Біля підніжжя кратера погаслого вулкана, на місці якого нині озеро, виринається могутній потік води і падає вниз у вигляді високого вертикального стовпа. Сонячної погоди на тлі падаючих вод горять чудові райдуги. Від них водоспад і дістав свою назву.

Місцеві жителі розповідають туристам легенду про те, що в далеку давнину, коли їхніх батьків і дідів ще не було на світі, люди ніколи не підходили до водоспаду, вони обминали його стороною. Боялися страхо-

виська, яке нібито жило в печері біля водоспаду. Воно мало вигляд напівлюдини-напівриби, було дуже люте. Якщо хтось намілювався наблизитися до водоспаду чи скупатися в чорторії, то рідко залишався живим. З моторошним ревінням страховисько кидалося на жертву, пматувало і ковтало її. І ніхто не міг здолати цього монстра.

Можливо, ця легенда була навмисне придумана старими для того, щоб люди не наважувалися заходити в воду, бо течія тут така стрімка, що навіть досвідчений плавець ризикує загинути, якщо зробить спробу стати на прю з потоком.

Дива Шрі Ланки

На південь від азіатського півострова Індостану лежить великий острів Шрі Ланка, що мовою дравідів¹ означає Благословенний острів. Природа наділила цей пматок землі теплим кліматом, щедрими опадами, розкішною рослинністю, цінними копалинами. Недарма європейці називають острів перлиною Сходу, райським садом та іншими подібними епітетами.

Шрі Ланка — аграрна країна. Основа її економіки — плантаційне господарство, яке виробляє чай, каучук, кокосові горіхи. Цейлонський чай славиться у всьому світі. За збиранням і експортом його ця маленька країна посідає друге місце в світі, поступаючись першістю тільки сусідній Індії, в якій в десятки разів більша територія.

Острів славиться дивовижними рослинами, видами дерев, які дають особливо цінну деревину, а багатьох мешканців цейлонських джунглів (тварин і птахів) не зустрінеш ні в якому іншому районі земної кулі.

До визначних природних пам'яток Шрі Ланки належать і його водоспади.

Велика територія острова вкрита рівнинами, зрошуваними багатоводними річками. В південній частині острова у вигляді велетенського здуття підводиться на дві з лишком тисячі метрів Цейлонське нагір'я. Його схили відзначаються незвичайною будовою: вони не полого спускаються до прилеглих рівнин, а обриваються у вигляді гігантських східців.

Нагір'я — колиска всіх великих річок острова. Зародившись тут і одержуючи багато води від дощів та злив, вони течуть звідси радіально, у напрямі всіх частин світу. Спускаючись із нагір'я, річки змушені стрибати з одного східця на другий, через те на них чимало порогів, водоскатів, водоспадів. Особливо багата на них гірська частина басейну найбільшої річки острова Махавелі-Ганга. Розвинутою мережею своїх гірських приток вона дренує понад дві третини поверхні нагір'я. Тут дзвенять водоспади Дундінха, Манавела, Курунду, Рамбова, Ратнаелла. У східній частині нагір'я відомі водоспади Абердін, Лаксакана, а на півдні й південному заході — Діалума, Девон, Рабада.

¹ Дравіди — група народів південної Індії.

¹ Цей вулканічний острів — найбільший в архіпелазі Бісмарка, в Меланезії. Входить до складу підопічної території ООН, якою управляє Австралійський Союз.

Водоспади Шрі Ланки просто чарівні. Недарма всіх гостей, які прибувають з інших країн, неодмінно повезуть до якогось із тутешніх див, що виблискують, немов коштовні камені в оправі розкішної смарагдової рослинності джунглів.

З-поміж цієї низки природних перлів особливо знамениті водоспади Дундінха і Діалума. До них ми й вирушимо.

Нижче тихого стародавнього міста Бадулла, розташованого в глибині нагір'я, в міжгірній улоговині, річка Бадулла-Оя, виходячи з западини, рине з обривистого краю уступу й утворює перший із названих водоспадів — Дундінха.

У 1958 році в Шрі Ланці побувала група радянських вчителів. Відвідала вона і місто Бадулла. Відомо, що всі, хто прибуває сюди, неодмінно з'їздять до водоспаду, розташованого в околицях цього міста.

Гості спершу їхали в автобусі, а потім пробиралися до водоспаду вузькою стежиною, вирубаною в прямовисній скелі ущелини. Минувши останній поворот, вони одразу побачили гримуче чудо. Передусім воно зустрічає всіх освіжним дрібним дощиком.

Напі співвітчизники довго милувалися приємним видовищем падіння з великої висоти косматого блакитного потоку.

Поблизу водоспаду, зрошувана вологою, яку розносить вітер, буває розкішна тропічна рослинність. Неподалік росте гай сандалового дерева, ароматна деревина якого дуже цінується. Із неї виготовляють дорогі речі — статуетки, віяла, брошки, різні сувеніри, які охоче купують туристи, а також добувають сандалову олію — цінний продукт для парфюмерії.

Один із відвідувачів водоспаду географ Ю. К. Єфремов так описав його: «...Річка падає усім фронтом своєї ширини. Десятки метрів вільного падіння перетворюють частину потоку на величезні хмари водяного пилу. Вода плине не щільною стіною — на ній розрізняються яруси і куліси. Маса води рине нерівномірно; її надлишки мчать то в одну, то в другу частину водоспадних поверхів і штор. Обриси пінявих вертикалей щомиті змінюються, немовби вода на очах ліпить із піни рухливі білі статуї...»

Вирушимо до другого унікального Шрі Ланки — водоспаду в Діалума. Він знаходиться на південному схилі нагір'я, поблизу міста Косленда, на одному з рукавів річки Кіррінди-Оя.

Про водоспад Діалума розповідають стародавню історію, яку можна почути тільки в народних легендах.

Біля підніжжя нагір'я, говориться в легенді, де південні річки, спустившись із східчастих схилів, далі течуть спокійно, зрошуючи по дорозі великі рівнини, на околиці невеликого селища жила дівчина, ім'я якої давно забуто.

Добру і вродливу, привітну й ласкаву, її всі дуже любили. Особливо віддані їй були звірі і птахи. Вони завжди юрилися біля хатинки, чекаючи на їжу і ласку. І всім цим живим істотам дівчина приділяла увагу, знаходила добрі слова, згодовувала останні крихти.

Та настав час, і її засватали за хлопця із сусіднього селища.

Не сподобалося це злому чаклунові, який жив біля підніжжя Адамового шпиля — пайвищої верховини Цейлонського нагір'я. Він вважав себе господарем усіх гір і лісів, полів і річок і ще хотів, аби дівчина стала його дружиною.

Та хоч як старався він умовити красуню вийти за нього заміж, вона йому весь час відмовляла. Більше того, усе живе, що її оточувало, стало на її захист. Досить було чаклунові з'явитися біля хатинки, як звірі й птахи зчиняли такий шарварок, так розлючено накидалися на чаклуна, що той змушений був рятуватися втечею.

Дізнавшись про заручини, чаклун страшенно розлютився, погрожував. Але ніхто його не боявся. Тоді він почав усіляко перешкоджати весіллю молодят: то заманить жениха в глибину джунглів і покине його там, то напле хворобу на дівчину.

І от усі стали помічати, що дівчина на очах хиріє і тане, ніби тоненька свічка. Друзі занепокоїлися, розпитували її, допитувалися про причини хвороби, пробували зарадити лиху.

— Що з тобою, чому ти така сумна?

А вона відбувалася жартами, запевняла, що все гаразд, ні на що вона не хворіє і немає причин турбуватися. Вона й сама не знала, що з нею коїться, і з кожним днем дедалі смутнішала. Вже не було чути її дзвіного голосу і веселих пісень.

Тоді друзі запросили з сусіднього острова Фею Добра — зцілительку всіх хвороб.

— Це витівки злого духа! Він вирішив її занапастити! — сказала Фея Добра і подарувала дівчині шарф, витканий із срібних ниток. Він був легкий, як пушинка, і прозорий, як гірський кришталь.

— Носи його, як фату нареченої, і ніхто не завдасть тобі ніякого зла. Дівчина взяла дарунок, й одразу все змінилось. Вона знову розквітла на радість нареченому і друзям.

Чаклун умить відчув, що лихі чари перестали діяти. Тоді він вирішив украсти дівчину. Чорною тінню блукав навколо хатини, намагаючись вибрати сприятливий момент для свого лихого заміру. Але друзі дівчини також не дрімали, вони пильно охороняли її вдень і вночі.

І тоді чаклун, перекинувшись в орла, налетів, наче ураган, на мирне житло, розметав його і захопив свою жертву.

Погналися було за ним ворони, сороки і галки, та де їм було догнати прудкокрилого орла. Він шугонув високо в небо, тільки смуга лягла!

Несе чаклун дівчину через гори й ліси і примовляє: «Нарешті ти попалася, тепер не втечеш, ти моя!»

А дівчина не злякалася. Вирішила загинути, але не бути дружиною лиходія. Приловчилась, вивільнила руку з чіпких кігтів орла та й обмотала чародійним шарфом голову птаха.

Дико закричав осліплений орел, крила в нього підломилися, і він каменем полетів униз, розбившись об скелі. З ним загинула й дівчина.

А шарф підхопив вітер і поніс у гори. Зачепився він за край скелі й перетворився в розкішний водоспад. Вітер завжди бавиться його срібними нитками і пишно розвіває їх. І здається людям, що це не водоспад, а повітряна прозора вуаль нареченої. Так він і дістав своє ім'я.

З-поміж багатьох гостей, які милувалися красою легендарного водоспаду, були й наші земляки.

Узимку 1961—1962 року група діячів радянської культури відвідала державу Шрі Ланка. Наша делегація побувала у багатьох містах країни — в Коломбо (столиця), Канді, Бадуллі, Галле та в інших населених пунктах.

Було багато цікавих і хвилюючих зустрічей з письменниками, вченими, представниками трудящих. І скрізь наших людей приймали гостинно, виявляли про них постійну турботу.

В одну з поїздок цейлонські друзі повезли групу до водоспаду Діалума. Повернувшись на Батьківщину, учасник делегації А. А. Абалов писав про цей водоспад:

«Він має назву Діалума, що означає «фата нареченої». Кращу назву важко придумати. З величезної висоти (140 метрів) падає річка кришталеву чистою водою. Розбиваючись об уступи скелі і розбризкуючись, цей водяний каскад утворює хмару водяного пилу, яка прикриває собою усе навколо; ця чародійна природна водяна вуаль нагадує щось легке, ефірне, справді схоже на фату нареченої...»

Радянські люди, які вже побачили до того багато чудесних куточків Шрі Ланки віддали належне природному феномену. Вони щиро захоплювалися красою водоспаду і повезли з собою яскраві спогади про нього.

Колись у давні часи в свідомості людей, які милувалися чарівним видінням, народилася легенда про водоспад, про який ми щойно розповіли. Можливо, в основі її лежала якась фактична подія. Передаючись із уст в уста, від покоління до покоління, вона стала народною легендою-казкою, в якій дійсність переплітається з фантазією.

Нерідко буває й так. На жаль, ми часто забуваємо, що сама природа і є найчудеснішою казкою нашого дитинства і навіть тієї пори, коли ми стаємо вже дорослими...

На цьому закінчується розповідь про одну з найчудесніших казок природи — світ водоспадів. Залишається побажати читачам здійснити подорожі до феноменів, про які розповідається у цій книзі, — подорожі в чудовий і величний світ природи.

ДОДАТОК

На сторінках книжки в характеристиках водоспадів за даними зарубіжних авторів наводяться відомості про розміри не в метричній системі мір. Для переведення треба користуватися такою довідкою:

миля — англійська дорожня міра довжини, дорівнює 1,609 кілометра;

фут — англійська міра довжини, дорівнює 30,479 сантиметра (що приблизно дорівнює довжині ступні людини);

ярд — англійська міра довжини, дорівнює 0,9144 метра.

З М І С Т

Від автора 5
Водоспади і люди 7

ЧАСТИНА ПЕРША

На просторах рідної землі 17
Перлини України 19
У сивяві кавказьких ущелин 34
Казки карельського лісу... 50
Від Балтики до Тихого океану 59

ЧАСТИНА ДРУГА

Водоспади Західної Європи 73
Оспівані скальдами 75
У горах Західної Європи 83

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Водоспади зарубіжної Азії 91
Ков і Алмазний 93
Земні й небесні бризки Західних Гат 98

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

Гіганти Африки 105
Гримучий дим 107
«Місце великого шуму» 112

ЧАСТИНА П'ЯТА

Феномени Північної Америки 119
Американське чудо природи 121
Срібні стрічки Долини Чорних Вед-
медів 127
Дикі водоспади Канади 132

ЧАСТИНА ШОСТА

Водоспади-рекордсмени Південної Америки 139
Водоспади-велетні 142
Найлегендарніші 147
Король водоспадів 157

ЧАСТИНА СЬОМА

По Австралії та островах земної кулі 161
У горах Австралії 163
Перлини Океанії 166
Дива Шрі Ланки 169

Додаток

М91 Муранов А. П.
В мире водопадов: (Легенды и правда о водопадах мира). Науч.-худож. кн. Для средн. и старш. школ. возр. (Авториз. пер. с рус. рукоп. Н. В. Сидоренко. Худож. оформл. В. Т. Гончаренко). — К.: Веселка, 1979. — 175 с., ил. В перепл.

В книге автор рассказывает об одном из чудес природы — водопадах, их открытии, приводит легенды и предания, связанные с возникновением этих нерукотворных памятников природы.

М. $\frac{70803-133}{M206(04)-79}$ 160—79 4803010102

ББК 26.222
551.49

АЛЕКСАНДР ПАВЛОВИЧ МУРАНОВ

В МИРЕ ВОДОПАДОВ

Научно-художественная книга

(На украинском языке)

Для среднего и старшего
школьного возраста

Авторизованный перевод
с русской рукописи
Николая Васильевича Сидоренко

Художественное оформление
Владимира Тарасовича Гончаренко

Издательство «Веселка»,
Киев-4, Бассейная, 1/2.

Редактор С. П. Литвиненко
Художник редактор В. С. Крюков
Технічні редактори О. І. Дольницька,
Ф. Н. Резник
Коректори З. В. Лещенко,
С. В. Гордіюк

Информ. бланк № 1023

Здано на виробництво 04. 10. 78.
Підписано до друку 12. 04. 79.
Формат 70×90^{1/16}. Папір друк. № 1.
Гарнітура зв. нова. Друк високій.
Фіз. друк, арк. 11.
Обл.-вид. арк. 11,55+4 вкл. (0,58)=12,13.
БФ 23262.
Умовн. друк. арк. 12,87+4 вкл.
(0,58)=13,45.
Тираж 65 000. Зам. № 1867-8.
Ціна 70 коп.

Видавництво «Веселка»,
Київ-4, Басейна, 1/2.

Львівська книжкова фабрика «Атлас»
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР,
Львів-5, Зелена, 20.